

Den gemensamma kampen

Samarbetet mellan den finska och den svenska säkerhetspolisen åren 1938-1941

Helsingfors Universitet
Institutionen för filosofi, Historia,
kultur- och konstforskning
Pro gradu – avhandling i Historia
Viktor Rantala
Handledare: Henrik Meinander
April 2013

Innehållsförteckning

1. Inledning	2
1.1. Frågeställning, disposition och metoder	4
1.2. Underrättelsetjänst – en definition	7
1.2.1. Underrättelsesamarbete	10
1.3. Tidigare forskning och källor	14
2. Säkerhetspoliserna i Finland och Sverige	18
2.1. Statspolisen	18
2.2. Allmänna Säkerhetstjänsten	25
2.3. Samarbetet under 1920- och 1930-talen	29
4. Kampen mot den sovjetiska verksamheten	34
4.1. Försmak till kriget – Wollweberligan	36
4.1.1. Wollweberligan under krigstiden	44
4.2. Finska ”kommunister” på resande fot	53
4.3. En klassisk spionhistoria	66
5. För eller emot Tyskland	77
5.1. Petsamo i blickpunkten	80
5.2. Övrig tysk verksamhet	87
6. Från Sverige till Finland och vidare till förintelsen	94
7. Generella drag av samarbetet	106
8. Slutsatser	110
Käll- och litteraturförteckning	114

1. Inledning

Den 22.9.1944, alltså några veckor efter vapenstilleståndsavtalet mellan Finland och Sovjetunionen, som trädde ikraft den 4.9.1944, anlände tre finländska fartyg till Härnösand och ett till Gävle hamn i Sverige. Fartygen var lastade med personal från den finska militära underrättelsetjänsten och medföljande teknisk material samt arkiv med värdefulla chiffer och koder. Enligt vissa beräkningar, skulle det ha varit frågan om över 1000 personer, men 700-800 verkar vara en troligare siffra. Dessa händelser, som kom som en total överraskning för den lokala befolkningen och även för de flesta av de svenska beslutsfattarna, gick under benämningen *operation Stella Polaris*. Operationen gick ut på att den finska militära underrättelsetjänsten och främst dess avdelning för signalspaning, skulle i rädsla för en sovjetisk ockupation eller ett kommunistiskt maktövertagande,¹ flytta över till Sverige och fortsätta sin verksamhet där. Av planen blev inget, inte minst för att en ockupation eller en kommunistkupp aldrig skedde, men även därför att svenskarna inte gav tillstånd till finnarna att bedriva någon som helst egen underrättelseverksamhet på deras mark. Därför återvände de flesta ”stellisterna” till Finland, medan en liten del värvades av den svenska signalspaningsorganisationen FRA (Försvarets radioanstalt) och några fortsatte sin väg till andra länder, bland dem chefen för den finska signalspaningen och Stella Polaris –operationens ledare överste Reino Hallamaa. Av stellisternas material behölls en del av svenskarna, och en del hämtades tillbaka till Finland. Arkivets öde är höjd i dunkel, men troligtvis brändes det under 1960-talet, efter att först ha mikrofilmats. Mikrofilmerna såldes troligtvis vidare, av bl.a. Hallamaa till flera olika underrättelsetjänster runt om i världen.²

I och med att Stella Polaris – operationen rann ut i sanden, tog det troligen mycket omfattande underrättelsesamarbetet slut, som hade pågått hela kriget mellan Sverige och Finland. Förutom vad gäller Stella Polaris – operationen, är detta underrättelsesamarbete ett mycket outforskat ämne, och till stor del ännu höljt i dunkel.

---

¹ Rädslan var inte obefogad. Den finska underrättelsepersonalen var väl medveten om vad som hade hänt dess kollegor i de baltiska länderna då Sovjetunionen annekterade dessa länder år 1940. Sovjetunionen hade gått hårt mot de respektive ländernas underrättelsepersonal. De hade antingen likviderats, förvisats till Sibirien eller torterats till medhjälpare. Bl.a. hade bara några enstaka personer inom den estniska säkerhetspolisen undgått dessa öden efter sovjetstyrkornas anländning, Silvennoinen 2008, 239.

² Om operation Stella Polaris, se t.ex. Ottoson & Magnusson 1991, s. 135-144; Heiskanen 1988 s. 272-280; Carlgren 1985, s. 158-161 eller Parikka Altenstedt 2010 överlag.

Efter fortsättningskriget avslutades småningom också ett annat hemligt samarbete dessa länder emellan. Finlands och Sveriges säkerhetspoliser hade haft ett omfattande samarbete redan före kriget, och under kriget fortsatte det, i alla fall tidvis, tämligen friktionsfritt. Efter vapenstilleståndet i september 1944 förändrades dock den politiska kartan i Finland. Den allierade kontrollkommissionen, som i praktiken bestod av enbart Sovjetunionens representanter och den finländska kommunismens legalisering och inträde i regeringen, gjorde klart att den finska säkerhetspolisen, d.v.s. Statspolisen (Stapo) inte kunde fortsätta på sin gamla, tämligen högerinriktade och t.o.m. tyskvänliga linje. Detta ledde till att Stapo slutligen år 1945, under inrikesminister Yrjö Leino hamnade i kommunisternas händer.³ Sveriges säkerhetspolis, den Allmänna säkerhetstjänsten (AST), ansåg att ett samarbete med det ”röda” Stapo – som ämbetsverket kom att kallas under åren 1945-48 – var totalt uteslutet. Säkerhetstjänsten avbröt samarbetet med Stapo så småningom efter hösten 1944, men blev desto mera intresserad av att övervaka dess verksamhet och personal.⁴ På den finska sidan ledde denna politiska kursändring till, att en del av Stapos krigstida personal gjorde likt ställisterna och flydde till Sverige under hösten 1944, bland dem den tidigare chefen Arno Anthoni och de tidigare vicecheferna Bruno Aaltonen och Ville Pankko. En del av de gamla Stapomännen blev kvar i Sverige, andra flydde vidare till andra länder och en del, såsom Anthoni, återvände till Finland.⁵

Samarbetet eller förhållandet mellan säkerhetspoliserna i Finland och Sverige före och under andra världskriget är ett tämligen utforskat ämne. Det har hamnat i skymundan för respektive organisationers förhållande till de stora och mäktiga ländernas, såsom Tysklands, Sovjetunionens eller de västallierades motsvarande organisationer. De fragment av information, som finns tillgängligt, målar upp en bild av två liknande organisationer, vars samarbete för det mesta handlade om bekämpning av kommunistisk eller annan vänsterorienterad verksamhet.

Även om Finland och Sverige hade haft ett vänskapligt förhållande redan länge - med kanske enda det undantaget av Ålandskrisen åren 1917-1921 – var länderna dock i en tämligen annorlunda politisk och militär situation före och under andra världskriget. Den politiska och militära situationen kan inte förbises vid granskande av säkerhetspolisernas förhållanden. Finland var under stora delar av kriget ett krigförande

---

³ Rentola 2009b, s. 250-251.

⁴ Helkama-Rågård 2005, s. 125ff.

⁵ se Silvennoinen 2008, 302-322.

land medan Sveriges uttryckliga målsättning var, att hållas utanför de direkta krigshandlingarna – neutral eller ej.

1.1 Frågeställning, disposition och metoder

Syftet med denna avhandling är att undersöka hur samarbetet fungerade mellan Statspolisen i Finland och säkerhetspolisen i Sverige under åren 1938-1941. Den undersökta tidsperioden börjar hösten 1938, då krigsmolnen började uppenbara sig på den europeiska himlen. Undersökningen sträcker sig till sommaren 1941 då Tyskland, med Finland på sin sida, anföll Sovjetunionen. Denna tidsbegränsning är motiverad. 1938 började samarbetet rörande vissa fall, vilka fortsatte långt in på krigsåren och därför är det passande att inleda undersökningen vid denna tidpunkt. Tyngdpunkten i undersökningen ligger dock vid händelserna under krigsåren. Ytterligare faktorer som motiverar tidsvalet är, att år 1938 skedde också ett namn- och chefsbyte inom den finska säkerhetspolisen. Den detektiva Centralpolisen bytte namn till Statspolisen och den långvarige chefen Esko Rieki tvingades avgå. År 1938 skedde också formella förändringar inom det svenska säkerhetsfältet då den hemliga säkerhetskungörelsen godkändes, vilken lade grunden för Sveriges krigstida säkerhetspolis, den Allmänna Säkerhetstjänsten.

Däremot medförde fortsättningskrigets början förändringar i det politiska förhållandet mellan Sverige och Finland. Tyskland ansågs då som det största hotet mot Sverige och förhållandet till Tysklands vapenbroder Finland komplicerades därmed. Å andra sidan var Sverige i praktiken omringat av Tyskland eller tyskvänliga stater och detta ledde till stora svenska eftergifter gentemot Tyskland. Dessa förändrade förhållanden medförde också vissa förändringar i säkerhetspolisernas förhållanden till varandra. Det svenska förtroendet mot Finland under fortsättningskriget var inte lika hållbart längre. Enligt utlåtanden efter kriget, behövde de svenska säkerhetspoliserna lov från politiskt håll, då de samarbetade med deras finska kolleger under fortsättningskriget.⁶ Därför är det motiverat, att avsluta behandlingen då fortsättningskriget började. I vissa undantagsfall går undersökningen in på tiden under fortsättningskriget, eftersom vissa samarbetsfall avslutades först då. Samarbetet under fortsättningskriget, och dess jämförande med tiden före fortsättningskriget skulle också vara en intressant fråga, men det omfattande

---

⁶ SOU 1946:93, 53.

källmaterialet skulle leda till en alltför massiv studie inom ramen för denna avhandling. Detta är en fråga för kommande forskning.

Säkerhetspolissamarbetet i denna undersökning handlar främst om informationsutbyte parterna emellan. Informationsutbytet sköttes närmast genom korrespondens och telefon, men även några tjänsteresor till den andra parten förekom. Vissa fall har påträffats, då den ena parten begär den andra att t.ex. sätta någon misstänkt under spaning eller att hindra någon person från att resa in i det andra landet. En intressant fråga är, om det förekom gemensam operativ verksamhet, såsom gemensamma spaningsuppdrag, säkerhetspoliserna emellan.

Denna avhandling försöker belysa hurudant samarbetet var, vad för slags information som utbyttes och hur och varifrån dessa underrättelser hade upphämtats. Sist och slutligen är det viktigaste syftet är att få fram inom hurudana fall samarbetet skedde. Tidigare forskning har påträffat en del fall rörande sovjetstyrd verksamhet, kommunistisk eller annan vänsterorienterad verksamhet. Dessa tidigare kända fall kommer att granskas och dessutom är syftet att hitta outforskade eller mindre kända fall. En intressant fråga, är om det fanns några fall av verksamhet i förmån för Tyskland eller annan nazistisk verksamhet, vilken säkerhetspoliserna bekämpade tillsammans.

Samarbete och informationsutbyte inom underrättelsevärlden baserar sig på nytta och dess förutsättning är ett ömsesidigt förtroende parterna emellan. Ett centralt tema i denna undersökning, är att få fram hur dessa två stötepelare, nytta och förtroende, styrde samarbetet under den politiskt och militärt turbulenta perioden, som den undersökta tiden erbjuder.

Det är viktigt att komma ihåg, att underrättelse- och säkerhetstjänster aldrig opererar i ett vakuum. De är en central del av statsapparaturen och de är till en stor del underkastade den politiska eller den militära ledningens vilja. Därför placeras händelserna i ett bredare politiskt sammanhang och en jämförelse sker hur säkerhetspolissamarbetet förändrades - eller om det förändrades överhuvudtaget - beroende på hurudant det säkerhetspolitiska klimatet var.

Denna avhandling har inte som avsikt, att vara en heltäckande grundstudie över hela samarbetet och alla kontakterna mellan Statspolisen och den svenska säkerhetspolisen.

Det komplicerade källmaterialet ger inte en möjlighet till det inom denna begränsade studie. Forskningen avgränsas till de centrala fallen och överhuvudtaget till de fall, om vilka information har hittats. Utifrån dessa upptäckta och behandlade fall, görs slutsatser om samarbetets generella karaktär.

Avhandlingen har en tematisk disposition beroende på vilken sorts av verksamhet säkerhetspolissamarbete ämnade förebygga. De tematiska huvudkapitlen handlar för det första om bekämpning av verksamhet i förmån för Sovjetunionen, såsom sovjetisk spionage, kommunistisk verksamhet eller annan vänsterorienterad verksamhet. För det andra behandlas kampen mot verksamhet i förmån för Tyskland, såsom tysk spionage eller nazistisk verksamhet. Dessutom behandlas ett fall, vilket egentligen inte faller in i någon av dessa två kategorier. Om det förekom gemensam bekämpning av verksamhet i förmån för de västallierade, såsom Storbritannien, USA och Frankrike, är en intressant fråga. Visst var de nämnda västländernas underrättelsetjänster aktiva i Finland och Sverige under den undersökta tidsperioden, men några fall av samarbete har denna studie inte kommit över.⁷ Den allmänna politiska och militära situationen kommer naturligtvis att presenteras vid sidan av den egentliga behandlingen. Den kronologiska dispositionen är lös, eftersom många av de behandlade samsarbetsfallen sträcker sig över tidsperioden och tidsmässigt går parallellt med varandra. För att ge en bakgrund till studien kommer även samarbetet under 1920- och 1930-talet att behandlas kortfattat. Studien avslutas med en generell analys av samarbetet. Som inledning till studien kommer de centrala begreppen att definieras. Dessutom ges en allmän historisk översikt över den finska Statspolisen och den svenska säkerhetspolisen.

Underrättelse- och säkerhetstjänster är utmanande forskningsobjekt och en historiker möter många källkritiska svårigheter då hon ställs inför dessa organisationers arkiv eller annat källmaterial rörande dem. Underrättelsevärlden kännetecknas av starkt hemlighetsmakeri och *need to know*⁸ – principer, och dessa speglas också i källmaterialet. Underrättelsedokument är ofta väldigt sparsamma på information.

---

⁷ T.ex. i Sverige lär den västallierade och framförallt den Brittiska spionverksamheten ha varit omfattande under hela kriget, framförallt under krigets första skede. Under de tre första krigsåren, ända till hösten 1942, avslöjade AST 65 fall av spionage, sabotage eller subversiv verksamhet genomförda på de allierades räkning. I jämförelse med de avslöjade tyska fallen, 20 st, och de sovjetiska, 23 st, är det allierade antalet mycket stort. Dessa siffror berättar antagligen något också om inriktningen hos AST i synnerhet och den svenska politiken i allmänhet; se Grigorjev 2008, 113; Björkman 2006, 82-88 & 212-227.

⁸ Är en typisk princip inom underrättelseväsendet och annan sekretessbelagd verksamhet. Syftar på, att en tjänsteman får insyn i endast den hemligstämplade informationen denne behöver veta för att sköta sina arbetsuppgifter. Syftet är att skydda ömtålig information från olaga intrång och spridning.

Mycket lämnas osagt, saker och ting formuleras väldigt vagt och kryptiskt, täcknamn används och ofta döljs källan till informationen. Typiskt är också, att ytterst känsliga ärenden lämnas helt utan skriftlig dokumentation. Mången gång har också akter förstörts i efterhand. Underrättelsearkiven är till för organisationernas interna bruk och de enskilda dokumenten är menade för kolleger, som väntas känna till fallet och kontexten, men inte för historiker eller journalister.⁹

Å andra sidan är underrättelse- och säkerhetstjänster stora hamstrare på information. All sorts information, både väsentlig och oväsentlig, tecknas oftast pedantiskt ned och lagras för möjligt kommande bruk. Underrättelsearkiven kan ha information, såsom personmappar och –kort, om hundratusentals personer, men bara en bråkdel av dem har någon som helst operativ betydelse. Mången gång kan också någon information ha betecknats som hemlig, fastän den i själva verket kan ha tagits ur dagspressen.¹⁰ Därmed kräver forskning om underrättelsehistoria stark källkritik och i sig påminner det mycket om detektivarbete. Disinformationen bör rensas från den sanna informationen och de oundvikliga luckorna i källmaterialet bör tolkas eller lämnas otolkade enligt forskarens bästa förmåga.

1.2. Underrättelsetjänst – en definition

Säkerhetspolisernas verksamhet kan definieras mer allmänt som säkerhetstjänst, vilken kan ses som en verksamhet inom begreppet underrättelsetjänst. I vardagligt tal likställs underrättelsetjänst ofta med det pejorativa begreppet ”spionage”, d.v.s. med någon hemlig och moraliskt tvivelaktig verksamhet, som bedrivs av skumma personer – agenter, i likhet med den fiktiva gestalten James Bond och hans motparter. I verkligheten är spionage, d.v.s. olaglig och fientlig – och i de flesta fall hemlig underrättelsearbete, dock bara en liten del av underrättelseverksamheten. En krigsmakt utan en fungerande underrättelseverksamhet är blind, brukar det sägas. Detta gäller i synnerhet i krigstid, men även inom fredstid är det viktigt att en armé har korrekt information om den potentiella fiendens styrka, planer, intentioner o.s.v. Det samma gäller även för de politiska och t.ex. de ekonomiska beslutsfattarna, vilka behöver korrekt information om omvärlden till bas för sitt beslutsfattande. Spionage anses vara det näst äldsta yrket, och vad det än tycks om dess moraliska betingelser, är det ett

---

⁹ Se Rentola 2009c s. 308-312 och Rentola 2009d s.3-6.

¹⁰ *ibid.*

faktum att de flesta stater, om inte alla bedriver någon sorts av underrättelseverksamhet.¹¹

I de flesta teoretiska framställningar presenteras en modell för att beskriva underrättelsetjänst, d.v.s. en så kallad underrättelsecykel. Viss variation kan finnas i presentationerna, men i stora drag är det fråga om samma sak. Enligt underrättelsecykeln kan begreppet underrättelsetjänst definieras som av en uppdragsgivare beställd inhämtning, bearbetning och delgivning av information, vilken uppdragsgivaren sedan använder till underlägg för sitt beslutsfattande. Uppdragsgivaren syftar oftast på den politiska eller militära ledningen inom en stat. I underrättelsecykelns första skede gör beslutsfattaren en beställning av information till en underrättelseorganisation, vilket bestämmer inriktningen hos underrättelsearbetet. Inriktning är ytterst viktigt eftersom informationssamling utan en på förhand bestämd inriktning är som att leta efter en nål i en höstack och framförallt ett slöseri av resurser. I det andra skedet försöker underrättelsetjänsten inhämta den av uppdragsgivaren önskade informationen. Detta sker med olika inhämtningsmetoder, såväl hemliga som öppna. I det tredje skedet bearbetas och analyseras informationen så att den får en begriplig form och rätt kontext. I cykelns sista skede delges underrättelseprodukten för beslutsfattaren, som i sin tur leder till nya underrättelsebehov. Denna mycket linjära och förenklade schema av underrättelsearbetet ger en bra bild av framförallt beslutsfattarens roll. Underrättelsetjänst handlar inte enbart om inhämtning och analys. Delgivning och utnyttjandet av informationen är minst lika viktigt för en fungerande underrättelsetjänst.¹² Till skillnad från de egentliga underrättelseorganen, är utnyttjaren, dvs. beslutsfattaren ständigt påverkad av de politiska konjunkturerna. Därför kan inte underrättelsetjänst åtskiljas från politiken. Det är dock skäl att komma ihåg, att underrättelsecykeln endast är ett principiellt schema över underrättelsetjänsten. Det praktiska arbetet kan vara något helt annat.¹³

Underrättelsearbetet kan indelas i tre huvudgrenar beroende på vilken inhämtningsmetod som används. Inhämtningen kan ske genom användandet av

---

¹¹ Shulsky & Schmitt 2002, 1-3; Mäkelä 1964, 13.

¹² Attacken mot Pearl Harbour kan ses som ett exempel på misslyckad utnyttjning och delgivning av information. Den amerikanska underrättelseverksamheten hade lyckats finna vissa indikationer om den japanska attacken i december 1941, men dåligt samarbete mellan de olika underrättelseorganen, invecklad byråkrati och en alltför stark sekretess bidrog till, att all information inte kom fram till beslutsfattarna. Beslutsfattarna kunde inte heller utnyttja informationen på ett rätt sätt; Lowenthal 2006, 20; Keegan 2007; 256, 260.

¹³ Om underrättelsecykeln se Agrell 1998, 25-31; Lowenthal 2006, 54-55; Mäkelä 1964, 13-14.

mänskliga källor, eller *humint* (human intelligence) såsom det kallas i USA; genom olika tekniska metoder eller *techint* (technical intelligence) eller så kan informationen hämtas från olika öppna källor, *osint* (open source intelligence).¹⁴ Mänskliga källor kan innefatta alltifrån utsända spioner, informatörer eller infiltratörer – s.k. ”kalvar” eller ”mullvadar” – avhoppare, ackrediterade diplomater och militärattachéer till flyktingar, resenärer och militära rekognoseringspatruller. I krigstid finns det även möjlighet att förhöra krigsfångar och andra internerade.¹⁵ De tekniska metoderna innefattar bl.a. avlyssning och övervakning av olika kommunikationsmedel såsom telefon, post och nuförtiden e-post, fotografering med hjälp av t.ex. flygplan eller satelliter och olika former av ”buggning”.¹⁶ Inhämtning genom tekniska metoder kan även kallas *sigint* (signal intelligence) eller *elint* (electronic intelligence). I och med den teknologiska utvecklingen har de tekniska metoderna blivit en central del av underrättelsetjänsternas arbete och i många fall har mänskliga källor fått ge vika för de tekniska metoderna. Dock är mänskliga källor ännu viktiga.¹⁷ En korrekt underrättelseprodukt kräver också en omfattande bild av omvärlden och denna fås inte utan att granska öppna källor. Öppna källor kan innefatta alltifrån tidningar, böcker, tv- och radiosändningar, internet, till vetenskapliga konferenser och intervjuer.¹⁸ Det har beräknats, att mellan 80-90% av tillgänglig information angående öppna stater kommer från öppna källor. Vad gäller slutna totalitära stater är siffran avsevärt mindre.¹⁹

Förutom det egentliga underrättelsearbetet bedriver underrättelsetjänster traditionellt också en mängd annan verksamhet. Hit hör bl.a. kontrapionage och värnandet av inre säkerhet, vilket innefattar bekämpning av samhällsomstörtande element, beskydd av statsledningen och informationssäkerhet. Dessa uppräknade verksamhetsformer är kännetecknande för säkerhetsunderrättelsetjänster eller säkerhetstjänster, vilka opererar främst inom respektive stats egna gränser, och dessa är ofta indelade i åtskilda militära och polisiära eller politiska organisationer.²⁰ Underrättelsetjänster kan även sysselsätta sig med mer eller mindre direkt och i de flesta fall hemlig påverkning av motparterna genom olika metoder. Detta kallas *covert action* och det kan röra sig om allt från finansiering, skolning och propaganda till stöd för vänligt sinnade regimer eller oppositionsgrupper, men även våldsamma metoder, såsom deltagande i statskupper eller

---

¹⁴ Shulsky & Schmitt 2002, 11.

¹⁵ Herman 1996, 62-63; Shulsky & Schmitt 2002, 11.

¹⁶ Shulsky & Schmitt 2002, 22-32.

¹⁷ Shulsky & Schmitt 2002, 35; Herman 1996, 67-68.

¹⁸ Shulsky & Schmitt 2002, 37-39; Lowenthal 2006, 101.

¹⁹ jmf. Lowenthal 2006, 79 & 102.

²⁰ Herman 1996, 19-21.

politiska mord.²¹ Underrättelsetjänster i länder såsom Förenta Staterna, Sovjetunionen/Ryssland och Israel har bevisligen deltagit i våldsamma former av *covert action*.²² I likhet med *covert action*, kan säkerhetstjänsterna bedriva olika former av repression mot det egna landets medborgare. Detta har varit och är fortfarande kutym framförallt inom icke-demokratiska stater. Organisationerna som har granskats i detta arbete, Statspolisen i Finland och den Allmänna Säkerhetstjänsten i Sverige faller organisatoriskt under begreppet säkerhetstjänst.

Underrättelsetjänster kan indelas i skilda grupper enligt vilka uppgifter de sköter och också enligt vilken del av statsapparaturen de befinner sig i. Traditionellt har de flesta länder både militära och politiska eller ”civila” underrättelse- och säkerhetstjänster. Militära organisationer sköter traditionellt sitt underrättelse- och säkerhetsarbete inom den militära domänen, men det är inte alls sälsynt, att de även tränger in i andra delar av samhället. De politiska organisationerna kan vara både helt civila, eller så kan de vara underställda polisen.²³ Stapo och AST var båda polisorganisationer, och förutom underrättelsearbetet skötte de också om rent polisiära ärenden inom sina ansvarsområden, såsom brottsutredning. Supermakter och stormakter, men även säkerhetspolitiskt utsatta länder har ofta bedrivit en omfattande underrättelseverksamhet, med dess olika metoder, utanför dess egna gränser. Små länder såsom Finland och Sverige, har oftast begränsade möjligheter eller behov att spionera utomlands och deras verksamhet utanför dess egna gränser begränsas närmast till militärattachéernas verksamhet. Under andra världskriget sände dock Finland en hel del spioner utomlands, främst till Sovjetunionen, men kriget gav upphov till hårdare metoder. Även Sverige, som icke-krigförande land, skickade spioner över gränsen under krigsåren. Det finns dock ingen antydning om att varken Stapo eller AST skulle ha haft någon verksamhet utanför sitt eget lands gränser under den undersökta tidsperioden, om man bortser från vissa tjänsteresor.

1.2.1. Underrättelsesamarbete

Även om underrättelse- och säkerhetstjänsternas arbete, per definition, har ett nationellt syfte, förekommer även mycket samarbete emellan dem. Allierade i krig har genom

---

²¹ Shulsky & Schmitt 2002, 77.

²² Shulsky & Schmitt 2002, 90.

²³ Herman 1996, 21

tiderna samarbetat, även inom underrättelsearbetet, men också under fredstid har det förekommit mycket samarbete tjänsterna emellan. Det bör tilläggas, att främst inom det egna landet verkande säkerhetstjänster även ofta samarbetar med flera olika utländska motsvarigheter. Underrättelsesamarbete utgörs främst av informationsutbyte, antingen genom en s.k. förbindelseofficer eller genom direkt utbyte av information. Även operativt samarbete, såsom gemensamma (para)militära operationer eller gemensam skolning, förekommer tjänster emellan, men jämfört med informationsbytet är det mer sällan förekommande. Underrättelsesamarbetet kan ske både bilateralt mellan två länder eller multilateralt mellan flera länder, såsom mellan länderna i en militärallians som t.ex. NATO. Bilateralt samarbete föredras dock, eftersom det anses säkrare och därmed möjliggör ett mer omfattande och intensivare samarbete.²⁴

Det kanske mest omfattande och det första bestående underrättelsesamarbetet började under II världskriget mellan de västallierade staterna USA och Storbritannien. Detta samarbete fortsatte under kalla kriget och kom att innefatta framförallt gemensamma insatser inom signalspaningen. Till detta samarbete, vilken baserar sig på det 1948 undertecknade UKUSA –avtalet, togs senare med även andra länder från det Brittiska samväldet.²⁵ Den mest betydande följden av detta samarbete var upprättandet av en världsomspännande signalavlyssningssystem, det s.k. *Echelon* – systemet, vilket är i kraft att avlyssna nästan vad som helst för signaler, digitala så väl som analoga, nästan var som helst på jorden.²⁶ Det finns kraftiga antydningar på att underrättelsesamarbetet, inklusive *Echelon* – systemet, mellan USA och länderna inom Brittiska samväldet fortsätter på en omfattande nivå ännu idag, inte minst p.g.a. att terroristattacker i New York den 11.9.2001 gav upphov till ett allt större behov av information. Naturligtvis hade även det kalla krigets motpart, Warsawa-pakten, ett omfattande underrättelsesamarbete, men det kännetecknades av de sovjetiska tjänsternas, KGB:s och GRU:s, kraftiga dominans och styrning av satellitstaternas respektive organisationer²⁷.

Om underrättelsesamarbete finns det rätt så lite teoretiska framställningar. Detta har sannolikt att göra med det faktum, att samarbete mellan underrättelsetjänster hör till de mest hemliga verksamhetsformerna dessa organisationer sysslar med. Den tidigare

---

²⁴ Lefebvre 2003, 532, Wippl 2012, 8

²⁵ Herman 1996, s. 202; Lefebvre 2003, 530; Paul 2005, 82-83, Wippl 2012, 3 & 9-11.

²⁶ European Commission Final report on Echelon (2001/2098(INI), 11.7.2001, <http://cryptome.org/echelon-ep-fin.htm>, senast sedd 9.8.2011; Paul 2005, 84->.

²⁷ Herman 1996, 202.

brittiske underrättelseofficeren Michael Herman har i sin bok *Intelligence Power in Peace and War* (1996) kortfattat redogjort för underrättelsesamarbetets natur och förutsättningar. Även kanadensaren Stephane Lefebvre har behandlat samma ämne i sin artikel ”The Difficulties and Dilemmas of International Intelligence Cooperation” (2003) samt Joseph W. Wippl i sin artikel ”Intelligence Exchange Through Interintel” (2012). I många andra vetenskapliga verk om underrättelsetjänst behandlas frågan närmast sporadiskt.

Enligt Herman är nyttoaspekten den främsta orsaken till att samarbetet förekommer. En underrättelsetjänst kan omöjligt själv samla in all information den behöver. Små länder, såsom Finland, vilka inte bedriver omfattande underrättelseinsamling utanför de egna statsgränserna behöver utländska samarbetspartners för att få den information de behöver. Denna premiss gäller isynnerhet inom ärenden, som har en mycket internationell karaktär, såsom terrorismbekämpningen nuförtiden. Å andra sidan har stora länder nytta av att ha internationella samarbetspartners, eftersom dessa ofta har lättare att hämta information inom sitt eget land.²⁸ Till exempel har USA efter terroristattacker 9.11.2001 inlett ett samarbete med ett flertal länder inom Mellanöstern, främst p.g.a. att dessa lokala tjänster har en bättre möjlighet att infiltrera terroristorganisationer, såsom Al-Qaeda, än vad amerikanerna skulle ha.²⁹ Inom kontraspionage har samarbete också förekommit genom tiderna, och det anses att detta är en av de minst belastade samarbetsformerna. Vänligt sinnade underrättelsetjänster verkar vara ivriga, att hjälpa till med att avslöja samarbetspartners förrädare och fientliga spioner, även om dessa personer inte hotar dem själva.³⁰ I denna avhandling kommer vi att se exempel på sådant samarbete.

Om det finns starka nyttoaserade skäl som talar för underrättelsesamarbete, finns det också viktiga orsaker som talar emot det. Först och främst handlar det om förtroende, eller snarare brist på förtroende. Underrättelseorganisationer är till naturen nationalistiska och ”egoistiska”, och de ger inte ut information på lätta grunder. Den informationen som delges till en andra part, inklusive källan och insamlingsmetoden, bör hållas hemlig. Denna information får under inga omständigheter hamna utan lov i händerna på en tredje part.³¹ Det samma gäller även för information om en andra part.

---

²⁸ Herman 1996, 202; Lefebvre 2003, 534.

²⁹ Lefebvre 2003, 527-528.

³⁰ Wippl 2012, 5-6.

³¹ Herman 1996, 207-208; Lefebvre 2003, 535.

Hemlig information rörande en vänligt sinnad nation delges inte en annan vänligt sinnad nation.³²

Underrättelsesamarbetets ytterst förtroliga och känsliga natur exemplifieras av fallet med den så kallade ”Tiitins lista”³³ och Skyddspolisens. Under rättegången i den Högsta Förvaltningsdomstolen där dokumentets offentlighet behandlades var Skyddspolisens främsta motivering emot offentliggörandet, att det kunde äventyra Skyddspolisens förtroliga informationsutbyte och därmed även äventyra Finlands säkerhet. I detta samband sade Skyddspolisens biträdande chef Petri Knappe att internationellt informationsutbyte inom underrättelsevärlden baserar sig på ömsesidigt förtroende mellan parterna och detta förtroende byggs upp under årtionden. Knappe sade även, att en förfrågan ställd till en samarbetspartner om offentliggörande av utbytt information kunde rubba på förtroendet³⁴. Det bör påpekas, att informationen i Tiitins lista är minst 20 år gammalt och den har fått av en västtysk organisation som inte längre finns till i dess dåvarande form.³⁵

Utöver de rent informationsmässiga och tekniska för- och nackdelarna, som underrättelsesamarbete ger upphov till, måste man också ta i betraktande de politiska aspekterna. Underrättelseverksamhet påverkas av politik, men den kan också till en viss grad påverka politiken. Underrättelsesamarbete kan ofta användas som ett medel att förstärka banden mellan två länder medan det är också möjligt att bestraffa ett land genom att bryta ett dylikt samarbete. Men och andra sidan är två länders politiska fiendskap oftast ett starkt hinder för ett underrättelsesamarbete. Generellt sett är det statens utrikes- och säkerhetspolitik som sätter ramarna för landet underrättelseverksamhet, men det finns undantag som bekräftar regeln. T. e. x. finns det antydningar om att västvärldens underrättelsetjänster under kalla kriget samarbetade till

---

³² Wippl 2012, 9.

³³ Tiitins lista syftar på ett dokument, en namnlista, som Skyddspolisens fick år 1990 genom informationsutbyte av den västtyska underrättelsetjänsten BND (Bundesnachrichtendienst). På listan lär finnas 18 namn på finska medborgare, som hade haft kontakt med den östtyska underrättelseorganisationen Stasis resident inom den Östtyska ambassaden i Helsingfors under det kalla kriget. Om kontakternas art nämns ingenting. Finlands dåvarande president Mauno Koivisto beslöt, att listan inte framleder några åtgärder och Skyddspolisens dåvarande chef Seppo Tiitinen låste in listan i sitt kassaskåp – därav listans namn. År 2002 läckte dokumentets existens ut i offentligheten och sedan dessa har frågan om dokumentets offentlighet behandlats vid olika rättsstadiet. Sommaren 2010 beslöt HFD att dokumentet förblir hemligt. Se Rentola 2009a, 117.

³⁴ Trots det sade Knappe i samband med behandlingen i HFD, att lov hade frågats av de tyska myndigheterna. Som svar hade tyskarna gett att de ursprungliga villkoren för informationsutbytet, dvs. att dokumentet är hemligt, ännu gäller. *Helsingin Sanomat* 12.3.2010.

³⁵ *Helsingin Sanomat* 12.3.2010

en viss del med Sovjetunionen, rörande t.ex. terrorismbekämpning eller Falklandkriget.³⁶

Sammanfattningsvis kan man konstatera, att underrättelsesamarbete baserar sig på nytta, både professionell och politisk, medan såväl det professionella som det politiska förtroendet är dess förutsättning. Eller med andra ord, underrättelsesamarbete sker då de möjliga fördelarna är tydliga och när riskerna är kända.³⁷

1.3 Tidigare forskning och källor

Litteratur och andra medialster rörande underrättelse- och säkerhetstjänster är i dagsläget flertaliga och lätt tillgängliga. Ämnet verkar dessutom vara intressant och känslöväckande för den stora publiken. T.ex. Skyddspolisen är ofta på tapeten i medierna, dock ofta när något negativt om dess verksamhet kommer fram³⁸. Även om publikationerna rörande ämnet är många, är det inte alla som håller vetenskaplig nivå. Mången gång är det frågan om spionromaner, memoarer av före detta tjänstemän och officerare, fördomsfulla och svartmålande anklagelseakter eller populärvetenskapliga sensationsskrivelser. Vid sidan om dessa, har också de vetenskapliga publikationerna ökat i antal, framförallt sedan 1990-talet.

En orsak till de sistnämnda är, att arkivkällorna blivit allt mer öppna under de senaste 20 åren, vilken är en förutsättning för vetenskaplig forskning inom ämnet. Sekretessbestämmelserna varierar dock kraftigt från land till land. T.ex. i USA är det möjligt att få tillgång till underrättelsearkiv rätt så långt in på det Kalla krigets tidsperiod. Däremot i Storbritannien har dess underrättelsetjänsts, Secret Intelligence Service, och dess säkerhetstjänsts, Security Service, arkiv för det mesta varit stängda sedan deras grundande, år 1909. Denna studie är i den lyckliga situationen, att primärkällorna både i Finland och i Sverige från den undersökta tidsperioden är öppna, om inte alltid fullständigt bevarade.

---

³⁶ Herman 1996, 212-213; Paul 2005, 89.

³⁷ Lefebvre 2003, 528 & 534.

³⁸ Se t.ex. mediebevakningen rörande den så kallade. Alpo Rusi –härvan eller de påstådda problemen inom Skyddspolisens ledarskaps- och arbetskultur.

Som primära källor för arbetet har använts de respektive säkerhetspolisernas arkiv. Statspolisens arkiv förvaras vid riksarkivet i Helsingfors och det är öppet för allmänheten. Den 60-åriga sekretessen för detta arkiv möjliggör, att all bevarat material rörande ämnet är tillgängligt. Statspolisens arkiv har gallrats av egen personal vid några tillfällen och det är svårt att säga om något väsentligt rörande ämnet har förstörts.³⁹ Statspolisens arkiv är indelat i två delar. EK-Valpo I ända till hösten 1944, och EK-Valpo II, eller det "Röda Stapo" från hösten 1944 till skyddspolisens grundande år 1949. Röda Stapos arkiv innehåller dock mycket material från tidigare år, så det arkivet har också använts i detta arbete. Det är främst sak- och personakter samt brevväxling som använts i denna avhandling.

Allmänna säkerhetstjänstens arkiv förvaras vid riksarkivet i Stockholm och det är också tillgängligt för allmänheten, med en hänsyn till en 50-års sekretess. Det egentliga arkivet för allmänna säkerhetstjänsten är tämligen ointressant för denna forskning. De intressanta sak- och personakter från den undersökta tiden finns för det mesta i arkivhelheten Säkerhetspolisen med föregångare. Utöver detta finns ännu Statens polisbyrå för övervakning av utlänningar i riket, vars arkiv också har använts. Dessutom har också den s.k. Sandlerkommissionens⁴⁰ arkiv använts. Även detta arkiv förvaras vid riksarkivet i Stockholm och det innehåller mycket material från säkerhetspolisens arkiv, främst dupletter. Det intressantaste materialet är de otaliga förhörprotokoll, vilka kommissionen gjorde över t.ex. säkerhetstjänstens egen personal och andra personer i position att påverka säkerhetstjänsten.

Några enhetliga vetenskapliga studier över samarbetet och kontakterna mellan säkerhetspoliserna i Finland och Sverige under II världskriget har inte gjorts. Ämnet har dock undersökts till en viss del på statlig nivå. År 1945, i samband med avvecklingen av Allmänna säkerhetstjänsten, tillsatte den svenska staten en officiell undersökningskommission med uppgift att granska påstådda olagligheter i Säkerhetstjänstens verksamhet under krigsåren. Den Parlamentariska

---

³⁹ Enligt Rentola avlägsnades det under hösten 1944 en del akter, vilka bl.a. bevitnade om samarbetet med Gestapo. Under det röda stapos tid förstördes komprometterande material över ledande finländska kommunister och även akter rörande sovjetspionaget. Silvennoinen håller delvis med, men påpekar att arkivmaterial försvann också i samband med förflyttningar påtvingade av frontförskjutningar eller bombningar. Enligt Silvennoinen hade stapo vid vapenstilleståndet även planer på att flytta över en del av sitt arkiv till Sverige, men dessa planer blev inte av. se Rentola 2009a, s. 10; Silvennoinen 2008, s. 356-360.

⁴⁰ Den parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst, även känd som Sandlerkommissionen. Se nedan.

undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst, eller Sandlerkommissionen⁴¹, fick till sin uppgift att reda ut säkerhetstjänstens verksamhet vid bl.a. flyktingars behandling, post- och telecensur och kontakter till utländska samarbetspartners.⁴² I detta samband granskades även säkerhetstjänstens kontakter med den finska Statspolisen. Sandlerkommissionens arbete gav upphov till tre offentliga betänkande, i vilka även den Allmänna Säkerhetstjänstens och den finska Statspolisens samarbete granskas i rätt så stor omfattning .

Päivi Helkama-Rågård har i sin licentiatavhandling *Det röda hotet från Finland. De finska kommunisterna som ett svenskt säkerhetsproblem 1944-1975* behandlat den svenska Säkerhetspolisens syn på sin finska motsvarighet och även kontakterna dem emellan under åren 1944-75. Även om tidsperioden skiljer sig från den undersökta tidsperioden i denna studie, är Helkama-Rågårds arbete bra såsom tangerande forskning.

Om den finska statspolisens historia och överlag om finsk underrättelsehistoria har det skrivits en del om, varav vissa är kraftigt tendensiösa lovprisningar eller i lika hög grad oprofessionella svartmålningar, eller annars bara ovetenskapliga memoarer eller dylikt. Av de högklassiga alstren kan nämnas Skyddspolisens officiella historiker, varav *Ratakatu 12*, med Kimmo Rentola och Matti Lackman som främsta skribenter, har främst använts i denna avhandling. Oula Silvennoinens kritiska *Salaiset Aseveljet* granskar Stapos förhållande till de tyska Gestapo och SD, men den är också en omfattande redogörelse för Stapos historia överlag. Även Jukka Rislakkis redogörelse över den finska underrättelseverksamhetens historia, *Erittäin Salainen* från år 1982 bör nämnas, även om den kännetecknas av sakfel, vissa tendensiösa aspekter och är till en viss del föråldrad. I detta sammanhang bör också nämnas Elina Sanas uppseväckande skildring om de finska människoöverlåtelseerna till Tyskland under II vk, *Luovutetut. Suomen ihmislouvutukset Gestapolle*. I verket granskas också Stapos allmänna förehavanden under kriget, men verket kännetecknas dock av sakfel och källkritiska problem.

---

⁴¹ Kommissionen fick sitt namn efter Richard Sandler, som ledde kommissionen. Sandler var Sveriges statsminister och utrikesminister under 1920- och 1930-talen.

⁴² Den egentliga orsaken till kommissionens tillsättande var, att byråinspektören i statens utlänningskommission, Robert Paulsson blivit dömd för att bedriva olovlig underrättelseverksamhet för Tyskland. Paulsson var i sin tjänst i nära samarbete med säkerhetstjänsten. Sandlerkommissionen fick dock direktiv om att även granska säkerhetstjänstens verksamhet överlag. Flyghed 1992, 16 267-269.

Vad gäller de svenska underrättelse- och säkerhetstjänsternas historia är källmaterialet mycket bättre i.o.m. att det i Sverige bedrivits mycket mer seriös forskning rörande ämnet. En orsak till detta är, att Sandlerkommissionens omfattande betänkanden, vilka utkom strax efter krigsslutet, har givit forskarna mycket att hugga i, trots att arkivkällor, p.g.a. sekretessen länge var uteslutna ur forskningens synvinkel. Den före detta Säpo-tjänstemannen Tore Forsbergs omfattande verk om den svenska säkerhetspolisens historia, *Spioner och spioner som spionerar på spioner. Spioner och kontraspioner i Sverige* är ett grundverk inom ämnet. Janne Flygheds *Rättstat i Kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget* behandlar Säkerhetstjänsten förehavande under andra världskriget. I Leif Björkmans *Säkerhetstjänstens egen berättelse om spionjakten krigsåren 1939-1942* behandlas otaliga fall av spionage, vilka Säkerhetstjänsten uppdagade under krigets första år. Av de allmänna svenska underrättelsehistorikerna kan nämnas Lennart Fricks och Lars Rosanders *Bakom hemligstämpeln. Hemlig verksamhet i Sverige i vår tid* och Jan Ottosons och Lars Magnussons *Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget*. Dessa två verk behandlar närmast det militära underrättelseväsendets historia. Till slut bör nämnas också Mert Kubus *Gustav Möllers hemliga polis. En bok om spionaget i Sverige under andra världskriget* från år 1971. Kubu behandlar säkerhetstjänstens förehavande under andra världskriget och han offerar ett flertal sidor även för dess samarbete med det finska Stapo. Kubus källmaterial är dock blygsamt och verket kan närmast ses som en tendensiös svartmålning av den svenska säkerhetstjänsten.

Om underrättelseverksamhetens teoretiska ramar och betingelser finns det en hel del forskning om. Om ämnet har det forskats mest i de angloamerikanska länderna, och framförallt i USA, möjligtvis eftersom landet kännetecknas av en relativ öppenhet inom underrättelsefrågor.⁴³ Förutom den tidigare nämnda Michael Herman kan också Mark M. Lowenthals *Intelligence – From Secrets to Policy* och Abram Shulskys och Gary J. Schmitts *Silent Warfare. Understanding the world of intelligence* nämnas. Svensken Wilhelm Agrell har också forskat inom ämnet och finländarna Kimmo Rentola och Jukka Mäkelä har också berört ämnet i vissa artiklar.

---

⁴³ Lefebvre 2003, 533.

2 Säkerhetspoliserna i Finland och Sverige

De finska och svenska säkerhetspolisernas verksamhet under andra världskriget, och deras tidigare utveckling har många paralleller, men även olikheter finns. I båda länderna var organisationer, som sysslade med övervakning av ytterlighetsrörelser, utläningar och spioner närmast en självklarhet, i Finland sedan självständigheten och i Sverige sedan 1700-talet. Den finska säkerhetspolisen fungerade dock kontinuerligt med liknande resurser ända fram till kriget, medan Sverige var tvungen att bygga upp en stark organisation till kriget, efter att verksamheten skurits ned på 1920- och 30-talen.

Vid sidan av de båda säkerhetspoliserna fanns det i Finland och Sverige under andra världskriget en mängd andra verksamma underrättelseorganisationer, såväl inhemska som utländska. Båda länderna hade förstås sina egna militära underrättelse- och säkerhetstjänster, av vilka de finska svällde upp till massiva organisationer inom den krigförande armén. Dessutom var flera utländska tjänster verksamma i båda länderna, framförallt i Sverige vars neutralitet under kriget gav de krigförande länders tjänster en möjlighet att under diplomatins täckmantel utöva en mycket omfattande verksamhet, såväl mot Sverige som mot sina fiender i kriget.⁴⁴ Av de övriga länderna var det i synnerhet Sovjetunionen, Tyskland, Storbritannien, USA och Frankrike som var verksamma i de nordiska länderna under den undersökta tidsperioden. Sovjetunionens och Tysklands underrättelsetjänster behandlas kortfattat i de senare kapitlen. Nedan ges en historisk översikt över den finska Statspolisen och den svenska säkerhetspolisen. Dessutom behandlas kortfattat samarbetet under 1932- och 1920-talen som en bakgrund till den egentliga undersökningen.

2.1 Statspolisen

Den finländska underrättelse- och säkerhetsverksamheten har anor ända till tiden före självständigheten. Under förtryckningsperioderna skaffade aktivisterna underrättelser om Rysslands verksamhet. Aktivisterna samarbetade med Rysslands fiender såsom Tyskland. Jägarna fick i sin tur underrättelseskolning i Tyskland och senare var dessa

---

⁴⁴ Flyghed 1992, 271.

med om att utveckla den vita armén, och även dess underrättelseverksamhet, som efter inbördeskriget utvecklades till Finlands försvarsmakt.⁴⁵

Samtidigt bevakades aktivisterna och jägarna av det ryska Gendarmeriet, som under storfurstendömet tid skötte säkerhetspolisiära uppgifter i Finland. I folkets mun kom Gendarmeriet att kännas vid benämningen Ohranan. Gendarmeriet i storfurstendömet Finland var underställt generalstaben i Sankt Petersburg. Gendarmeriet hade som uppgift att bekämpa brott riktat mot ordning, säkerhet och fred inom det ryska kejsardömet.⁴⁶

Under inbördeskriget hade den vita armén sin egen underrättelseverksamhet. Efter kriget organiserades den finska försvarsmakten enligt tyskt mönster. Underrättelseverksamheten och den inre säkerheten, både den militära såväl som den politiska sköttes av generalstabens III avdelning.⁴⁷

I februari 1919, efter det tyska nederlaget i I världskriget, förflyttades den civila underrättelse- och säkerhetsverksamheten till den under inrikesministeriet lydande passavdelningen. Den militära domänen blev kvar i generalstaben. Kort därefter, i augusti 1919, grundades den Detektiva Centralpolisen (DC), som tog över passavdelningens uppgifter.⁴⁸

Detektiva Centralpolisen var uppbyggd av en huvudavdelning i Helsingfors och ca 15 underavdelningar runt om i landet. Dessutom hade man en representant vid ambassaden i Moskva. Huvudavdelningen var indelad i fyra byråer. Passbyrån handlade övervakningen av gränsöverskridningar och andra immigrationsärenden, övervakningsbyrån skötte om underrättelseverksamheten och övervakade utlänningarna i landet och undersökningsbyråns uppgift var att bekämpa och sköta förundersökningen i alla ärenden riktade mot rikets inre säkerhet. Dessutom fanns en kanslibyrå, vilken skötte organisationens administrativa uppgifter. Som störst var DC i början av 1920-talet, då dess personal var över 250, men under 1930-talet sjönk antalet under 150.⁴⁹

---

⁴⁵ Kotakallio 2004, 22, Rislakki 1982, 12ff.

⁴⁶ Lackman 2009, 200 och Rislakki 1982, 39.

⁴⁷ Ibid, 202.

⁴⁸ Ibid, 204.

⁴⁹ Lackman 2009, 210 och Simola 2009, 268.

Detektiva Centralpolisen kom att verka i ett land som politiskt var tämligen tudelat mellan de makthavande högerinriktade vita och de närmast förbjudna kommunisterna. Högerkrafterna i landet ville å sin sida öka på Centralpolisens befogenheter och göra den oberoende av de skiftande politiska konjunkturerna, medan vänstern närmast ville avskaffa hela institutionen.⁵⁰ Detta satte en stark prägel på DC:s arbete, som kännetecknades av att kommunistisk samhällsomstörtande verksamhet hölls under sträng kontroll, medan liknande verksamhet på den högra flanken ofta sågs mellan fingrarna.⁵¹ Saken gjordes inte lättare av att två av DC:s fyra chefer hade aktivistbakgrund, för att inte tala om den övriga personalens politiska inriktning.⁵² Framförallt den långvarige chefen Esko Rieki satte en stark prägel på DC:s verksamhet. Han lyckades med huvuduppgiften – att hålla kommunisterna i styr.⁵³ Även om centralpolisen många gånger var medvetet tandlös inför hotet från aktivisterna och ytterhöger, blev Mäntsäläupproret 1932 en vattendelare, som tvingade Centralpolisen att välja laglighetens väg och börja noggrannare övervaka hoten från den högra flanken. Den på Lapporörelsens ruiner grundade IKL (Isänmaallinen kansanliike) fick se sig bevakad även av Detektiva Centralpolisen.⁵⁴

Under mitten av 1930-talet ändrade den av Sovjetunionen ledda internationella kommunistiska rörelsen sin taktik i bekämpandet av fascismen. Kommunisterna började söka stöd och infiltrera socialdemokratiska och andra vänsterrörelser samt även andra ”framstegsvänliga” kretsar. Detektiva Centralpolisen var genast orolig över denna s.k. folkfrontstaktik och på statsminister T.M. Kivimäkis begäran började DC samla information om olika föreningar och personer som ingick i ”folkfronten” – Trojanska hästar som DC kallade dessa för. 1936 läckte Centralpolisens s.k. folkfrontspromemoria ut i offentligheten, vilket orsakade en stor kris och regeringens avgång. I materialet stämplades bl.a. en hel del socialdemokrater, agrarer, fredsvänner och kulturliberaler som kommunisternas medhjälpare eller ”nyttiga idioter”. Avslöjandet av

---

⁵⁰ Silvennoinen 2008, 45.

⁵¹ Lackman 2009, 216.

⁵² Ossian Holmström (chef åren 1920-22) gick med i aktivisterna under I vk. Esko Rieki (1923-1938) fungerade som jägarnas etappman i Uleåborg 1915 och 1918 deltog han i Vienaexpeditionen. Både Holmström och Rieki var dessutom med i aktivistkuppen år 1919, som försökte under Elmo E. Kailas ledning få Mannerheim till diktator. Även ett anfall mot Sankt Petersburg hörde till kuppmaakarnas planer De två andra cheferna var Toivo Hukkinen (1919-1920) och Frans Klemetti (1923). Lackman 2009, 204-208 & 216.

⁵³ Lackman 2009, 210.

⁵⁴ Lackman 2009, 226; Silvennoinen 2008, 59.

folkfrontsmaterialet tärde på Detektiva Centralpolisens förtroende och bidrog en viss del till Esko Riekkis avgång ett par år senare.⁵⁵

I januari år 1938 byttes Centralpolisens namn till Statspolisen. Strax därefter tog Esko Riekki avsked⁵⁶ och Paavo Säippä utnämndes till ny chef. Trots namn- och chefsbytet var det inte mycket annat som ändrades inom organisationen, vare sig organisatorisk eller verksamhetsmässigt. Den övriga personalen, som hade utvalts under Riekkis tid, fortsatte i stort sett som tidigare.⁵⁷

Under andra världskrigets tid leddes den Statliga polisen av Paavo Säippä från 1938 till januari 1941.⁵⁸ Han efterföljdes av Arno Anthoni, som satt som chef från januari 1941 till vintern 1944.⁵⁹ Efter Anthoni fungerade Paavo Kastari som chef, från vintern 1944 till november samma år.⁶⁰ Den sista krigstida chefen var Niilo Saarnio (1901-1985), som ledde byrån till maj 1945. Som vicechefer under den undersökta tidsperioden fungerade Ville Pankko, som var vicechef från år 1923 till hösten 1944 och Bruno Aaltonen under tidsperioden från våren 1938 till våren 1942.⁶¹ Av den övriga personalen, som är av betydelse för denna undersökning kan nämnas byråcheferna Karl Löfving och J. Sinivaara. Utöver chefen och vicecheferna hade de hand om en stor del av kontakterna till bl.a. svenskarna.⁶² Hur stor personal som byrån hade under krigsåren är svår och veta, eftersom detta inte nämns exakt även i Skyddspolisens egna publikationer. Vid början av kriget 1939 var byråns personalmängd strax under 150 och i slutet av kriget 130. Dock fanns det en del tillfälliga tjänstemän under krigsåren.⁶³

Krigsårens undantagstillstånd medförde naturligtvis förändringar i Stapos arbete, trots att organisationen inte ändrades just alls, och den fick allt mera uppgifter att sköta. Stapos befogenheter ökade också under kriget, vilket medförde att den fick som uppgift att övervaka utlänningarnas resor och uppehälle i Finland och dessutom fick den vida

---

⁵⁵ Silvennoinen 2008, 114-116; Lackman 2009, 227.

⁵⁶ Förutom folkfrontspromemorian hade Riekkis avsked troligtvis delvis att göra med dennes dåliga förhållande till den dåvarande inrikesministern Urho Kekkonen, som själv jobbat som Riekkis underordnade i DC under 1920-talet. Även Riekkis alltför tandlösa förhållande till IKL och hans nära band till det nationalsocialistiska Tysklands säkerhetsorganisationer nämns som orsaker till hans allt minskande stöd. Den nya chefen Säippä däremot var Kekkonen nära. Lackman 2009, 229-230; Silvennoinen 2008, 116-117.

⁵⁷ Silvennoinen 2008, 118-119; Lackman 2009, 229.

⁵⁸ Lackman 2009, 229.

⁵⁹ Lackman 2009, 240-41.

⁶⁰ Lackman 2009, 247.

⁶¹ Simola 1994, 200-201.

⁶² Sana 2003, 224.

⁶³ Simola 1999, 230.

befogenheter att skyddshäkta personer misstänkta för potentiell landsskadlig verksamhet.⁶⁴ Det blev allt viktigare att hålla de samhällsomstörtande elementen i styr. Under vinterkrigets början togs 109 personer i skyddshäkte och medan kriget fortskred fängslades en del till.⁶⁵ Som mest fanns det 238 personer i skyddshäkte under vinterkriget varav de flesta var finländare och en liten del utlänningar.⁶⁶ Dessutom var förstas spioner och desanter ett upprepat fenomen, vilket krävde Stapos yttersta uppmärksamhet. Under vinterkriget var Sovjetunionens desantverksamhet och övriga spionage- och sabotageverksamhet förvånansvärt småskaligt och oprecist. På grund av de inhemska kommunisternas chocktillstånd, var de flesta sovjetspionerna skickade direkt från Sovjetunionen. Trots begränsade resurser, beräknas det, att de flesta sovjetspioner ertappades under vinterkriget.⁶⁷ Av Stapos övriga krigstida uppgifter kan nämnas krigscensuren och övervakningen av utlänningar, ryska emigranter samt personer evakuerade från krigsområden.⁶⁸ Lik många andra myndigheter var Stapo rätt så dåligt förberedd inför vinterkriget. Samarbetet fungerade inte alltid heller smärtfritt med de militära övervakningsorganen, och den till Statspolisen inkallade tilläggspersonalen var mången gång redan placerad vid fronten.⁶⁹

Under vinterkriget orsakade de inhemska kommunisterna väldigt lite problem, eftersom de flesta av dem hade tappat förtroendet för Sovjetunionen. Vinterkrigets anda inverkade på kommunisterna och de gick ofta hellre till fronten för Finlands sak än sysslade med diverse sabotage- och agitationsverksamhet mot Finlands intressen. Under mellanfreden tilltog kommunisternas verksamhet. Det grundades en del föreningar och andra sammanslutningar vilka var eller ansågs vara kommunistiska täckmantlar, och dessa krävde förstas Stapos uppmärksamhet.⁷⁰

Kännetecknande för Stapos verksamhet var dess förhållande till Tyskland och framförallt till dess motsvarande organisationer, SS (Schutzstaffel) och till det hörande hemliga polisen Gestapo (*Geheime Satspolizei*) och säkerhetstjänsten SD (*Sicherheitsdienst*). Redan under 1920 talet hade DC knutit regelrätta ämbetskontakter med sina kolleger i Weimarrepubliken. Kontakter knöts dock till många andra länder

---

⁶⁴ Simola 1994a, 190-191.

⁶⁵ Lackman 2009, 233 & 240.

⁶⁶ Hietaniemi 1989, 69.

⁶⁷ Hietaniemi 1989, 80; Lackman 2009, 243.

⁶⁸ Hietaniemi 1989, 77-80.

⁶⁹ Hietaniemi 1989, 65-66.

⁷⁰ Hietaniemi 1989, 70; Lackman 2009, 243.

också.⁷¹ Efter nazisternas maktövertagande 1933 fortsatte kontakterna småningom att löpa enligt den tidigare utstakade vägen. I DC var det närmast Esko Rieki och Bruno Aaltonen som skötte om, inte bara kontakterna till Tyskland utan även de mesta utlandskontakterna. I Stapo, efter Riekkis avgång 1938 föll utlandskontakterna till en början närmast i Aaltonens händer, som vid det laget utnämndes till yngre vicechef, men chefen Paavo Säippä deltog också i dessa kontakter.⁷²

Nonaggressionspakten mellan Tyskland och Sovjetunionen, som undertecknades den 23.8.1939 och vinterkrigets utbrott den 30.11.1939, ledde till att kontakterna bröts mellan Stapo och dess tyska kolleger. Tyskland ansågs inte längre vara en vänligt sinnad stat och tyska ämbetsmän sattes till en viss del i bevakning från Stapos sida.⁷³

Efter vinterkrigets slut, under mellanfreden började kontakterna till tyskarna knytas igen. Till en början hade detta framförallt att göra med Tysklands invasion av Norge, börjande från april 1940. Tyskland och Finland blev grannar och hack i helarna med den tyska krigsmakten följde även Stapos gamla samarbetspartner Gestapo och SD med. Redan i juli 1940 tog Stapo den första kontakten med de tyska säkerhetsmyndigheterna i Lappland.⁷⁴ Under hösten 1940 och våren 1941 blev samarbetet mellan Stapo och dess tyska motsvarigheter allt djupare på samma gång som det allmänna tysk-finska vapenbrödrskapet började ta form. Ett tecken på det gryende samarbetet var, att den laglighetssinnade och moderata Paavo Säippä fick avgå i januari 1941 i förmån för Arno Anthoni. Anthoni ansågs bättre kunna sköta de ökade kontakterna till Tyskarna och det hårdnande greppet mot kommunisterna.⁷⁵

Under fortsättningskrigets första år, var den Statliga Polisen i ett omfattande och hemligt vapenbrödrskap med tyskarna. Samarbetet ledde till omfattande kontakter mellan parterna såväl i Lappland som genom olika tjänsteresor emellan länderna. Stapos män träffade höga tyska säkerhetsmän såsom SS-ledaren Heinrich Himmler, RSHA:s ledare Reinhard Heydrich och Gestapochefen Heinrich Müller. Ett typiskt drag i samarbetet var utlämningarna av politiska fångar, både i Lappland och i via Södra Finland till tyskarna. Statliga polisens män kommenderades även att jobba hos de tyska trupperna i Lappland. I samband med dessa uppgifter deltog finnarna i förhören av

---

⁷¹ Silvennoinen 2008, 76-79

⁷² Silvennoinen 2008, 80, 101, 133.

⁷³ Silvennoinen 2008, 133-135.

⁷⁴ Silvennoinen 2008, 155.

⁷⁵ Silvennoinen 2008, 171-172.

fångarna vid de tyska fånglägren i Lappland och enligt vissa uppgifter även i avrättningar av dessa fångar.⁷⁶

Under året 1943 började det klarna även för finländarna, att Tyskland förr eller senare skulle förlora kriget. I det här fallet började de ledande kretsarna i Finland söka en utväg ur kriget. Inom Stapo innebar detta, att den rätt så dominerande tyskvänliga linjen började närma sitt slut och förhållandet till de tyska myndigheterna började svalna. Som en följd av detta förlorade chefen Arno Anthoni sitt förtroende i regeringskretsarna och han tvingades lämna in sin avskedsansökan. Han ansågs personifiera den tyskvänliga attityden inom ämbetsverket. Den 29.2.1944 beviljades han avsked.⁷⁷ Anthoni efterträddes av vicehäradshövding Paavo Kastari.⁷⁸

Under Paavo Kastari ändrade Stapo sin kurs, men framförallt tvingades Stapo anpassa sig till det ändrade militärpolitiska läget. Sovjetunionens storoffensiv i juni 1944 ledde till, att Stapo började förbereda sig för antingen en sovjetisk invasion eller ett tyskt kupp försök.⁷⁹ De tyska myndigheterna och deras hemliga verksamhet sattes nu för första gången under en sträng och systematisk bevakning. Samtidigt började också många av Stapos tjänstemän, både dåvarande eller tidigare, planera sin flykt utomlands. Under hösten 1944 var det också en del som flydde, bl.a. tidigare chefen Anthoni och tidigare vicechefen Bruno Aaltonen. Anthoni återvände dock till Finland, efter en kort flyktresa i Sverige.⁸⁰

Efter fortsättningskrigets slut ändrades Stapos kurs slutligen. Till en början försökte Stapo hålla sig på en neutral och laglighetstrogen linje, men misslyckanden med att handskas med det tyska spionaget och vappensmusselaffären ledde till ett dalat förtroende. Slutligen, efter att kommunisterna kommit med i J. K. Paasikivis regering och Yrjö Leino blivit inrikesminister i april 1945, gled Stapo i kommunisternas händer. Den verkliga makten inom Stapo hade dess vicechef, det kommunistiska partiets ordförande Aimo Aaltonen och under denna period ända till slutet av 1948 kom Stapo

---

⁷⁶ Om det tysk-finska säkerhetspolissamarbetet under II vk i Lackman 2009, 238-246 och Silvennoinen 2008 överlag.

⁷⁷ Anthonis förtroende hade börjat vackla redan i slutet av år 1942, då Stapo utlämnade 27 civilpersoner, varav 8 judar, till Gestapo i Estland. Händelsen väckte uppståndelse även utomlands. Silvennoinen 2008, 297.

⁷⁸ Silvennoinen 2008, 290-291 298.

⁷⁹ Till dessa förberedelser hörde bl.a. förstörandet av arkivakter rörande IKL. Inom Stapo visste man väl, att en tysk invasion skulle innebära en frammarsch för IKL-männen inom statsadministrationen, medan en sovjetisk invasion skulle leda till blåskjortornas likvidering. Silvennoinen 2008, 300.

⁸⁰ Silvennoinen 2008, 299-300 306-308

att kallas ”det röda Stapo”. Precis som det krigstida Stapo, med dess sympatier för Tyskland, lutade ”Stapo II:an” kraftigt åt den röda sidan. Dessutom kännetecknades dess verksamhet många gånger av brist på yrkeskunskap och en del lagöverträdelser förekom också. Dessa faktorer, tillsammans med Yrjö Leinos fall⁸¹, och det faktum att kommunisterna miste sin regeringsplats, ledde till att Statspolisen lades ner. I stället grundades Skyddspolisen i januari 1949, och denna organisation består ännu idag.⁸²

2.2 Almäna säkerhetstjänsten och dess föregångare

Som redan påpekats, hade den svenska säkerhetspolisen anor ända till 1700-talet. Då organiserade Gustav III något som kunde liknas vid en hemlig polis. Av ödets ironi blev denna av polismästaren Nils Henric Liljensparre ledda organisations viktigaste uppgift, att undersöka mordet på just dess grundare, Gustav III. Under 1800-talet utvidgades denna organisation att omfatta hela riket.⁸³

Under slutet av 1800-talet grundades den första egentliga svenska säkerhetstjänsten. Detektiva polisen utgjorde en avdelning inom Stockholmspolisen, och den hade som uppgift att värna över landets inre säkerhet. En av dess viktigaste uppgifter var, att övervaka den gryende arbetarrörelsen. Detektiva polisen hade ett gott samarbete med generalstaben, till vars uppgift det egentliga kontraspionaget hörde. Tillsammans bekämpade dessa två organisationer bl.a. det ryska spionaget. Under det första världskriget, parallellt med Detektiva polisen, bildades inom generalstaben en polisbyrå, vars uppgift att undersöka brott mot rikets säkerhet, förräderibrott osv. Efter krigsslutet avvecklades polisbyrån och dess och den detektiva polisens uppgifter övertogs av Statens polisbyrå för övervakning av utlänningar i riket. Denna organisation var en avdelning inom Stockholmspolisen och dess uppgift var främst att övervaka just utlänningar i riket. 1923 delades uppgifterna igen då en säkerhetsenhet inom kriminalpolisen i Stockholm inrättades, även kallad 6:e roteln. Chef för denna enhet var

---

⁸¹ I April 1945 fängslades ca 20 personer av Stapo på order av Leino och utlämnades till de sovjetiska myndigheterna. Dessa personer, bland dem såväl finländska som utländska medborgare, misstänktes av kontrollkommissionen ha sysslat med spionage och terrorverksamhet mot Sovjet. Just inga bevis för dessa handlingar presenterades, men trots det dömdes dessa fångar till långa fängelsestraff i Sovjetunionen. Det visade sig, att Leino på förhand varken hade informerat eller bett om tillstånd av statsrådet eller av president Paasikivi om denna handling. I Maj 1948 tolkade riksdagens justitieombudsman fallet så, att Leino hade överträtt sina befogenheter, vilket ledde till missförtroendevotum mot Leino. Om fallet med ”Leinos fångar” i Martelius 1994.

⁸² Rentola 2009b, 250-254, Rentola 2009a, 10.

⁸³ Forsberg 2003, 12-13.

Eric Hallgren, som senare kom att leda den Allmänna Säkerhetstjänsten, och dess uppgift var att utreda brott mot rikets säkerhet. 1933 bildades igen en ny organisation då Statspolisen grundades. Dess 3:e rotel fick som uppgift att utreda brott mot rikets säkerhet.⁸⁴

Under 1900-talets början ända till slutet av 1930-talet fungerade alltså den svenska säkerhetstjänsten under olika organisationer vilka avlöste varandra, men vissa fungerade även parallellt med varandra. Tyngdpunkten i verksamheten verkar ha varit i Stockholms område, även om verksamhet fanns också i andra områden. T.ex. fungerade Statspolisen i alla länsresidensstäder. Dessa olika organisationer var alla också ganska små. Generalstabens polisbyrå hade under I världskriget dryga 10 tjänstemän.⁸⁵ Någon enhetlig stor organisation, lik den Detektiva Centralpolisen i Finland, fanns inte i Sverige under denna tid. Detta faktum kom att ändras mot slutet av 1930-talet. Det oroliga läget i Europa, med det expansiva Tyskland i spetsen och den överhängande krigsfaran satt Sverige på alerten. Inom den svenska försvarsstaben ansågs det, att det moderna krigets karaktär gjort det nödvändigt att inrikta censur och övervakning inte enbart på militära förhållanden, utan även på andra grenar av samhället. I dessa tankegångar utarbetade chefen för försvarsstabens underrättelseavdelning, överstelöjtnant Carlos Adlercreutz ett utkast till en helt ny, från militären avskild polisiär säkerhetstjänst. Detta utkast låg till grund för säkerhetskungörelsen utfärdad den 10 juni 1938, då den Allmänna säkerhetstjänsten grundades. Formellt trädde den dock i kraft först vid krigsutbrottet i september 1939.⁸⁶

Den Allmänna Säkerhetstjänsten fick en dubbeluppgift. Dels skulle den förhindra överbringandet av krigsunderrättelser till obehöriga, d.v.s. syssla med kontraspionage, samt övervaka och spana på ytterlighetsrörelser och möjlig subversiv verksamhet. Dels skulle den övervaka och kontrollera post-, telegraf-, telefon- och radiotrafiken samt trafiken på de olika transportmedlen på landet, till sjöss och i luften. Den blev alltså både en spanings- som censurorganisation.⁸⁷ Enligt säkerhetskungörelsen skulle säkerhetstjänsten bekämpa endast ren spionage, men i praktiken kom den att bekämpa även ytterlighetsrörelser och subversiv verksamhet i lika hög grad.⁸⁸ Chef för den

---

⁸⁴ Säpo, arkivförteckning, PM 9.12.2002, Historisk översikt över Säkerhetstjänstens organisation + grafisk beskrivning; Forsberg 2003, 13-14.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ SOU 1948:7, 12; Flyghed 1992, 275-277; Forsberg 2003, 59.

⁸⁷ SOU 1948:7, 13; Flyghed 1992, 277.

⁸⁸ Eliasson 2006, 173-175.

Allmänna Säkerhetstjänsten under hela verksamhetstiden var underståthållare Eric Hallgren och som mest var dess mansstyrka ca 1000 personer under krigsåren – alltså en avsevärt större siffra än motsvarande tidigare organisationer hade haft.

Allmänna säkerhetstjänstens organisation var indelad i tre byråer med sina respektive underavdelningar. Centralbyrån hade hand om övervakningen av trafik- och kommunikationsmedlen, Spaningsbyrån skötte om övervakningen av misstänkta spioner och ytterlighetsrörelser och expeditionsbyrån ansvarade över den ekonomiska och administrativa förvaltningen. Vid sidan av Eric Hallgren kan ur personalen nämnas spaningsbyråns chef Georg Thulin, chefen för Stockholms övervakningsområde – den största och viktigaste – Martin Lundqvist, under den sistnämnde lydande kommissarie Erik Lönn, som ansvarade för övervakningen av sovjetspionaget och Otto Danielsson, som ledde övervakningen av det allierade spionaget samt även överkonstapel Torsten Söderström som ansvarade för det nazistiska spionaget.⁸⁹ Dessa nämnda personer kom att fungera som de mest betydande personerna i handhavandet av kontakterna och samarbetet med den finska Statspolisen.⁹⁰

Ett kännetecknande drag för den Allmänna säkerhetstjänsten var det extrema hemlighetsmakeriet kring dess verksamhet. Inte bara dess organisation och verksamhet skulle hållas hemlig. Även dess själva existens, med dess kungörande författning förblev hemligstämplat. När gemene man och kvinna i Finland i stor grad visste vad som föregicks vid Bangatan 12 – Statspolisens huvudkontor – hade de flesta av de svenska riksdagsledamöterna, för att inte tala om den breda folkmassan, inte en aning om att det fanns en sådan organisation i Sverige. Det var först mot slutet av kriget som sekretessen kring den Allmänna säkerhetstjänstens existens röjdes, och då också ofrivilligt från tjänstens sida. Först år 1948 offentliggjordes säkerhetskungörelsen från år 1938.⁹¹ Hemlighållandet möjliggjordes på så vis, att den Allmänna Säkerhetstjänstens organisation byggdes upp på redan existerade statliga ämbetsverk och organisationer, såsom polis- post- och telegrafinrättningar, den formades till en s.k. paraplyorganisation. T.ex. kom den tidigare existerande 6:e roteln inom Stockholmspolisen att ansvara för säkerhetstjänstens spaningsarbete i Stockholm. Även Eric Hallgren kom att sitta kvar vid underståthållarämbetet och sköta sin tjänst som säkerhetschef därifrån. Även säkerhetstjänstens personal handplockades bland

---

⁸⁹ Forsberg 2003, 59; Flyghed 1992, 285.

⁹⁰ SOU 1946:93, 51.

⁹¹ Flyghed 1992, 289-292.

poliskåren och den övriga ämbetsmannakåren och de sattes under sträng tystnadsplikt⁹² Undertecknad fann också spår av detta hemlighetsmakeri i säkerhetstjänstens arkiv. Mycket få, om inte inga alls av dokumenten i arkivet är märkta att tillhöra den Allmänna Säkerhetstjänsten. I stället bär de stämplat av äldre organisationer, såsom Stockholmspolisens 6:e rotel eller Statspolisen. Till och med rätt så nylig forskning har missat AST:s existens. Jukka Seppinen påstår, att den svenska säkerhetspolisen fungerade före år 1953 – då den nuvarande Säkerhetspolisen grundades – inom de olika rotlarna i Stockholms kriminalpolis.⁹³

De inför krigsutbrottet skärpta tvångsmedelslagarna, tillsammans med en personal på ca 1000 personer som bäst, gav säkerhetstjänsten möjlighet att bedriva en mycket omfattande verksamhet under kriget. Den centrala verksamheten innefattade åsiktsregistrering av ytterlighetsrörelser och andra misstänkta personer, kontroll av samfärds- och kommunikationsmedlen, censurverksamhet och anhållanden av personer misstänkta för statsfientlig verksamhet. T.ex. granskade säkerhetstjänsten under kriget över 50 miljoner postförsändelser och avlyssnade över 11 miljoner telefonsamtal under åren 1941-45.⁹⁴

Den huvudsakliga inriktningen för den Allmänna Säkerhetstjänstens spanings- och övervakningsarbetes ändrades i och med krigets förlopp. Under de första krigsåren, och i synnerhet efter det Tyska anfallet på Danmark och Norge i april 1940 låg tyngdpunkten i övervakningen av sovjetisk och västallierad spionage samt kommunistisk verksamhet, dvs. övervakning av Tysklands fiender. Samtidigt samarbetade säkerhetstjänsten rätt så ingående med motsvarande tyska myndigheter. Under årsskiftet 1942-43 ändrades det militärpolitiska läget och Tysklands hägrande nederlag fick Sverige steg för steg att förskjuta sin kurs i en mer västlig riktning. För säkerhetstjänstens del innebar detta, att det tyska spionaget och nazistisk landskadlig verksamhet kom i blickpunkten medan samarbetet med tyska myndigheter avtog. I stället tilltog kontakterna till de allierades underrättelsetjänster, i synnerhet till de brittiska.⁹⁵

---

⁹² Flyghed 1992, 283-285; Björkman 2006, 31, 44.

⁹³ Seppinen 2006, 41.

⁹⁴ Flyghed 1992, 302-307.

⁹⁵ Flyghed 1992, 333-334,; Björkman 2006, 66.

År 1945 började den Allmänna Säkerhetstjänsten avvecklas och den 1 november beviljades Eric Hallgren avsked från sin tjänst som säkerhetschef. Samtidigt började den övriga personalen överflyttas till sina tidigare befattningar vid kriminal- och ordningspolisen. I Juni 1946 upphörde säkerhetstjänsten officiellt att fungera och dess verksamhet lades åter på Statspolisens 3:e rotel. Chef för verksamheten blev statspolisintendenten Georg Thulin och han hade till förfogande dryga 100 anställda – en avsevärd nedskärning av säkerhetstjänsten personal – och de hade avsevärt mindre befogenheter än säkerhetstjänsten.⁹⁶ I samband med avvecklingen av säkerhetstjänsten – eller som ett skäl till detta – tillsattes den tidigare nämnda parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst, den s.k. Sandlerkommissionen. Den omedelbara anledningen till kommissionens tillsättning var att byråinspektören vid statens utlänningskommission, Robert Paulsson, som jobbade i nära kontakt med säkerhetstjänsten, hade under kriget gjort sig skyldig till olovlig underrättelseverksamhet för tysk räkning. Vid sidan av Paulsson-affären granskade Kommissionen även den allmänna kritik som riktats mot säkerhetstjänsten verksamhet i samband med bl. a. flyktingars behandling, omfattningen av spanings- och övervakningsarbetet, förhållandet till Tyska myndigheter och hemlighållandet av verksamheten. I sitt slutliga uttalande gav Sandlerkommissionen säkerhetstjänsten ett rätt så bra vitsord. Den största kritiken riktades mot säkerhetstjänstens hemlighållande. Enligt kommissionen borde säkerhetstjänstens tillvaro ha offentliggjorts när den blev verksam vid krigsutbrottet.⁹⁷

2.3. Samarbetet under 1920- och 1930-talet

För att skapa en bakgrund till samarbetet mellan säkerhetspoliserna i Finland och Sverige åren 1938-1941 är det viktigt att belysa hurudant samarbetet hade varit tidigare, under 1920- och 1930-talen. Liksom med kontakterna under kriget, är detta också ett tämligen outforskat ämne. Forskningslitteraturen berör detta ämne närmast sporadiskt och helhetsbilden blir därmed mycket fragmentarisk. Inom säkerhetspolisernas arkiv i respektive länder finns det handlingar rörande dessa kontakter, men inom ramen för denna studie är det inte motiverat att gå in på djupet i dessa arkivhandlingar.

---

⁹⁶ Säpo, arkivförteckning, Kort historik över Säkerhetstjänstens organisation, PM 9.12.2009,; SOU 1948:7, 20; Forsberg 2003, 242.

⁹⁷ AST, arkivförteckning, Historik över den Allmänna säkerhetstjänsten 1938-1946, sid 2; Flyghed 1992, 267-270; Forsberg 2003, 245-248.

Behandlingen av samarbetet under 1920- och 1930-talen kommer främst att basera sig på information från forskningslitteratur, men vissa enstaka belysande arkivkällor kommer också att användas.

I det säkerhetspolitiska läget – såväl inrikes- som utrikespolitiskt - i Finland och Sverige under 1920- och 30-talen fanns det mycket likheter, men även avsevärda skillnader. Efter inbördeskriget ville majoriteten av ålänningarna förenas med Sverige, en tanke som även stöddes av Sveriges regering. Finland var emot dessa planer och slutligen löstes den s.k. Ålandskrisen av Nationernas Förbund i juni 1921, då det beslöts, att Åland tillhörde Finland. Ålandskrisen kylde ner förhållandet mellan Finland och Sverige för en tid framöver – ett förhållande som ytterligare försvårades av den härjande språkstriden i Finland.⁹⁸

Ålandskrisen till trots, var dock förhållandet mellan Sverige och Finland tämligen varmt under mellankrigstiden. Båda länderna hade också ett par huvudsakliga faromönster gemensamt, d.v.s. kommunismen och Rådssryssland – senare Sovjetunionen. De tydliga gemensamma hoten, tillsammans med en av det gemensamma förflutna förorsakade allmänna vänskapen och välviljan, gav ett gott underlag för samarbetet säkerhetspoliserna emellan. Dock fanns det även skillnader i dessa två centrala hotbilder. Finland var efter inbördeskriget 1918 ett kraftigt tudelat land mellan de makthavande vita och de närmast laglösa röda. Det i Rådssryssland 1918 grundade Finska Kommunistiska Partiet, FKP, var förbjudet ända till fortsättningskrigets slut. Kommunisternas underjordiska verksamhet var dock omfattande och dess olika täckmantlar avlöste varandra under långa perioder. T.ex. fick det, av främst kommunister bestående socialistiska arbetarpartiet 27 riksdagsledamöter i valet 1922.⁹⁹ I Sverige var kommunismen tillåten, om dock inte värst omtyckt av myndigheterna. Den svenska kommunismens legalitet utnyttjades även av de finska kommunisterna, som flitigt använde Stockholm som knutpunkt mellan kurirverksamheten och den övriga kommunikationen med Moskva. Vad gäller Sovjetunionen var Finland som gränsnation i en betydligt mera utsatt position än Sverige, även om det i Sverige också fanns en tydlig rädsla för jätten i öster.

---

⁹⁸ Hentilä 2009, 133 & 137; Meinander 1999, 76.

⁹⁹ Hentilä 2009, 124 & 144.

Enligt flera utsagor var samarbetet mellan säkerhetspoliserna i Finland och Sverige under 1920- och -30-talen rätt så omfattande och vänskapligt.¹⁰⁰ Enligt skyddspolisens egna historiker var samarbetet och kontakterna omfattande både under 1920- och 1930-talen. Enligt utsagan skulle den svenska polisen ha varit till stor hjälp i undersökningarna rörande de finska kommunisternas kontakter via Sverige till Moskva. Dock vidnämns detta samarbete endast kortfattat med några rader. Som exempel kan nämnas, att DC:s chef Ossi Holmström år 1921 fick närvara i Stockholm vid undersökningarna av en stor kommunisthärva, som svenska polisen hade sprängt. I denna stora härva var även många finska kommunister inblandade. Syftet för kommunisterna var bl.a. att göra ett nytt uppror i Finland.¹⁰¹ Det anmärkningsvärda är, att just vid denna tidpunkt var de finsk-svenska förhållanden rätt ansträngda p.g.a. Ålandskrisen.¹⁰² Som ett annat exempel från skyddspolisens historiker kan nämnas, att den svenska polisen år 1929 av en slump fick tillgång till den finska kommunistledaren Kullervo Manners¹⁰³ och hans fru Hanna Malms hemliga papper. Dessa papper delgavs den detektiva centralpolisen i Helsingfors, och de visade sig vara graverande för många finska kommunister.¹⁰⁴

Sandlerkommissionen kommer med en liknande bedömning av det mellankrigstida samarbetet. Kommissionen har kommit fram till att den svenska säkerhetspolisens samarbete med de nordiska länderna var livligare än med övriga länder och allra livligaste var det med Finland. Detta samarbete avsåg främst mot Finland riktad illegal politisk verksamhet av de finska kommunisterna. Tekniskt sett handlade samarbetet främst om informationsbyte, men det förekom även att finska tjänstemän reste till Stockholm för att beslagta föremål som svenskarna påträffat hos finska medborgare. Sandlerkommissionen nämner också, att det fanns vissa fall av nazistisk verksamhet, där samarbete förekom. Några exempel på det ges dock ej. Kommissionen nämner också, att det upprätthållits ett nära lokalt samarbete mellan (säkerhets)poliserna i Haparanda och Torneå. Utöver det bilaterala samarbetet hölls det under 1930-talet i de

---

¹⁰⁰ Lackman 1994, 32, 43, 67, Varjo 1980, 41.

¹⁰¹ Lackman 1994, 32; om denna härva se Varjo 1980, 54-66.

¹⁰² Meinander 1999, 74-75.

¹⁰³ Chefen för de röda under inbördeskriget 1918 och den sedermera prominenta kommunisten och FKP:s ordförande Kullervo Manner och hans fru Hanna Malm blev senare i Sovjetunionen beskyllda för brist på "konspirationsförmåga". De båda, såsom många andra finska kommunister likviderades under slutet 1930-talet i Sovjetunionen, Rentola 1994, 25, 30; Lebedeva & al 2002, 509.

¹⁰⁴ Lackman 1994, 71-72.

nordiska huvudstäderna även årliga konferenser mellan polischeferna i de nordiska länderna, vars syfte var att planlägga de allmänna principerna för samarbetet.¹⁰⁵

Sandlerkommissionen förhörde, eller rättare sagt intervjuade flera såväl svenska som finska säkerhetspoliser efter kriget och i dessa intervjuer, med tillhörande material, kommer faktorer fram även från samarbetet under mellankrigstiden. I stort sätt är de i samma linje som i den publicerade utredningen, men vissa belysande detaljer finns att skåda i detta förhörsmaterial. Både DC:s långvarige chef Esko Rieki och chefen för Stockholms övervakningsområde vid den allmänna säkerhetstjänsten, polisintendent Martin Lundqvist bekräftade, att samarbetet varit omfattande under den nämnda tidsperioden. Lundqvist sade, att samarbetet varit av stor värde för svenskarna och svenskarna å sin sida varit mycket generösa gentemot finnarna, dvs. överlätit det material som finnarna begärt.

Rieki nämner även ett specifikt fall, där en viss Kaarlo Mäkinen år 1935 anhållits av den svenska polisen och byråchefen för övervakningsbyrån Kaarlo Löfving reste över till Stockholm för att delta i undersökningarna.¹⁰⁶ Kommissionens egna undersökningar i Stapos arkiv bekräftar detta och fortsätter med att Kaarlo Johannes Mäkinen var en ”finländsk kommunistledare av internationell betydelse” som anhållits i Stockholm 5.3.1935. Därefter begärde svenskarna upplysningar om honom och i det uppdrag reste Löfving till Stockholm i Mars 1935.¹⁰⁷ Denna Mäkinen var egentligen Hannes Mäkinen (1901-1938), som fungerade som FKP:s ordförande åren 1934-38. Mäkinen likviderades under Stalins utrensningar år 1938.¹⁰⁸ Löfving själv mindes fallet med Mäkinen, men nämner inte sin resa till Stockholm.

Löfving påpekade, att vid sidan av cheferna Rieki och Aaltonen, var det närmast han som skötte om förbindelserna till Sverige. Förbindelserna sköttes med hjälp av brevväxling, telefonsamtal och i ett flertal fall även tjänsteresor. Löfving nämner också, att en tjänsteman från Stapo, Ojarti [sic]¹⁰⁹, möjligtvis år 1935 vistades i Sverige för att

---

¹⁰⁵ SOU 1946:93, 48-49.

¹⁰⁶ SK, vol F3:2, Förhørsprotokoll med Martin Lundqvist 15.3.1945 & vol F1:4, Förhör med Esko Rieki 31.10.1945.

¹⁰⁷ SK, vol F1:4, PM 16.11.1946 om förbindelser mellan Sve-Fin.

¹⁰⁸ Hannes Mäkinens möte med Löfving kostade honom dyrt. Under Stalins utrensningar beskylldes han för att ”jobba som agent för den finska underrättelsetjänsten sedan 1935”; Rentola 1994, 26 & 59.

¹⁰⁹ Med ”Ojarti” avses överdetektiv Arvid Ojasti. Under fortsättningskriget jobbade Ojasti med tyskarna i Lappland under Einsatzkommando Finnland. Efter kriget följde han med tyskarna först till Norge och sedan efter vissa turer reste han själv till Venezuela där han dog 1963. Silvennoinen 2008, 209 & 319.

hjälpa svenskarna med spaningsarbetet mot kommunisterna.¹¹⁰ Löfving besökte Sverige även på våren 1938 för att prata med Yrjö Enne. Enne hade tidigare lett FKP:s byrå i Stockholm och år 1937 hade han arresterats av den svenska polisen.¹¹¹ Svensken Torsten Söderström påpekade också, att svenskarna anhöll finska kommunister vars verksamhet inte i sig var olaglig i Sverige eller riktad mot Sverige, men dock nog mot Finland. Efter det förhördes dessa personer och informationen delgavs den finska polisen och sedan utvisades dessa personer, oftast med hänvisning till att de vistades olagligt i Sverige.¹¹² Även Robert Paulsson, som sedermera dömdes för spioneri för Tysklands del, hade ofta kontakt med DC/Stapo under 1930-talet i egenskap som chef för polisbyrå för övervakning av utlänningar i riket. Under åren 1934-1940 var han i flitig brevväxling med främst Esko Rieki, Bruno Aaltonen och Paavo Säippä. Denna korrespondens handlade främst förfrågningar om personer som rest in och ut från bägge länderna.¹¹³

Sammanfattningsvis kan det påpekas, att samarbetet mellan DC/Stapo i Finland och dess svenska motsvarigheter under 1920- och 1930-talen var rätt så omfattande och nära. Några hinder för samarbete och informationsbytet verkar inte ha funnits – all begärd information växlades parterna emellan. De ur olika källor inhämtade uppgifterna styrker alla detta påstående. Det bör dock påpekas, att tjänstemännen både i Finland och i Sverige, kan ha, i syfte att tvätta sitt rykte, förfinat en del av informationen de berättade för Sandlerkommissionen. I fråga om förhållanden mellan de finska och svenska säkerhetspoliserna kanske det inte ändå fanns så mycket orsak att dölja något. Annat var det med respektive tjänsternas förhållande till de tyska myndigheterna, vilka av förståeliga skäl ansågs väldigt graverande efter kriget. Det nära samarbetet mellan säkerhetspoliserna i Finland och Sverige under 1920- och -30-talen gjorde det lätt att fortsätta med verksamheten i krigstidens hårdare klimat.

---

¹¹⁰ SK, vol F1:4, Förhörprotokoll med Kaarlo Löfving 31.10.1945.

¹¹¹ Silvennoinen 2008, 66.

¹¹² SK, vol F3:2, Förhörprotokoll med Torsten Söderström, sid 18-21.

¹¹³ PB, E13:1 Korrespondens rörande Finland 1934-1940.

4. Kampen mot den Sovjetiska verksamheten

I detta kapitel behandlas den finska Statspolisens och den svenska säkerhetspolisens samarbete inom bekämpning av verksamheten i förmån för Sovjetunionen. Denna bekämpade verksamhet innefattar sovjetspionage, kommunistisk verksamhet eller annan verksamhet på den vänstra kanten, vilken ansågs tjäna Sovjetunionens syften.

Sovjetunionen hade mycket massiva och mäktiga underrättelse- och säkerhetstjänster under hela sin existens. Sovjetunionens politiska eller ”civila” underrättelse- och säkerhetstjänst bytte namn flera gånger under Lenins och Stalins tid, men trots namnbyten var det i all väsentlighet frågan om samma organisation. Efter oktoberrevolutionen 1917 grundades den ”Allryska extraordinära kommissionen mot kontrarevolution och sabotage”, dvs. Tjekan. Dess första ledare var Felix Dzerzjinskij. Efter diverse namnbyten var det "Folkkommissariatet för inrikes ärenden", dvs. NKVD, som tog över Tjekans tidigare uppgifter år 1934. Efter vissa mindre och tillfälliga organisationsförändringar grundades slutligen KGB, dvs. Kommittén för statssäkerhet, år 1954 för att bestå tills upplösandet av Sovjetunionen år 1991.¹¹⁴ För enkelhetens skull, kommer i denna undersökning begreppet NKVD att användas, om inte särskilda skäl föreligger för att använda något annat begrepp. Sedan 1938 leddes NKVD av Lavrentij Berija. NKVD:s utlandsverksamhet, eller dess första direktorat leddes under kriget av Pavel Fitin.¹¹⁵

Vid sidan av NKVD hade röda armén sin egen underrättelsetjänst, generalstabens underrättelsetjänst, GRU. Såsom många andra organ, hade GRU legal respektive illegal verksamhet. Militärattachéerna skötte om den legala verksamheten, men de kunde också leda den illegala agentverksamheten. Dessutom kunde de olika försvarsgrenarna ha sina egna attachéer och residenturer. Trots att Röda armén och GRU hade drabbats hårt under den stora terrorn, anser Agrell, att GRU var bättre anpassad och förberedd för kriget än motsvarande strukturer inom NKVD.¹¹⁶ GRU:s chefer byttes flitigt under krigsåren och det är inte skäl att här räkna upp dem.¹¹⁷

---

¹¹⁴ Andrew & Gordievski 1991, Scema över organisationsförändringarna från Tseka till KGB, 8; Varjo 1980, 10.

¹¹⁵ Grigorijev 2008, 42-43.

¹¹⁶ Agrell 2003, 156-157.

¹¹⁷ Grigorjev 2008, 44

Det tredje betydande organet inom Sovjetunionen var den tredje kommunistiska internationalen, eller mer bekantligt Komintern. Egentligen var Komintern inget underrättelseorgan i sig, men de facto var det. Komintern hade goda kontakter till den internationella kommunistiska rörelsen och förutom informationsinsamling organiserade Komintern en hel del sabotage och annan subversiv verksamhet i flera länder och framförallt i Tyskland. Under kriget leddes Komintern av Georgij Dimitrov.¹¹⁸

Det sovjetiska spionaget i dess fiendeland Finland var naturligtvis intensivt under andra världskriget. Såväl som i krigstid under vinter- och fortsättningskriget och under mellanfreden var verksamheten omfattande. Även åren före kriget satt inte sovjetspionerna och rullade på tummarna. Den synliga skillnaden var förstås, att under fredstid kunde Sovjetunionen använda sina legationer till detta ändamål. Under mellanfreden på hösten 1940 uppskattade Stapo, att sovjetlegationen hade en personal på sammanlagt 125 personer, stationerade i Helsingfors, Mariehamn och Petsamo. Enligt Stapo sysslade en avsevärd del av dessa med spionage i olika former. Bl.a. reste den sovjetiska legationspersonalen runt omkring i landet och beskådade befästningsverk, tyska truppförflyttningar osv. De sysslade även med värvning av hemliga medhjälpare.¹¹⁹ I maj 1941 var antalet personer vid legationen uppe i nästan 200 st.¹²⁰ Enligt Mika Waltaris propagandistiska historieverk¹²¹ över Statspolisens verksamhet fungerade överste Ivan Smirnov som sovjetisk militärattaché i Finland under mellanfreden. Som assistent hade han major Ivan Bezv.¹²² Bland sovjetlegationens personal fanns också en del finska medborgare, av vilka kan nämnas Otto Ville Kuusinens dotter Hertta Kuusinen, som var placerad i Helsingfors som ”tjänsteman”, samt hennes man och senare inrikesminister Yrjö Leino.¹²³

Av alla länder hade Sovjetunionen den mest omfattande underrättelseverksamheten i Sverige. Den Sovjetiska legationspersonalen var under kriget ca 150 till antalet.

---

¹¹⁸ Grigorjev 2008, 47.

¹¹⁹ EK-Valpo I, 1478, Po:n salaiset tilannekatsaukset 1939-1945, katsaus oktober 1940, s. 13-15.

¹²⁰ Ek-Valpo I, amp 2913 Neuvosto-Venäjäen edustukset (1910-1940), lista på personal, maj 1941.

¹²¹ Under krigsåren lät Statspolisen framställa tre historiker angående Statspolisens verksamhet. Mika Waltaris *Neuvostovakoilun varjossa* (1942) behandlar främst perioden under mellanfreden. Örnulf Tigerstedts *Statspolisen slår till* (ursprungligen publicerad 1942) och *Hemliga Stämplingar* (1944) behandlar främst tiden under 1920- och 1930-talet. Trots att skribenterna hade tillgång till Stapos hemlighetsstämplade arkiv och kunde intervjua dess personal, kan verken klassificeras som ren krigspropaganda för det ”vita” Finland. Se Tigerstedt 1943 & 1944; Waltari 1942.

¹²² Waltari 1942, 108-110.

¹²³ Ek-Valpo I, amp 2913 Neuvosto-Venäjäen edustukset (1910-1940), lista på personal, september 1940.

Dessutom hade Sovjetunionen ett välorganiserat Moskvastyrt kommunistiskt parti till sin hjälp i landet. NKVD:s personal bestod förutom residenten, dvs. chefen, av ett antal andra medarbetare. Under krigsåren byttes residenterna med täta mellanrum och det råder oklarhet om alla residents identitet. De kanske mest betydande av dem var paret Rybkin. Boris Rybkin, även känd som Jartsev, som hade fungerat på samma post i Helsingfors åren 1934-38, lär ha varit resident från år 1940 eller 1941 till år 1943. Med Boris Rybkin följde med hans hustru och tillika spion Zoja Rybkina, som också kändes med efternamnen Jartseva och Voskresenskaja. År 1943 kallades Rybkin till Moskva och han efterträddes först en kort tid av sin hustru.¹²⁴ Om GRU:s verksamhet i Sverige finns sparsamt med information. Som militärattaché under kriget fungerade överste Nikolaj Nikitusjev. Troligen var han även chef för GRU residentur och dess illegala verksamhet. Som marinattaché åren 1942-46 fungerade kapten Aleksej Taradin. Av källmaterialet att döma, hade GRU vid sidan om dessa en hel del andra medarbetare i Sverige.¹²⁵

4.1 Försmak till kriget – Wollweberligan

I det två följande kapitlen behandlas den kanske största sabotage- och spionhärvan i Norden under den undersökta tidsperioden och även under hela krigstiden, nämligen Wollweberligan. Bl.a. Sandlerkommissionen och framförallt Lars Borgersrud har behandlat ligans verksamhet ingående i tidigare skrifter. I det följande ges en allmän beskrivning av Wollweberaffärens förevändningar med tyngdpunkten lagd på det finsk-svenska säkerhetspolisiära samarbetet kring fallet. Dessutom ges ett försök, att hitta ny information ur finska arkivkällor, vilka t.ex. Lars Borgersrud inte har haft tillgång till.

Under slutet av 1930-talet plågades Europa och framförallt Östersjöområdet av otaliga akter av sabotage, såsom explosioner och bränder, riktat mot olika fartyg. Myndigheterna i de olika länderna kom snabbt underfund med att det inte handlade om isolerade fall, utan att det var frågan om en centralt ledd bolshevistisk-anarkistisk verksamhet. Organisationen, som utförde dessa attentat leddes av den tyskfödde Ernst Wollweber. Om möjligt ledde han inte hela organisationen, men åtminstone i Nordeuropa var han den som höll i trådarna. Chef för verksamheten i Västeuropa och underordnad Wollweber var den holländska medborgaren och den kommunistiska

---

¹²⁴ Grigorjev 2008, 134, 138; Agrell 2003, 425.

¹²⁵ Grigorjev 2008 160-161; Agrell 2003, 192-193.

stadsfullmäktige i Rotterdam, Josef Rimbertus Schaap. Andra ledare i organisationen var den lettiske Ernest Lambert och norrmannen Martin Rasmussen-Hjelmen. Enligt Oula Silvennoinen misstänktes det till en början att den finländske röda Spanienkämpen Tuure Lehén skulle ha varit en av de ledande männen i organisationen. Det visade sig dock slutligen, att Lehén bara spelade rollen som en teoretiker.¹²⁶ Den tyskfödde Fritz ”Ernst” Wollweber (f. 29.10.1898) hade som kommunistisk representant valts in i den tyska riksdagen år 1932. Efter nazisternas maktövertagande följande år tvingades han fly landet, och vid någon tid där efter lär han ha infunnit sig i Sovjetunionen. Där skall han ha fått sabotageutbildning och blivit beordrad av sina Sovjetiska chefer att organisera denna spion- och sabotageorganisation, som kom att bära hans namn.¹²⁷ ”Wollweberligan” - eller ”organisation Bernhard” som den också kallades - startade sin hemliga verksamhet kring år 1936 och den riktades mot Tredje riket och Francos Spanien eller med dessa allierade länder. Dess huvudsyfte var att fungera under krigstid, även om dess verksamhet började redan lång före kriget. Förutom fartygssabotage hörde även järnvägar, broar och diverse depåer till ligans mål men även också traditionell militärspionage och partisanverksamhet.¹²⁸

Som sagts skedde det en hel del sabotagefall eller misstänkta sabotagefall riktat mot fartyg inom östersjöområdet och Nordeuropa under år 1937 och 1938. Den 28.1.1938 upptäcktes en bomb ombord på polska ms *Batory* på väg från Köpenhamn till Gdynia i Polen. Likaså fann man dynamit ombord på den italienska ms *Felce* den 7 april. Vårre gick det för ms *Claus Böge* som den 19 mars sjönk strax efter att den lämnat Oslo hamn och den 22 maj förekom det explosioner ombord på de italienska fartygen *Abrego* och *Cierco*, som låg vid hamnen i Fredrikshavn. 25 juni smällde det ordentligt, då både det japanska fartyget *Kasi Maru* och det tyska *Ferronia* sprängdes.¹²⁹

Även om dessa sabotagefall inte direkt berörde Finland eller Sverige, kom deras poliser ändå snabbt med i utredningarna. Den 24 juni 1938 begärde den danska polisen information om en person, A¹³⁰, som skulle ha rest ombord på den tidigare nämnda m/s

---

¹²⁶ Silvennoinen 2008, 107.

¹²⁷ Det råder oklarheter om vilken Sovjetisk organisation Wollweber tjänade under. Röda armen och Komintern har nämnts i litteraturen, men Lars Borgersrud ser NKVD som det mest sannolika organet, under vilken Wollwebers verksamhet rådde. Borgersrud 1994a, 102 & 653.

¹²⁸ Om Wollweber och hans verksamhet i allmänhet, se Borgersrud 1994a-b, Rislakki 1982, 204-205; Frick & Rosander 2004, 162-163; Björkman 2006, 269-273; Grigorjev 2008, 209-222.

¹²⁹ Grigorjev 2008, 212-213.

¹³⁰ Sandlerkommissionen, vilkas betänkande utkom strax efter kriget har valt att dölja identiteterna på misstänkta och dömda personer. Undantaget utgör redan vid utgivningstidpunkten kända fall, såsom Ernst Wollweber själv.

Batory just den 28 januari, då en bomb fanns ombord. Svenskarna besvarade danskarna med information om person A. Enligt den svenska polisen hade A anlant till Stockholm från Åbo den 2.2, alltså strax efter attentatsförsöket. Enligt sandlerkommissionens betänkande kontaktade polisen i Stockholm den finska Statspolisen med begär om uppgifter rörande A. Som svar sade Stapo att de redan besvarat dessa förfrågningar direkt till Danmark.¹³¹ Denna brevväxling finns inte bevarad i Stapos arkiv, men A:s identitet har dock kunnat bestämmas till en viss svensk medborgare, Gustav Adolf Söder, som även kändes under täcknamnen ”Gustav” och ”Sven”.¹³²

Senare under sommaren kom det mera information om sabotageverksamheten. Stapo fick den 10.7.1938 ett brev från Gestapo där en kommunistisk under Komintern lydande sjömansförening ISH¹³³ utpekades som skyldig till dessa terrorattentat.¹³⁴ Den svenska polisen fick i augusti flera redogörelser om sabotageorganisationen av den tyska polisen. För svenskarnas del var sommaren och slutet av år 1938 allmänt en rätt så hektisk period angående utredningarna i sabotagehandlingarna. Svenskarna samarbetade närmast tillsammans med tyskarna och danskarna. I mitten av september hölls en multilateral konferens i Hamburg mellan representanter för polismyndigheterna i Danmark, Holland, Sverige, Norge och Tyskland. Syftet med konferensen var framförallt att få till stånd ett effektivt samarbete rörande sabotageaffären.¹³⁵

Det finska Stapo var inte med på konferensen och det finns ingen antydning om att en inbjudan ens skulle ha skickats. Hösten 1938 verkar ha varit en rätt så tyst period för Stapo angående sabotageärendet. Vissa antydningar om att någonting pågick i Finland kom till Stapos kännedom men i detta tidiga skede lär inte Stapo ha kunnat koppla samman det med den internationella sabotageverksamheten. T.ex. meddelade Stapos avdelning i Kotka redan 1.9.1938 att de fått upplysningar om att det skulle ha organiserats någon sorts av övervakning av utländska och främst tyska fartyg i Kotka hamn. Informationen från denna övervakning skulle dessutom ha skickats till Sverige. Det tog dock ända till februari 1939 förrän Stapo lyckades koppla ihop denna

---

¹³¹ SOU 1946:93, 56-57.

¹³² Jmf. EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Pääosaston tiedonanto N:o 386, 23.9.1941, s. 2 & SOU 1946:93, s 59.

¹³³ ISH - International of Seamen and harbour workers. Enligt Stapos egen information grundades organisationen år 1930 av Komintern. Syftet med organisationen var att fungera som en kommunistisk propaganda- och agitationsförening för sjömän, hamnarbetare och fiskare. Denna organisation verkade världen runt, med dess högsta organ, sekretariatet, beläget i Köpenhamn. Ilm. N:o 2534/2.12.1937, I L I Merimiesten ja satamatyöläisetn internationale, 2404 asiapapit, EK-Valpo I.

¹³⁴ EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Ilm. av Karl Löfving, 1.3.1939.

¹³⁵ SOU 1946:93, 57-59.

information med det internationella sabotaget.¹³⁶ Denna information fick Stapo av en viss ”tiedustelija Adi Käräjämies”, som antagligen var Stapos informatör eller mullvad bland hamnfolket i Kotka.¹³⁷ I senare utredningar benämns han även som ”informatör K”. Identiteten på ”Adi Käräjämies” eller ”K” har Kimmo Rentola fastställt till en viss Väinö Kälviäinen från Kotka. Något mera nämner Rentola inte om Kälviäinen.¹³⁸ ”Adi Käräjämies” fick även en viss belöning för sina insatser. T.ex. för mars månad 1937 hade DC betalat 500 mark åt honom.¹³⁹

Under året 1938 förekom det en hel del utredningar i sabotagefallet, såväl i Finland som framförallt i Sverige och i övriga länder såsom Tyskland och Danmark. Några stora resultat bringade dessa utredningar inte. Närmast lyckades de olika polismyndigheterna fastställa att det rörde sig om internationell organiserad verksamhet sorterande under ISH. Information från mikroplanet, dvs. från den praktiska verksamheten och personerna bakom den, lär det inte ha hittats mycket vid det här laget. Allt ändrades dock vårvintern 1939, då både Stapo och polisen i Sverige, möjligen av ren god tur, fick tillgång till varsin värdefull informatör inom sabotageligan. Den 18.2.1939 uppfann sig en person på Stapos kontor för att delge information om fartygssabotaget. Stapos tjänstemän nämner inte personens identitet i de undersökta dokumenten, utan kallar honom för ”E. Martin”, ”Martin”, ”Eino”, ”informatör M” eller ”agent M”. Denna Martin hade mycket på hjärtat. Enligt sin berättelse kom Martin i kontakt med sjömanslivet redan 1933 då han lämnade Finland och reste till Köpenhamn. I dessa kretsar kom han redan i ett tidigt skede troligen i kontakt med sabotageligans ledande män Ernst Wollweber och Josef Schaap. Martin sade, att han dessa år hade sysselsatt sig främst med spritsmuggling och varit i kontakt även med bl.a. Algot Niska. År 1937 återvände Martin till Finland för att tjäna sköta värnplikten, men han behöll en viss kontakt med dessa sjömanskretsar.¹⁴⁰ År 1938 vid olika tillfällen fick Martin besök i Finland då Josef Schaap, känd under namnen ”Fritz” och ”Friman” och en viss ”Kalle” träffade honom.¹⁴¹

---

¹³⁶ EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Ilm. 395/38, 1.9.1938 f. Stapo i Kotka; EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Ilm. 1.3.1939 av K. Löfving.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Rentola 1994, 674.

¹³⁹ EK-Valpo I, 995 Erittäin salaiset lähetetyt kirjeet, Huvudavdelningen till Kotka, 6.4.1937.

¹⁴⁰ EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Martin 20.2.1939; Borgersrud 1994a, 256-258.

¹⁴¹ ”Kalle”, som också gick under täcknamnen ”Ernst”, ”Ernst Alwot” och ”Leblanc” har senare identifierats som den lettiske Ernest Lambert, som var en av de ledande sabotörerna i Holland och Belgien. EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt Bilaga till PM av FK (=Freedy Kekäläinen) 8.4.1939; Borgersrud 1994a, 257.

Ur Martins berättelse målas en klar bild av sabotageligan. Syftet var att genom olika former av sabotage bekämpa de fascistiska länderna Tyskland, Italien, Francos Spanien och Japan. Även finska skepp skulle saboteras om Finland befäste Åland eller gick i krig på samma sida med Tyskland. Ligans verksamhet var fylld av sekretess och dess existens skulle hållas så hemlig som möjligt. *Need to know* – principer användes flitigt. Till exempel skulle alla medlemmar känna varandra med täcknamn och ingen skulle veta mera om den andra eller organisationen än den behövde. Endast de högsta ledarna kände till organisationsstrukturen och de operativa planerna. Kontakter medlemmar emellan skulle skötas genom särskilda postadresser, vilka inte kunde kopplas till ligan och breven själv skulle skrivas med osynlig skrift eller med olika täckbegrepp. I varje hamnstad skulle ligan ha en grupp på maximalt fem personer, vilka skulle utföra sabotagen. Som ligans ledare i Helsingfors och samtidigt hela Finland hade Ernest ”Kalle” Lambert tänkt ”Martin” själv. Ligans medlemmar skulle värvas främst bland sjömännen och hamnfolket och tidigare kommunister ansågs som goda kandidater. På grund av ligans ytterst hemliga och konspirativa natur fick medlemmarna inte vara aktiva partifunktionärer, eftersom dessa kunde locka till sig onödigt mycket uppmärksamhet från myndigheterna. I samband med detta kunde även personer från den politiskt sett motsatta sidan, som t.ex. IKL, tänkas som medlemmar, eftersom detta knappast skulle misstänkas av myndigheterna.¹⁴² Vidare berättade Martin att ligans verksamhet i Skandinavien, Baltikum och Finland leddes från Oslo. Martin skulle dock hålla kontakt med en täckadress i Stockholm, via en kurir, Bror Harald Larsson, som tidigare verkat som kurir åt det Finska Kommunistiska partiet. ”Kalle” informerade Martin även om att ligan hade män placerade förutom i Helsingfors, även i Viborg, Kotka och Åbo. Dessutom betonade ”Kalle” att det skulle vara viktigt att värva en man i Mariehamn.¹⁴³

Förutom E. Martin blev det under våren 1939 klart för Stapo, att även den tidigare nämnda informatören ”Adi Käräjämies” också var inblandad i sabotageligan.¹⁴⁴ Med hjälp av informatörerna Martin och Käräjämies fick Stapo väldigt mycket ny kunskap om sabotageligan och dess verksamhet både i Finland och i andra länder. Ingen konkret verksamhet, såsom sabotageförsök eller förberedelser till dess, lyckades Stapo dock

---

¹⁴² Ingen information finns, som tyder på att det skulle ha funnits IKL-medlemmar i Wollweberligan. Allt är dock möjligt.

¹⁴³ EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt F. Kekäläinens PM om fartygssabotaget 6.4.1939; Borgersrud 256-258.

¹⁴⁴ EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt K. Löfvings anmälan 1.3.1939.

finna i Finland. Antagligen var verksamheten i sin gryning vid det skedet, att den inte ännu lämnat mycket efter sig.

Även i Sverige fick polisen en värdefull källa inom sabotageligan. Den 4 februari 1938 inställde sig grovarbetaren Gustav Anton Ceder hos polisen i Luleå. Med sig hade Ceder en väska med sprängämnen och tidsladdningar, s.k. ”djävulsmaskiner”, som han överräckte till polisen. Ceder berättade att han sedan 1936 varit medlem av sabotageligan, vars sprängladdning han hade med sig. Till en början var organisationens syfte att sprida kommunistisk propaganda bland sjöfolket, men senare kom även sabotage genom t.ex. sprängning av fartyg med i bilden. Ligans uppgift i Nordsverige var främst att vid krigsutbrott förhindra fascistiska länder att få malm från de svenska malmfälten. Utöver fartyg kunde även järnvägar utgöra sabotagemål. Ceder värvades av en viss ”Nielsen” som kunde identifieras som Martin Rasmussen-Hjelmen, troligen ledare för organisationen i Norge. Ceder, som var en sjuklig man, kom att fungera som kurir inom ligan. Han måste även avbryta sina förbindelser med det kommunistiska partiet, för att inte väcka uppmärksamhet hos myndigheterna. Ceder berättade vidare, att han år 1937 kommit i kontakt med Gustav Söder, som han antog vara ledaren för ligan i Sverige.¹⁴⁵ Som en möjlig orsak till Ceders avhopp var rädslan. Han hade dödshotats om han inte lydte organisationens order.¹⁴⁶

Som en följd av denna ökade kunskap angående Wollweberligan, vilka poliserna fått av dessa förutnämnda mullvadar, ordnades den 16.3.1939 i Stockholm en konferens för nordiska polischefer. Närvarande var bl.a Stapos vicechef Bruno Aaltonen från Finland, polismästare Erik Roos, Statspolisintendent Georg Thulin och chefen för Stockholms kriminalpolis Martin Lundqvist från Sverige och representanter för Norge och Danmark. Syftet med konferensen var att delge information, som dittills var känt om fartygssabotaget och samordna de nödvändiga åtgärderna för att bekämpa denna verksamhet.¹⁴⁷ Något protokoll över denna konferens har inte hittats, men en promemoria från Sverige till Stapo samt Bruno Aaltonens reseberättelse finns bevarad i Stapos arkiv. Konferensen började med att parterna delade med sig information de hade lyckats uppbbringa till dags datum. Svenskarna nämnde sin informatör Ceder, medan Aaltonen sade, att Stapo ”har en man med i organisationen”.¹⁴⁸ Det intressanta i detta

---

¹⁴⁵ SOU 1946:93, 60-62, Borgersrud 1994a, 240-242.

¹⁴⁶ Björkman 2006, 47.

¹⁴⁷ SOU 1946:93, 64-65; Borgersrud 1994a, 254-255.

¹⁴⁸ EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Aaltonens reseberättelse över resan 15-19.3.1939, 12.4.1939, s. 1.

fall är, att den svenska polisen delade med sig väsentlig information rörande sin informatörs identitet, medan Aaltonen inte gjorde det. Aaltonen nämnde endast ”en man”. Detta berodde troligtvis på Finlands utsatta läge gentemot Sovjetunionen, vilket gjorde det ytterst viktigt för Stapo, att skydda sina informatörer. Vid en sovjetisk invasion skulle Stapos informatörer inom de kommunistiska kretsarna vara högt uppe på NKVD:s likvideringslistor.

Vidare gjordes planer på hur samarbetet skulle ske i fortsättningen. Polismästare Roos föreslog, att kraftiga gemensamma åtgärder skulle vidtagas då tillräckliga bevis fanns mot organisationen. Aaltonen motsatte sig detta. Han tyckte det vore oklokt ur ett underrättelsesynpunkt, att slå till mot ligan i ett alltför tidigt skede. Aaltonen sade, att organisationen var tänkt för krigstida bruk och att spränga den före kriget, skulle bara leda till att dess verksamhet skulle förflyttas till att verka under ännu hemligare former. Istället föreslog Aaltonen, att spaningen mot ligan skulle intensifieras och samordnas mellan de nordiska länderna. Om skäl förelag att angripa mot organisationen p.g.a. något sabotagefall, skulle detta göras lokalt och på ett sådant vis, att organisationen icke fick veta, hur mycket polisen egentligen visste om dem. Syftet med detta var att polisen vid krigsutbrott skulle ha tillräckligt med information om ligan för att kunna ge det definitiva slaget mot den. Aaltonens förslag godkändes enhetligt av alla länder. I samband med detta underströk Aaltonen betydelsen med att skaffa informatörer, eller kalvar inom sabotageligan.¹⁴⁹ I samband med diskussionerna om Ceder betonade Aaltonen också vikten att Ceder bör kunna fortsätta att jobba inom organisationen för att även i framtiden kunna bidra med viktig information.¹⁵⁰

Vidare beslöts det, att informationsbytet rörande Wollweberaffären skulle organiseras på det viset, att Stockholm skulle stå som central för utbytet mellan de nordiska länderna, Köpenhamn som central mot Tyskland och Helsingfors skulle hålla kontakt med de baltiska länderna. Naturligtvis var det även möjligt för parterna, att hålla direkt kontakt med varandra. Denna överenskommelse skulle bara hjälpa till med informationsbytet i sin helhet.¹⁵¹ Frågan om informationsbytet med Tyskland, som var en väsentlig samarbetspartner i fallet, blev en aning komplicerad. Aaltonen ansåg, att informationsbytet mellan de nordiska länderna var strängt förtroligt och denna

---

¹⁴⁹ EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Aaltonens reseberättelse över resan 15-19.3.1939, 12.4.1939, s. 2-3; Silvennoinen, 110-111.

¹⁵⁰ Ibid, s. 5.

¹⁵¹ EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, PM om konferensen 16.3.1939, anlänt 8.5, s. 3.

information ej utan lov fick delges en tredje part. Framförallt delgivning av information till Tyskland rörande det egna landets invånare ansågs problematiskt, eftersom det inte var känt vad Gestapo gjorde med denna information. Därför beslöts det på Aaltonens förslag, att alla dokument skulle skilt markeras om de fick delges till en tredje part eller inte.¹⁵²

Under sin resa i Sverige utträttade Aaltonen även andra ärenden, såsom förhandlingar rörande vissa flyktingfrågor och vissa spionfall. Dock var sabotagehärvan den viktigaste punkten under resan och Aaltonen verkar ha haft en central roll i dessa förhandlingar. Många åtgärder beslöts på Aaltonens förslag och framförallt tycks Aaltonen ha förespråkat en stark underrättelsesynpunkt i handlandet av fallet, istället för ett rent polisiärt förhållningssätt. Denna synpunkt stöddes till slut även av konferensens andra deltagare. Även svenskarnas kortfattade PM om mötet styrker Aaltonens egen reseberättelse till en viss mån.¹⁵³ Silvennoinen påstår, att Stapo njöt av stark prestige vid förhandlingarna, eftersom de hade, med hjälp av två informatörer, trängt djupare in i ISH än någon annan. Detta stämmer bara delvis, eftersom också den svenska polisen hade sin egen kalv inom sabotageorganisationen.¹⁵⁴

Efter konferensen i Stockholm intensifierades samarbetet mellan de berörda ländernas polismyndigheter. Både Stapo och polisen i Sverige skickade till varandra och även till de andra nordiska länderna noggrannare information rörande sina respektive informatörer inom sabotageligan. Här igen røjde svenskarna sin kalv Gustav Ceders identitet medan Stapo bara talade om agent K. ("Adi Käräjämies") och agent M. ("E. Martin").¹⁵⁵ Utöver det nordiska samarbetet hade Stapo även kontakt med Estland, men något vidare värdefullt tycks inte kommit ur detta samarbete.¹⁵⁶ Trots flitiga utredningar och ivrigt samarbete, kom det just inga framgångar på det operativa planet under våren och sommaren 1939. Polismyndigheternas kunskap om Wollwebers organisation hade dock ökat och nu var det bara en tidsfråga innan någon skulle fastna i radarn.

---

¹⁵² EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Aaltonens reseberättelse över resan 15-19.3.1939, 12.4.1939, s. 3-5.

¹⁵³ Jmf. EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Aaltonens reseberättelse över resan 15-19.3.1939 & PM om konferensen 16.3.1939, anlänt 8.5.1939; Silvennoinen 2008, 110-111.

¹⁵⁴ Silvennoinen 2008, 110.

¹⁵⁵ se EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt F. Kekäläinens PM 6.4.1939 och G. Thulins PM 26.5.1939.

¹⁵⁶ se EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Aaltonens brev till Estland 19.4.1939 och esternas svarsbrev till Säippä 9.5.1939.

Trots att Bruno Aaltonen inte under förhandlingarna i Stockholm avslöjade ”Martins” riktiga namn, gav han under sommaren 1939 den informationen till kommissarie Vilhelm Magnusson på 6:e roteln. Det var nämligen så att ”Martin”, som i själva verket var sjömannen Ernst Leopold Ahola, kom på besök till Stockholm i juli 1939, i syfte att infiltrera lokala Wollweberkretsar.¹⁵⁷ På Aaltonens order träffade Ahola Magnusson och hjälpte denna att få information om bl.a. den tidigare nämnde Ernest Lambert, som var en av Wollwebers högste ledare. Ahola lyckades infiltrera Lamberts kontaktpersoner i Stockholm och den upphämtade informationen skickade svenskarna vidare till Holland, vilket ledde till att Lambert arresterades av belgisk polis i oktober 1939. Som Lars Borgersrud påpekar, var denna arrestering den första stora succén för det internationella polissamarbetet angående Wollweberligan och det bevisade också kraften i infiltrationsarbetet.¹⁵⁸ Lambert själv undgick den tyska invasionen av Belgien i maj 1940, genom att han förflyttades till fångenskap till Vichy-Frankrike. Hösten 1942, då tyskarna tog över hela Frankrike, hamnade Lambert i Gestapos händer. I Juli 1943 avrättades han.¹⁵⁹ Efter Sverige reste Ahola samma månad till Norge med liknande infiltrationsuppdrag. Hans uppgift var att hitta Wollwebers högkvarter i Oslo, vilken han trodde sig ha besökt tidigare under 1930-talet. Högkvarteret hittades inte – kanske därför, att den konspirativa Ernst Wollweber inte hade ett sådant.¹⁶⁰

4.1.1. Wollweberligan under krigstiden

Molotov-Ribbentrop –paktens undertecknande i augusti 1939 medförde avsevärda förändringar för Wollweber och hans ligas verksamhet. Attentat mot Tyskland eller dess allierade var inte längre politiskt sett så önskvärda. Sovjetunionens fiender, som t.ex. Finland under vinterkriget var dock lovliga mål och därför var det också viktigt, att organisationens finländska nät skulle fungera.¹⁶¹ Även om målen för sabotageligans operativa verksamhet tydligt minskade efter augusti 1939, betydde krigsutbrottet, att det blev liv och rörelse i sabotageledarnas tillvaro. I november 1939 informerade danskarna till svenskarna sina misstankar om att självaste Ernst Wollweber skulle vistas i Sverige. I påföljande utredningar konstaterades, att Wollweber i september samma år anlänt från

---

¹⁵⁷ Aaltonen var mån om Aholas säkerhet och hemlighållandet av hans identitet. Därför kontaktade han Magnusson per telefon. Några akter om denna kontakt finns inte i Stapos arkiv. Borgersrud 1994a, 259.

¹⁵⁸ Borgersrud 1994a, 258-260.

¹⁵⁹ Borgersrud 1994a, 260-261.

¹⁶⁰ Borgersrud 1994a, 261-261.

¹⁶¹ Agrell 2003, 72; Borgersrud 1994a, 279-281.

Moskva till Stockholm under passet på den schweiziske medborgaren Hans Koller. Passet fick svenskarna tag i, men Wollweber kom undan den gången.¹⁶² Stapo fick också under hösten varningar från olika håll. Sjökapten Valter Heikel rekommenderade Stapo, att skaffa kontakter och informatörer bland sjöfolket. Informatör ”S. Salonen” å sin sida uppmanade, att utvisa alla utlänningar som kunde tänkas lockas till sabotagearbetet. ”S. Salonen” var egentligen redaktör John O’Brien-Hitching, som i själva verket var en brittisk underrättelseofficer som sedan 1920-talet jobbat i Norden.¹⁶³

Under vinterkriget hade Wollweberligan tydliga planer på aktiv verksamhet. Syftet var att störa materialleveranserna från Sverige till Finland och även sabotera malmtransporterna från Sverige till Tyskland, även om detta stred mot andan i den tysk-ryska –pakten. I de senare utredningarna, långt efter vinterkrigets slut, kom det fram, att Wollweberorganisationen under våren 1940 även hade planerat direkta sabotageaktioner mot Finland under vinterkriget. Enligt misstankarna skulle tre tyska flyktingar ha kommit till Sverige i januari 1940 för att, utrustade med dynamit, fortsätta sin väg till över bottniska viken till Finland. AST:s Martin Lundqvist frågade Bruno Aaltonen om dessa flyktingar i juli 1941, men Stapos möjliga svar finns inte att hitta i arkiven.¹⁶⁴ Om det verkligen fanns några sabotageplaner mot Finland, rann de troligen i sanden i och med den Finsk-Sovjetiska freden i mars 1940. Enligt Meurling skulle denna partisanexpedition ledas av den hårdnackade Spanien-veteranen Gösta ”Göken” Andersson. Syftet med expeditionen lär enligt Meurling främst ha varit att sätta skräck i finländarna och visa dem att världen inte stod eniga bakom dem.¹⁶⁵ Lars Borgersrud har i sin ingående studie om Wollwebers organisation kommit fram till, att det fanns planer på två expeditioner till Finland i Mars 1940. Förutom Gösta Andersson var även finnen Karl Einar Risto och tyskarna Adolf Baier och Rolf Hagge involverade i dessa planer. Enligt Borgersrud var det möjliga syftet med dessa expeditioner att störa materialtransporterna till den finska fronten. Borgersrud för också fram ett rykte, om att sabotörerna även hade planer på ett ”spränga det finska Statspolisens huvudkontor i luften”¹⁶⁶. Enligt Borgersrud är det dock osäkert om dessa expeditioner blev av och vad

---

¹⁶² SOU 1946:93, 68-69.

¹⁶³ EK-Valpo I, ilmoitukset 1939, ilmoitus 2046/39, 15.9.1939; Silvennoinen 2008, 111-112.

¹⁶⁴ EK-Valpo I, 2404 asiamaapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Lundqvists brev till Aaltonen 21.7.1941; Borgersrud 1994a, 286.

¹⁶⁵ Meurling 1952, 48-50

¹⁶⁶ 21.8.1942 utförde organisationen ett sprängattentat mot den norska Statspolisens huvudkontor i Oslo, så visst är det möjligt, att planer hade funnits för liknande attentat i Finland. Borgersrud 1994b, 869.

de möjligen fick för resultat.¹⁶⁷ Utöver de planerade expeditionerna hävdar Wilhelm Agrell, att organisationen under vinterkriget även skulle ha utfört ett attentat mot ett finskt fartyg i Stockholm. Detta påstående saknar dock stöd i andra källor och kan därför inte undersökas noggrannare.¹⁶⁸

Troligen i samband sabotageförsöken mot Finland besökte Ernst Wollwebers andre man Martin Rasmussen-Hjelmen, alias ”Nielsen” Sverige, för att organisera denna expedition. Då fastnade han i radarn. I AST:s landsomfattande husrannsakan den 10 februari 1940 mot det kommunistiska partiets lokaler och personer greps Rasmussen-Hjelmen. Under utredningen fick AST inte mycket ur honom, men ändå tillräckligt för att döma honom för passförfalskning och olaga vistelse i landet till dryga 8 månaders fängelse. Under utredningarna berättade inte AST för honom vad han egentligen misstänktes för, d.v.s. att vara medlem av sabotageorganisationen. Efter att han suttit sitt straff, utvisades han i januari 1941 till det ockuperade Norge.¹⁶⁹ Borgersrud anser, att Rasmussen-Hjelmens utvisande troligtvis skedde på två grunder. För det första var det polisiärt nyttigt. Tyskarna hade till sitt förfogande mycket ”mångsidigare” förhörsmetoder än den svenska polisen, och kunde därför pressa ut mer information från norrmannen än svenskarna hade lyckats med. Detta visade sig också stämma, eftersom senare fick AST information angående Rasmussen-Hjelmens svenska kopplingar från tyskarna. Den andra orsaken kan ha varit de svensk-tyska handelsförhandlingarna på hösten 1940, i vilka tyskarna möjligtvis hade krävt norrmannens utvisande.¹⁷⁰ Meurling håller inte med och påstår, att Rasmussen-Hjelmen ville bli utvisad på egen begäran, eftersom han ansåg, att så länge Molotov-Ribbentrop –pakten var i kraft, hade han inget att frukta för tyskarna. Borgersruds resonemang verkar dock troligare än Meurlings. Trots Rasmussen-Hjelmens påstådda osannolika ädla tankar om tyskarna greps han direkt efter ankomsten till Norge och mötte sin medbrottsling Barly ”Frans” Pettersen i häktet. De båda skjutsades till de tyska koncentrationslägren. Efter förmodligen outhärdliga förhör dömdes de båda till döden år 1944.¹⁷¹

Under våren 1940 gick utredningarna på högvarv i Sverige, men i Finland verkar Wollweberligan legat tyst, och med ens också utredningen kring den. Från hösten 1939 och hela året 1940 finns det inte mycket material rörande sabotageorganisationen i

---

¹⁶⁷ Borgersrud 1994a, 282-285 & 290.

¹⁶⁸ Agrell 2003, 72; jmf. Borgersrud 1994b, 868.

¹⁶⁹ SOU 1946:93, 69-70; Grigorjev 2008, 215-216.

¹⁷⁰ Borgersrud 1994a, 344-345, 348 & 351.

¹⁷¹ Meurling 1952, 38-39.

Stapos arkiv. Inga rapporter från informatörerna finns att hitta och inte heller just någon brevväxling rörande fallet. Möjligen kan en del material ha försvunnit från arkivet, men högst troligen hade det att göra med, att verksamheten i sabotageligans finska förgreningar var i ett dödläge under denna tidsperiod. Detta antagande får stöd av sandlerkommissionen. I maj 1941 besökte kommissarie Erik Lönn Helsingfors för att informera Stapo om det kommande svenska ingripandet mot ligan. Det konstaterades då, att inget nytt kommit fram om den finska verksamheten samt att ett ingripande från Stapos sida mot organisationen vore onödigt i detta läge.¹⁷² Hösten 1939 var Stapo dock i den mån oroad över sabotageverksamheten, att de informerade inrikesministeriet och minister Urho Kekkonen om ärendet. Till följd av detta beordrade Kekkonen en höjd beredskap bland hamnstädernas poliskårer.¹⁷³

Den tyska ockupationen av Danmark och Norge, börjande från april 1940, medförde turbulens inom Wollweberorganisationen. Antagligen fick Ernst Wollweber hett om öronen och tvingades fly från Norge till Sverige. En annan orsak kan ha varit, att han personligen ville få igång den svenska verksamheten efter Rasmussen-Hjelmens gripande. Wollweber var dock oförsiktig¹⁷⁴ och han greps vid gränsen den 18.5.1940. Precis som Rasmussen-Hjelmen, informerades Wollweber inte om den egentliga orsaken till hans gripande och 17.7.1940 dömdes han bara för passförfalskning till 6 månaders straffarbete. Dessutom beslöts det, att han skulle utvisas efter avtjänat straff. AST ville hitta mera bevis mot ligan och Wollweber själv, för att kunna slå ut dem på en gång förrän Wollwebers strafftid löpte ut.¹⁷⁵ Saken komplicerades, av att både Tyskland och Sovjetunionen krävde Wollweber utlämnad i början av år 1941. Hans utlämnande till Tyskland – till en säker död – ansågs mycket oklokt och ett utlämnande till Sovjetunionen – vilket Wollweber själv naturligtvis inte motsatte sig – ansågs inte heller vara värst förnuftigt, eftersom det kunde ha retat upp tyskarna, vilket år 1941 inte ansågs önskvärt av svenskarna. Då Wollwebers strafftid löpte ut i januari 1941, hade AST inte ännu tillräckligt med bevis för att skrida till åtgärder mot sabotageligan. Därmed beslöts det, att Wollweber skulle häktas i väntan på beslutet i utlämningsfrågan.¹⁷⁶

---

¹⁷² SOU 1946:93, 76-77.

¹⁷³ EK-Valpo I, 2404 asiapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, Stapos anmälan till inrikesministeriet 15.9.1939 och ministeriets cirkulär 21.9.1939.

¹⁷⁴ Wollweber reste med passet "Fritz Koller". Tidigare hade han rest i Sverige under "Hans Koller" och det lär ha varit lätt för AST att räkna ihop ett plus ett, SOU 1946:93, 70.

¹⁷⁵ SOU 1946:93, 70-71; Grigorjev 2008, 216.

¹⁷⁶ SOU 1946:93, 71-72.

En annan möjlig försvårande omständighet för utredningen var, att som en av Sovjetunionen skolad sabotage- och spionledare var Wollweber kanske inte den lättaste att hantera för den svenska säkerhetspolisen. En sådan antydning får man av Mert Kubus intervju av en krigstida säkerhetspolis i hans år 1971 utkomna bok, ”Säkerhetskommisarie nr 1”:

*Sovjetspioner har alltid varit mycket skickliga, svåra att avslöja.*¹⁷⁷

*...Det var en styv kille [Wollweber]. Vi som förhörde honom kände oss nästan som barnungar.*¹⁷⁸

Om Kubus uppgifter är riktiga hade denna kommissarie pensionerats några år före intervjun, alltså antagligen i mitten av 1960-talet. I början av kriget år 1939 var han en ”säkerhetsman i ledande ställning” som sedan dess hade varit med om att avslöja de flesta spionaffärer i större format i Sverige.¹⁷⁹ Möjligtvis är det frågan om kommissarie Erik Lönn, som ledde utredningen av sovjetspionaget under kriget eller så kan det också vara kriminalkommisarie Otto Danielsson.

Under våren 1941 begick svenskarna intensiva utredningar i sabotagefallet. I samarbete med danskarna och tyskarna lyckades svenskarna få så mycket kött på benen, att de i juni 1941 kunde skrida till åtgärder i form av en återigen massiv husrannsakan mot det kommunistiska Sverige. Som tidigare sagts, informerades även Stapo om detta i förväg, med påföljande konstaterande, att sådana åtgärder inte behövdes i Finland eftersom sabotageligans finska förgreningar legat i is en längre tid. Till följd av AST åtgärder anhölls ett flertal personer, bland dem de tidigare nämnda Gustav ”Kalle” Söder och Gösta ”Göken” Andersson. Detta resulterade till slut i tillräckliga bevis mot Wollweber och 12.11.1941 dömdes han till tre års fängelse för bl.a. ledande av sabotageverksamhet. Många andra personer inom organisationen dömdes också till fängelsestraff, bland dem även kalven Gustav Ceder, som fick 5 månader straffarbete.¹⁸⁰

Wollwebers, Rasmussen-Hjelmens och de andra ledande människors gripande under åren 1940- och 1941 var ett hårt bakslag mot sabotageligan, vars verksamhet därefter såg ut

---

¹⁷⁷ Kubu 1971, 61.

¹⁷⁸ Kubu 1971, 62.

¹⁷⁹ Kubu 1971, 61-62.

¹⁸⁰ SOU 1946:93, 77-78; Björkman 2006, 265-269.

att ha dött ut, i alla fall i Finland och Sverige. Operation Barbarossas inledande i juni 1941 medförde dock, att organisationen behövdes i kampen mot fascismen, kanske mer än någonsin, och mot hösten 1941 kom det fram att den ännu existerade, dock med nya krafter. Även om det faller ur denna avhandlings tidsram, behandlas till följande i korthet den verksamhet av Wollweberligan, vilken ledde till samarbete mellan Stapo och AST.

Den 26 augusti 1941 gjorde två män ett försök till bombattentat mot det bemannade finska fartyget Figge som, låg i hamn i Stockholm. Attentatet misslyckades, emedan besättningen lagt märke till förberedelserna. Det visade sig senare, att bakom attentatet låg de redan tidigare nämnda tyska flyktingarna, Adolf ”Alf” Baier och Rolf ”Arne” Hagge, samt en svensk medborgare, Stig Jonasson. Hagge och Jonasson utförde attentatsförsöket medan Baier, som anhållits tidigare av polisen, deltog i förberedelserna. I samband med utredningarna kom det fram, att Hagge och Baier övertagit ledarskapet inom sabotageorganisationen i Sverige, då det blivit klart för dem, att Wollweber anhållits av polisen. I oktober 1941 kontaktade AST Stapo i Helsingfors och begärde förhör hos besättningen på Figge. I november samma år skickade Stapo förhörprotokollen till AST. I februari 1942 dömdes Baier, Hagge och Jonasson till långa fängelsestraff.¹⁸¹ Enligt tillgängligt material blev attentatsförsöket mot Figge hösten 1941 den sista operativa verksamheten, som Wollweberorganisationen gjorde sig skyldig till i Finland och Sverige. AST fortsatte dock med utredningarna ännu en tid framöver.¹⁸² I Finland hade ligans verksamhet legat i is en längre tid och Stapos arkivmaterial vittnar inte om någon aktiv verksamhet i fallet efter hösten 1941. Närmast följde Stapo med pressens skrivelser rörande fallet.¹⁸³ Jukka Rislakki påstår, att ligan i augusti 1941 även skulle ha sänkt ett tyskt transportfartyg under dess resa till Finland. Vidare påstår Rislakki, att i oktober 1942 skulle det ha skett en explosion på ett fartyg på resa från Tyskland via Sverige till Finland. Enligt Rislakki transporterade detta fartyg hundratals Waffen-SS –män. Som misstänkta för detta attentat var antingen Wollweberligan eller britterna. Dessa påståenden saknar stöd i de andra källorna och är därmed opålitliga.¹⁸⁴ I Norge däremot fortsatte sabotageverksamheten till krigets slut under Wollwebers efterträdare Asbjörn Sunde.¹⁸⁵

---

¹⁸¹ SOU 1946:93, 81-84; Borgersrud 1994a, 428-430; Borgersrud 1994b, 868; Björkman 2006, 277-280.

¹⁸² se SOU 1946:93, 84ff; Borgersrud 1994b 868ff.

¹⁸³ se EK-Valpo I, 2404 asiamapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt.

¹⁸⁴ jmf Rislakki 1982, 204; Borgersrud 1994b, 868-869.

¹⁸⁵ Borgersrud 1994a, 659-660; Borgersrud 1994b, 868-872.

Som avslutning kan nämnas, att Wollweber själv gick ett lyckligare öde till möte än sina kamrater Martin Rasmussen-Hjelmen och Ernest Lambert. Efter att Wollweber suttit sitt straff sommaren 1944, utlämnades han till Sovjetunionen. Sovjetunionen hade antagligen fabricerat ett medborgarskap åt Wollweber och de krävde, att han skulle ”ställas inför rätta” i Sovjetunionen för någon sorts ”förskingring”. Denna genomskinliga jargong hade svenskarna inget emot, och vid denna tidpunkt fruktade de inte längre tyskarna, som ännu ihärdigt ville slå sina klor på denna kommunist sabotör. Gladeligen överlät svenskarna Wollweber till Sovjet för nu slapp de besväret med honom. Om Wollwebers öden åren efter kriget, är inte mycket känt, men antagligen undvek han till största delen Stalins och Berijas hårda händer, som brukade möta tillfångatagna sovjetsoldater och -spioner, efter deras återkomst till hemlandet.¹⁸⁶ För detta talar också det faktum, att Wollweber åren 1953-57 fungerade som chef för ministeriet för statssäkerhet i Östtyskland, dvs. *Stasi*.¹⁸⁷

Bekämpandet av Wollweberorganisationen blev för svenskarnas del en enorm insats, vilken även fick följder på det politiska planet. Sverige kom att dras in i ett rätt så tätt polisiärt samarbete med tyskarna, vilket framförallt efter kriget ansågs graverande. Även under kriget uppfattades kontakterna till tyskarna som känsliga och av den anledningen begärde AST direktiv från socialdepartementet respektive utrikesdepartementet angående kontakterna med tyskarna. Under åren 1941 och 1942 besökte några SS-officerare Sverige för att samarbeta med den svenska polisen angående Wollweber men även inom andra ärenden.¹⁸⁸ Dessa polisattachéer blev en politiskt känslig fråga för Sverige, även om detta samarbete säkert bar frukt på det polisiära planet. Det bör upprepas, att Finland under kriget aldrig godkände tyska polisattachéer, även om den finska polisen annars samarbetade ivrigt med de tyska myndigheterna.

Rent polisiärt var Wollweberutredningarna en stor succé. Genom skickligt underrättelsearbete lyckades poliserna i de olika länderna penetrera och oskadligöra denna mycket konspirativa och sekretessbelagda organisation, så att den efter sin inledande sabotagesuccé åren 1937-1938, inte lyckades uträtta så hemskt mycket i Finland och Sverige. Dock hade poliserna i Sverige och Finland även lite tur med i bilden, då informatörer närmast hoppade i deras famn. Kritiska röster finns också. Tore

---

¹⁸⁶ se Borgersrud 1994b, 668-670.

¹⁸⁷ Grigorjev 2008, 220-221.

¹⁸⁸ SOU 1946:93, 84-85; Agrell 2003, 80-81.

Forsberg anser, att AST:s husrannsakingar i samband med Wollweberutredningarna var alltför massiva. Enligt honom motsvarade de inte de resultat AST fick och dessutom var de kränkande för en massa personers medborgerliga rättigheter.¹⁸⁹

Vad gäller säkerhetspolissamarbetet, var Wollweberutredningarna framförallt en multinationell företeelse. Utöver de nordiska länderna, deltog även flera andra länder såsom Tyskland och de Baltiska staterna. Sverige kom att spela den största rollen, i.o.m. att den största fisken – Ernst Wollweber – fastnade i deras nät. Även Tyskland och Danmarks roll var förhållandevis stor. Det finska Stapos roll var under åren 1938-39 betydelsefull, men sedan minskade dess roll, emedan ligans finska förgreningar verkade ha dött ut. Dock kan det inte förbises den roll som Stapos vicechef Bruno Aaltonen tog vid konferensen för de nordiska polischeferna våren 1939. Då talade Aaltonen för en stark underrättelsesynpunkt i bekämpande av fallet. Det är omöjligt att säga, hur mycket Aaltonens förslag de facto påverkade utredarna i de andra länderna. Sabotageligan kom dock att bekämpas på ett sådant sätt; inklusive ingående spaningsarbete, utnyttjandet av kalvar, stark sekretess och en inte alltför tidigt ingripande m.m.; som likaväl kunde ha kommit direkt ur Aaltonens penna. Detta är en synpunkt som även Oula Silvennoinen har lyft fram i sina undersökningar.¹⁹⁰

Samarbetet mellan Allmänna säkerhetstjänsten och Statspolisen i Finland fungerade bra under Wollweberutredningarna. Allt det begärda materialet verkar ha utlämnats till den andra parten. Så var fallet också under den för Sveriges del politiskt känsliga perioden under fortsättningskriget, även om mycket samarbete inte längre gjordes under denna tidsperiod, eftersom ligans finska verksamhet verkade ha dött ut. Därför går det inte att dra hållbara slutsatser angående detta. Det enda undantaget till informationsbytet var identiteten på informatörerna. AST avslöjade från början Anton Ceders identitet, medan Stapo var mycket försiktig med identifiera sina kalvar. För utredningens och samarbetets del verkar detta faktum dock inte ha haft någon betydelse.

Vad gäller denna avhandling, har det inte kommit fram mycket ny information angående Wollweberaffären. Tidigare forskning, såsom Oula Silvennoinen, Sandlerkommissionen och framförallt Lars Borgersrud har funnit det mesta. Identiteten på Stapos andra informatör, Väinö ”Käräjämies” Kälviäinen, har dock de tidigare skribenterna missat. Kimmo Rentola identifierade Kälviäinen, men han placerade

---

¹⁸⁹ Forsberg 2003.

¹⁹⁰ Silvennoinen 2008, 110-111.

honom inte i samband med Wollweberligan. Även den höga sekretessen kring Stapos båda kalvar, Kälviäinen och Ernst Leopold ”Martin” Ahola är en viktig punkt, som andra forskare helt eller delvis missat. Finlands utsatta läge gentemot Sovjetunionen tvingade Stapo att skydda sina informatörer, i större grad än t.ex. den svenska polisen behövde.

En intressant sidospår angående Wollweberaffären finns i Finlands Sjöman-Unions tidsskrift ”Sjömannen”. I mars 1942 skriver chefredaktör Niilo Wälläri - en person, vars förhåvanden behandlas senare i denna undersökning – om sabotageligan i hårda fördömande ordalag. Under rubriken ”Akta dig för sabotörer” varnar han sjömansfolket för sabotörer och försvarar de finska sjömännen.

*De som äro i ryssarnas sold lura på alla finska fartyg... De som utföra dessa sabotagehandlingar kan uppträda som ”vänner... Men bakom sådana ”vänner” lurar ofta döden.*¹⁹¹

Det intressanta med dessa ord är att de utropas av en person, som Stapo klassificerade kanske inte som kommunist, men ändå en person med starka vänstersympatier. Uttalandet vittnar också om splittringen inom den finska kommunismen och generellt bland vänsterfolket. Wälläri hade avhoppat redan tidigare, men Stalins utrensningar, Molotov-Ribbentrop -pakten och Sovjetunionens anfall på Finland under vinterkriget gav ett hårt slag åt de finska kommunisterna. Alla var inte beredda att stöda Moskvas hårda metoder.

Mert Kubu framför en annan synpunkt då han i sin sedvanliga stil t.o.m. lite försvarar Wollweberorganisationen, precis som han försvarar många andra av AST:s offer under kriget:

Många av de svenska Wollweber-männen lät sig engageras i sabotageorganisationen helt säkert av ideella skäl. De var antinazister, kanske något äventyrliga av sig. De fick aldrig riktigt klart för sig vad Wollweber sysslade med för verksamhet. Hade till exempel Sverige blivit

---

¹⁹¹ EK-Valpo I, 2404 asiapapit, I L I a Laivoihin kohdistuvat tihutyöt, ”Sjömannen”, nr 3/1942.

*ockuperat av Tyskland skulle dessa män med säkerhet tillhört motståndsgrupperna, kanske blivit nationalhjältar.*¹⁹²

Kubu påpekar också, att Rasmussen-Hjelmen betraktades senare som nationalhjälte i Norge. Detsamma gällde också de danska och holländska Wollweber-männen, medan de svenska ansågs som ”farliga sabotörer och landsförrädare”. Kubu tillägger dock, att hade Sovjetunionen ockuperat Sverige, hade åtminstone en del av dessa kanske blivit landsförrädiska femtekolonnare.¹⁹³

4.2 Finska ”kommunister” på resande fot

Redan på 1920- och 1930 använde det Finska Kommunistiska Partiet (FKP) Sverige som en viktig etappvägg mellan Rådssryssland/Sovjetunionen och Finland emedan den finsk-ryska gränsen var tämligen svårgenomtränglig. Detta fortsatte under krigsåren, då den finska östgränsen var helt eller delvis stängd. Via Sverige rörde sig personer, order, information och pengar. Denna organisering var från första början också i blickpunkten för säkerhetspoliserna. Vid sidan av de egentliga kommunisterna kom säkerhetspoliserna också att intressera sig för en del andra personer på den vänstra flanken, som rörde sig på samma rutter – t.ex. vänstersocialister, fredsoppositionella mm. Många av dessa fall har behandlats i tidigare forskning. I det följande behandlas en del fall med tyngdpunkten i det säkerhetspolisiära samarbetet, i syfte att hitta ny information angående detta samarbete.

I Stockholm hade FKP en egen underjordisk byrå. Sommaren 1937 eller 1938 kom Arvo ”Poika” Tuominen (1894-1981) till Stockholm för att börja leda denna verksamhet. Såsom tidigare nämnts, leddes denna byrå av Yrjö Enne, förrän han arresterades 1937. Det råder delade meningar, om när Tuominen egentligen kom till Sverige. Kimmo Rentola påstår, att han skulle ha kommit redan i augusti 1937, med hänvisning till ryska källor.¹⁹⁴ Enligt Stapos och den svenska polisens uppgifter, skulle han ha kommit först i maj 1938, efter att ha spenderat början av året i Finland. Stapos och den svenska polisens uppgifter baserar sig dock främst på Tuominens egen utsaga,

---

¹⁹² Kubu 1971, 153-154.

¹⁹³ Kubu 1971, 154.

¹⁹⁴ Rentola 1994, 75; jmf. Lebedeva & al. 2002, Tuominens brev från Stockholm 16.8.1937, 350-351.

så det är möjligt, att det är rena lögnen.¹⁹⁵ Som medhjälpare i Stockholm hade han kontaktpersonen Irja Strand (f. Nousiainen 1909) som var gift med den svenska kommunisten Anton Strand (1905-1972) samt sekreteraren Vappu Hurmevaara (f. Jansson, 1915-1993). 1934 hade Tuominen, som då befann sig i Sovjetunionen, valts till FKP:s generalsekreterare. 1937, då Stalins utrensningar gick på högtryck, lyckades den finska kommunistens starka man Otto Ville Kuusinen få sin närmaste man, Tuominen, placerad i Stockholm – en omständighet han förmodligen senare ångrade.¹⁹⁶ I Stockholm organiserade Arvo Tuominen bl.a. FKP:s kurirtrafik, utgivningsverksamhet samt höll kontakt med de svenska kommunisterna med dess ledare Sven ”Sven Lasse” Linderot i spetsen.¹⁹⁷

Arvo Tuominen var en välkänd kommunist för DC och Stapo sedan 1920-talets början.¹⁹⁸ Även den svenska polisen hade en del uppgifter angående Tuominen och hans verksamhet, emedan han redan 1933 vistas i Sverige före han reste till Sovjetunionen. Hans centrala ställning inom FKP verkar dock inte ha varit känd vid den här tiden för den svenska polisen.¹⁹⁹ Då Tuominen, enligt sin egen uppgift anlände till Sverige i maj 1938, hördes han av den svenska polisen angående hans ansökan om främlingspass. I dessa förhör ljög Tuominen en hel del. Han påstod, att han inte hade några förbindelser till vare sig FKP eller Komintern. Han sade sig vara politisk flykting, emedan han påstod sig ha ett gammalt fängelsestraff väntande i Finland för politiska brott. Han medgav dock, att han ännu var en kommunist, men förnekade någon aktiv roll inom rörelsen. Han sade sig också få en del understöd från anhöriga i Finland och hans syfte i Sverige var att livnära sig på översättningsarbeten.²⁰⁰

Makarna Tuominen fick sina främlingspass, trots att den svenska polisen var rätt så skeptisk till Tuominens utsagor. Förhörprotokollen skickades även till Karl Löfving i Stapo, som var ännu mer skeptisk:

---

¹⁹⁵ Säpo, P-akt 1144 Arvo Tuominen, PM 21.3.1940; EK-Valpo I, hmp A:704b, Tuominen, Arvo Oskarinpoika, ilm 1.6.1938.

¹⁹⁶ Rentola 1994, 26 & 75-76.

¹⁹⁷ Rentola 1994, 85-86.

¹⁹⁸ Se EK-Valpo I, hmp A:704a & A:704b, Tuominen, Arvo Oskarinpoika.

¹⁹⁹ Säpo, P-akt 1144 Arvo Tuominen, PM 21.3.1940

²⁰⁰ Säpo, P-akt 1144 Arvo Tuominen, protokoll 13.5.1938.

*Med hänvisning till en rapport från Stockholm angående Arvo och Lyyli Tuominen, skulle jag vilja påminna poliserna i Stockholm om en del ärenden, som Tuominen har ljugit för dem... (övers. från finska)*²⁰¹

I sina egna memoarer minns Tuominen dessa polisförhör. Han påstår, att den mycket misstänksamma svenska polisen hade skrattat åt hans påståenden, att han inte tänkte syssla med något politiskt i Sverige. Dessutom hade poliserna, enligt Tuominen, sagt att han knappast skulle få ett uppehållstillstånd. Tuominen sade sig ha fixat sitt tillstånd via sina kontakter till den svenska socialstyrelsen.²⁰²

I och med Tuominens förhör i Stockholm, började Stapo och den svenska polisen samarbeta med varandra. Under sommaren och hösten 1938 fördes en del brevväxling angående Tuominens påståenden och hans förehavanden. Även om Tuominen inte gillades av den svenska polisen, verkar de inte ha hittat något olagligt i hans verksamhet.²⁰³

Vid den tiden var Tuominen en central aktör inom FKP, ett parti, som kraftigt hade decimerats under Stalins utrensningar. En stor del av uppgifterna Tuominen gav till den svenska polisen, var uppenbara fantasifoster. Men ingenting är evigt, inte ens Arvo Tuominens politiska åskådning. Tuominens avhopp har behandlats utförligt av bl.a. Kimmo Rentola, men i korthet gick det till på följande sätt. Stalins utrensningar, det internationella lägets tillspetsande under år 1939, Molotov-Ribbentrop -pakten och framförallt vinterkriget, ledde småningom till, att Tuominen tappade förtroende för Moskva. De första offentliga tecknen på hans avhopp kom redan i februari 1940 och slutligen blev det offentligt i juni 1940, då hans mycket kritiska brev till Kominterns generalsekreterare Georg Dimitrov publicerades. Antagligen hade Tuominens beslut vuxit fram sedan hösten 1939, för att slutligen kulmineras under följande vår.²⁰⁴ Enligt Tuominen själv, var Molotov-Ribbentrop -pakten den sista droppen som fick hans bägare att rinna över²⁰⁵. Förövrigt var Tuominens avhopp en svår bit för FKP och Sovjetunionen. Det var svårt för dem att godkänna, att en av deras ledande män blivit en

---

²⁰¹ *Tukholmasta saadun Arvo ja Lyyli Tuomisen koskevan raportin johdosta tekisi mieli huomauttaa Tukholman poliiseille erinäisistä asioista, joissa Tuominen syöttänyt heille pajunköyttä...*, EK-Valpo I, hmp A:704b, Tuominen, Arvo Oskarinpoika, ilm Löfving 9.6.1938.

²⁰² Tuominen 1956, 387-388; se även Rentola 1994, 105.

²⁰³ Se EK-Valpo I, hmp A:704b, Tuominen, Arvo Oskarinpoika, sekvens 88-94, 11.6-22.9.1938.

²⁰⁴ Se Rentola 1994, 197-207.

²⁰⁵ Tuominen 1956, 389.

förrädare.²⁰⁶ Enligt Jukka Seppinen dömdes Tuominen i frånvaro till döden av antagligen FKP eller Komintern.²⁰⁷

Tecken på Tuominens avhopp fick Stapo redan i mitten av februari 1940, dock direkt från pressen. Då ordnade Nordiska Transportarbetarförbundet ett möte i Stockholm, vilket troligen besöktes av Tuominen. Tuominen skulle då ha kritiserat Otto Ville Kuusinen och kallat honom för ”Kremls spelpjäs”. Vid detta tillfälle var även en viss Niilo Wälläri på plats.²⁰⁸ Då Tuominens avhopp blev känt i Finland, var socialdemokraterna inte sena att utnyttja situationen och de började med Karl August Fagerholm i spetsen verka för att få Tuominen tillbaka till Finland. Då Tuominen till slut ansökte om ett finskt pass i juli 1940, uttalade sig Stapo, att de inte har någonting emot det.²⁰⁹ I oktober 1940 kom socialminister Fagerholm på besök till Stockholm och en av hans uppgifter var, att träffa Tuominen. På Bruno Aaltonens begäran gav AST Tuominens adress åt Fagerholm.²¹⁰ Strax innan fortsättningskriget återvände Tuominen till Finland och under kriget hjälpte han både myndigheterna och SDP i kampen mot Sovjetunionen.²¹¹

Samarbetet mellan Stapo och den svenska säkerhetspolisen rörande Arvo ”Poika” Tuominen var förhållandevis småskaligt med tanke på Tuominens centrala ställning inom den finska kommunistiska rörelsen. Dock verkade Tuominen inte ha utträttat så mycket värt att övervaka under sin vistelse i Stockholm. Kanske han redan hade avhoppet i tankarna då han kom till Sverige. Kimmo Rentola har kortfattat nämnt om Stapos och den svenska polisens kontakter rörande Tuominen. Enligt Rentola försökte de tillsammans hindra Tuominen, att få uppehållstillstånd.²¹²

I samband med Tuominens avhopp tappade Stapo och AST intresse av att övervaka honom, men de blev samtidigt desto mer intresserade av att övervaka en av Tuominens kontakter i Stockholm, d.v.s. finska sjömansunionens ledare Niilo Wälläri (f. 6.7.1897). Wälläri hade tidigare varit medlem av FKP, men senare hoppat av. Efter avhoppet hade han startat ett oavhängigt kommunistiskt parti, men det hade upplöst i och med

---

²⁰⁶ se t.ex. Lebedeva & al 2002, 441; Rentola 1994, 260.

²⁰⁷ Seppinen 2006, 35.

²⁰⁸ EK-Valpo I, hmp A:704b, Tuominen, Arvo Oskarinpoika, Pressklipp HS 16.2.1940; Rentola 1994, 200-1.

²⁰⁹ EK-Valpo I, hmp A:704b, Tuominen, Aaltonens brev till polisen i H:fors 5.7.1940

²¹⁰ Säpo med frg, P-akt 1144 Arvo Tuominen, Magnusons brev till Fagerholm 16.10.1940.

²¹¹ Rislakki 1982, 220-221, Rentola 1994, 350.

²¹² Rentola 1994, 105.

kommunistlagarna 1931.²¹³ Efter det hade Wälläri hört till socialdemokraterna en tid, men sommaren 1937 hade han avskedats. Vid samma tidpunkt hade Wälläri planer på att grunda ett nytt parti stående vänster om SDP, ett sk. vänstersocialistiskt parti, men dessa planer verkade inte ha fått luft under vingarna. Precis som med andra avhoppare och ”förrädare”, var FKP mycket kyligt inställd mot Wälläri och han stämplades som ”trotskist”.²¹⁴ Wälläri höll dock en viss kontakt med de kommunistiska kretsarna, eftersom hans fru Toini Wälläri var syster till rödgardisten Toivo Antikainen – en av de mest uppskattade ledarna bland de finska kommunisterna – som sedan 1934 suttit i fängelse i Finland.

Wälläri hade ofta besökt Sverige under slutet av 1930-talet och även under hösten 1939²¹⁵, men hans besök i December 1939 väckte AST:s uppmärksamhet. Den 28.12.1939 anlände Wälläri med fru och barn till Stockholm med båt. Kimmo Rentola påstår, att Wälläri skulle ha kommit till Stockholm redan den 13 December²¹⁶, men detta påstående kan inte bestyrkas ur de bevarade källorna. Dock är det möjligt, eftersom Wälläri reste mycket i Sverige och AST hade inte fullständiga uppgifter om Wälläris resor in i landet.²¹⁷ Följande dag, den 29 december, anmälde fartygets besättning till polisen i Stockholm, att Wälläri borde övervakas, eftersom han var känd som en ”ivrig och farlig kommunist”, eller åtminstone hade han tidigare varit känd som en.²¹⁸ AST tog varningen på allvar och startade en utredning kring Wälläris förehavanden. Det visade sig, att Wälläri under de två första dagarna av sin vistelse, hade bott hos en känd svensk kommunist, Gunnar Valdemar Saarinen. Något mera verkar AST inte fått fram vid det här laget och 19.1.1940 vände de sig till Stapo för att få veta mera om Wälläris angelägenheter.²¹⁹ I svarsbrevet 29.2.1940 berättade Karl Löfving, att Wälläri – förövrigt, enligt Stapos personmapp, en gammal bekant sedan 1920-talets början – tidigare varit en ”inbiten kommunist”, men att han sedermera tagit avstånd från Moskva. Om Wälläris dåvarande politiska ståndpunkt, kunde Löfving inte säga mer än att de betraktade honom som en syndikalist. Löfving tillade, att Wälläri under hösten 1939 uppträtt ”fosterländskt – mot ryssen”. Dessutom sade Löfving, att

---

²¹³ EK-Valpo I, hmp 623b Wälläri, Löfvings brev till Söderström, 29.2.1940.

²¹⁴ Rentola 1994, 81-83.

²¹⁵ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, socialstyrelsen PM om Wälläris resor, 9.1.1940.

²¹⁶ Rentola 1994, 198.

²¹⁷ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, socialstyrelsen PM om Wälläris resor, 9.1.1940.

²¹⁸ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, P.M. 29.12.1939.

²¹⁹ EK-Valpo I, hmp 623b Wälläri, Einar Gramvall brev till Löfving 19.1.1940.

pga. Wälläris bakgrund, betraktade handelsflottans befäl varken honom eller sjömansunionen med ”blida ögon”.²²⁰

Under väntan på Stapos svar hade AST dock fått en hel del anmälningar om Wälläris förehavanden. AST hade kontaktats såväl av den finska legationen och konsulatet som av diverse besättningsmedlemmar på finska fartyg, vilka alla intygade, att Wälläri bland sjöfolket bedrivit propaganda mot Finland²²¹ samt agiterat sjömännen, att lämna sina fartyg.²²² Enligt vissa anmälningar hade Wälläri även ställt till med bråk på fartygen. Wälläris propaganda verkade dock inte ha haft den önskade effekten, eftersom han lär ha varit ”känd” för sjömännen. De sade sig veta, att han ”troligen blivit bestraffad för spioneri” och att han ”i Moskvaradion hade hälsat Kuusinenregeringen välkommen till Terijoki”. Wälläri sades dock ha förnekat den sista anklagelsen.²²³ Det uppgavs också, att en annan finne, Gustav Tuomikoski (f. 3.6.1887), skulle ha bedrivit liknande propaganda i Göteborg.²²⁴ Vid förfrågan hade denne Tuomikoski uppgivit sig vara ombudsman för den finska sjömansunionen, med uppgift, att verka för att de finska sjömännen inte lämnade sina fartyg under detta krigsläge. Tuomikoski sade, att Wälläri hade liknande uppgifter i Stockholm.²²⁵

Angående denna information, riktade AST en förfrågan till den finska legationen den 3 februari 1940. Attaché Jussi Torppa svarade, att det inte för tillfället fanns misstanke om, att Wälläri skulle ha bedrivit illegal verksamhet, som kunde skada finska intressen. Torppa tillade, att Wälläris utvisning från Sverige kunde få stora följder, eftersom han hade en mäktig organisation – Sjömansunionen – bakom sig.²²⁶ AST förfrågade även Stapo per telefon om Wälläri var kommunist. Bruno Aaltonen svarade, att enligt dem, var han kanske det, men att uppgifterna kommit från arbetsgivarhåll, varför de måste tas med största reservation.²²⁷ Den sista anmälan angående Wälläri fick AST av försvarsstaben i april. Två finska militärer hade känt igen Wälläri, och påstått, att han skulle ha ”varit i Ryssland för utbildning”.²²⁸

---

²²⁰ EK-Valpo I, hmp 623b Wälläri, Löfvings brev till Söderström, 29.2.1940.

²²¹ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, Robert Paulsson meddelande 25.1.1940.

²²² Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, P.M. 27.1.1940.

²²³ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, P.M. om överkonstapel Sigurd Björks anmälan 5.2.1940; Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, P.M. till ärende n.r 1708/1939.

²²⁴ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, Robert Paulsson meddelande 25.1.1940

²²⁵ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, P.M. ang. Tuomikoski, 31.1.1940.

²²⁶ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, P.M. ang Niilo Frans Wälläri, 3.2.1940.

²²⁷ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, Erik Lönnns P.M. ang. Aaltonens samtal, 9.2.1940; SOU 1946:93, 112.

²²⁸ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, anmälan 9.4.1940; SOU 1946:93, 112.

Stapo fick också egna upplysningar om Niilo Wälläri. 10.2.1940 anmälde en viss P. Kjellberg, att han träffat överkonstapel Söderström i Stockholm. Söderström hade berättat, att Wälläri besökte finska fartyg och agiterar till strejk samt krävde stora löneförhöjningar för besättningarna. Söderström hade dessutom uppgivit, att de gärna skulle se Wälläri lämna landet. I Stapos påföljande interna korrespondens påpekades vikten av att hitta bevis mot Wälläris möjliga ”opassande” beteenden för att få honom utvisad från Sverige. I det syftet beordrades Stapos avdelning i Åbo, att skaffa informatörer ombord på båtarna.²²⁹ 16.2.1940 anmälde sjökaptten David Kilpiä från Helsingfors, att Wälläri borde övervakas, eftersom han vid sidan av Sjömansunionens uppgifter även skötte andra uppgifter i Sverige.²³⁰ En antydning om Wälläris möjliga andra uppdrag fås från Kimmo Rentolas bok om den krigstida finländska kommunismen. Enligt Rentola träffade Wälläri Arvo ”Poika” Tuominen i alla fall ett par gånger under sitt besök i Sverige under vintern och våren 1939/1940. Tuominen förberedde då sitt avhopp från Moskvas koppel och han kanske fick stöd av en annan avhoppare, Niilo Wälläri.²³¹ Om Wälläris förbindelse med Arvo Tuominen i Stockholm finns ingen antydning i vare sig AST:s arkiv eller Stapos arkiv. AST hade Wälläri under ”fortlöpande kontroll” under sitt besök i Sverige, men trots det finns ingen antydning om kontakten till Tuominen.²³²

23 april 1940 återvände Niilo Wälläri till Finland.²³³ Varken AST eller Stapo verkade ha märkt något olagligt i hans förehavanden i Sverige. Enligt bevarade källor övervakade AST honom under hans vistelse, men de lyckades inte hitta något ”bevisbart”.²³⁴ Det finns ingen antydning om, att AST skulle ha förhört Wälläri vid något skede. Detta verkar konstigt i och med alla de beskyllningar som riktats mot honom och det faktum, att Wälläris kollega Gustav Tuomikoski blev hörd.

Wälläri återvände ännu flera gånger till Sverige under år 1940 och våren 1941, men inga av dessa besök verkar ha väckt intresse hos den svenska polisen.²³⁵ Statspolisen

---

²²⁹ EK-Valpo I, hmp 623b Wälläri, Löfvings anmälan till Åbo, 9.2.1940 & P. Kjellbergs reseskildring 10.2.1940.

²³⁰ EK-Valpo I, hmp 623b Wälläri, Erik Jaarmas anmälan 16.2..1940.

²³¹ Rentola 1994, 198-201.

²³² Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, PM. om Wälläri 4.3.1940.

²³³ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, P.M. från statens utlänningskommission ang. Niilo Wälläri och hans resor 1940-44; SOU 1946:93, 112.

²³⁴ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, PM. om Wälläri 4.3.1940.

²³⁵ Säpo, p-akt 430 Niilo Wälläri, volym 109, P.M. från statens utlänningskommission ang. Niilo Wälläri och hans resor 1940-44.

fortsatte att hålla ett öga på Wälläri i Finland. Inga antydningar finns om att de skulle ha delgett någon mer information till AST angående Wälläri. Det faktum, att Wälläri inte övervakades under sina senare resor i Sverige kanske har och göra med vinterkriget. Då Finland låg i krig, kanske det fanns större behov för både Stapo och AST, att övervaka misstänkta sympatisörer till fienden. Detta bekräftas under fortsättningskriget, då Wälläri åter hamnade i AST:s blickpunkt. Då misstänktes han för att sprida ”ofördelaktiga uppgifter” om Finland till den svenska vänsterpressen. I detta fall samarbetade AST och Stapo återigen, men denna fråga får kommande forskning ta itu med.²³⁶

Fallet med Niilo Wälläri verkar en aning råddigt. Några direkta bevis för hans påstådda kommunistiska verksamhet, agitation mot Finland eller övrig illegal verksamhet verkar inte ha hittats vare sig av Stapo eller av AST. Tidigare, under 1920-talet, hade Wälläri bevisligen varit en kommunist, men tydligt är också, att han hade avhoppat under 1930-talet. Antagligen hade Wälläris bakgrund tillsammans med en hel del rykten, sanna eller osanna, lett till, att säkerhetspoliserna höll ett speciellt noga öga på honom. Några åtgärder, t.ex. förhör, riktades inte mot Wälläri, så det kan sägas, att han kom lindrigt undan trots de olika rykten som spreds om honom. Under fortsättningskriget hårdnade attityden mot Wälläri, då han misstänktes sprida ofördelaktiga uppgifter om Finland. Då fick han en hård tillsägning av inrikesminister Toivo Horelli.²³⁷ Även under fortsättningskriget behandlades dock Wälläri med silkeshandskar i jämförelse med många andra. T. ex de nedan behandlade sexlingarna fick alla långa fängelsestraff för spridning av sina ofördelaktiga uppgifter. Möjligen var Wälläris mäktiga ställning inom fackföreningsvärlden en orsak till hans mjuka behandling.

Samarbetet mellan Stapo och AST rörande Wälläri fungerade bra och den begärda informationen lämnades ut till den andra parten. Om alla Wälläris förehavanden i Sverige verkar AST dock inte ha berättat för finnarna, kanske därför, att Stapo inte begärde detta. Sandlerkommissionen gjorde en relativt ingående undersökning om säkerhetspolissamarbetet kring Wälläri och hans övervakning i Sverige.²³⁸ Kommissionen missade dock överkonstapel Söderströms och Stapos försök, att få Wälläri utvisad från Sverige.

---

²³⁶ Se SOU 1946:93, 112-114.

²³⁷ SOU 1946:93, 114.

²³⁸ SOU 1946:93, 111-114.

Under vinterkriget uppstod den så kallade ”Vinterkrigets anda”. Vinterkriget blev en hård drabbning för Finland, men Finlands numerärt och materiellt underlägsna armé lyckades med undret, att avvärja Sovjets invasion ända till det att freden till slut slöts den 13 mars 1940.²³⁹ Även om läget var hårt, ledde vinterkriget, till ett enande av det finska folket. De djupa såren från 1918 läktes i det stora hela – i alla fall ytligt – men den följd, att t.o.m. de flesta kommunisterna tog sig till vapnen – för att försvara Finland.²⁴⁰

Vinterkrigets berömda anda började dock delvis rinna ut i sanden redan under våren 1940. Dess tydligaste kännetecken var grundandet av Sällskapet för fred och vänskap med Sovjetunionen (SNS), som av myndigheterna uppfattades som än en ny kommunistisk täckmantel samt en potentiell femtekolonnare. SNS, som leddes av Mauri Ryömä, lyckades få flera tiotusentals medlemmar innan det förbjöds i december 1940. Vinterkrigets anda höll dock på många fronter och dess främsta gestaltning var Finlands Vapenbrödarförbund, som grundades i augusti 1940. Förbundet slog samman främst socialdemokrater och samlingspartister och under mellanfreden fick den upp till 100 000 medlemmar.²⁴¹

Vinterkrigets andas grusande under mellanfreden verkade också inom socialdemokraterna. Under våren 1940 uppstod en fraktion inom partiet, som stod i opposition till partiets ledning och framförallt Väinö Tanner. Fraktionen kom senare att kallas för sexlingarna och den bestod av den tidigare partisekreteraren och gruppens förgrundsgestalt Karl H. Wiik, Helsingfors biträdande stadsdirektör Johan Helo samt riksdagsledamöterna Karin Aino Mirjam (Kaisu-Mirjami) Rydberg, Mikko Ampuja, Yrjö Räisänen och Carl Johan Emil (Cay) Sundström. Från och med våren 1941 räknades också riksdagsledamot Väinö Meltti höra till denna grupp. Falangen kritiserade partiets ledning för att glida alltför nära borgerligheten. Rent konkret kritiserade Wiik bl.a. partiledningens uppmaning under vinterkriget, att socialdemokraterna bör ansluta sig till skyddskåren. Sexlingarna började även utge sitt eget språkrör, tidningen *Vapaa Sana*. Denna så kallade vänstersocialistiska falang avskedades ur det socialdemokratiska partiet i Augusti 1940, vilket gjorde dem ännu mer radikala.²⁴² En del av sexlingarna stödde dessutom det vid samma tider grundade

---

²³⁹ Hentilä 2009 242.

²⁴⁰ Hentilä 2009, 243-245.

²⁴¹ Hentilä 2009, 248-249.

²⁴² Rentola 1994, 213-215, Apunen & Wolff (red) 2009, 88.

Sällskapet för fred och vänskap med Sovjetunionen (SNS). Bl.a. Cay Sundström och Johan Helo stod nära SNS medan Karl Wiik tog avstånd från det.²⁴³

Naturligtvis var även Statspolisen intresserad av sexlingarnas förehavanden, och de övervakades noggrant. Vissa av medlemmarna i gruppen hade DC och Stapo följt länge, åtminstone sedan ärendet med den s.k. folkfrontspromemorian i mitten av 1930-talet.²⁴⁴ I augusti 1940 meddelade Stapo även AST om sexlingarnas allmänna förehavanden i Finland.²⁴⁵ 25.9.1940 skrev Wiik, Sundström, Rydberg och Ampuja en försvarsskrift angående deras avskedande ur partiet. I försvarsskriften kritiserade de framförallt SDP:s högerfalang. Skriften, som skrevs på svenska verkar ha varit ämnad för den svenska marknaden eller för att publiceras i Sverige, eftersom den skickades till Sverige. AST fick dock tag i skriften i början av december och i slutet av samma månad skickade utdrag ur skriften till Stapo. Det är oklart, om denna skrift publicerades vare sig i Sverige eller i Finland.²⁴⁶

Mot slutet av 1940 förhindrades utgivningen av *Vapaa Sana*, och i det läget föddes tanken, att den skulle tryckas i Sverige. Både Karl Wiik och Cay Sundström besökte Sverige under perioden från sommaren till vintern 1940. Under dessa resor hade AST dem inte under sträng bevakning. Därför finns det inte mycket information om dessa resor. Dock kunde AST konstatera, att Wiik under sina båda resor i november och december 1940 hade träffat personer ansvariga för utgivningen och tryckningen av den ”syndikalistiska” tidningen *Arbetaren*, närmare sagt redaktören Anders Johansson och fabriksarbetaren Karl Allan Eriksson. Det konstaterades även, att Cay Sundström också hade träffat ”vänsterorienterade” personer i Sverige.²⁴⁷ Enligt vissa uppgifter skulle Wiik också ha besökt eller ämnat besöka den sovjetiska legationen i Stockholm under sin vistelse i december 1940. Något mera information om detta finns dock inte.²⁴⁸ Enligt AST fanns det inom svenska kommunist- och syndikalistkretsar mycket sympatier för sexlingarna, som AST betecknade som ”den kommunistbetonade del av

---

²⁴³ Rislakki 1982, 81; Rentola 1994, 220-221.

²⁴⁴ Rislakki 1982, 67-68.

²⁴⁵ Säpo, äldre aktsystemet XV B, Finland. Oppositionen inom den finska socialdemokratien, PM av Lönn 24.8.1940; SOU 1946:93, 95.

²⁴⁶ EK-Valpo I, Hmp Wiik (3917a), Er.sal.VPKD No:54/12.1940, 28.12.1940; Säpo, P-akt 4598 Carl Johan ”Cay” Sundström, skrift 25.9.1940.

²⁴⁷ Säpo, Hd 795/41 Caisy Mirjami Rydberg, PM över *Vapaa Sanas* tryckning 7.2.1941; Säpo, Hd 79/41 Karl H. Wiik, PM om övervakning av Wiik 27.12.1940.

²⁴⁸ Säpo, Hd 79/41 Karl H. Wiik, PM 19.2.1941.

socialdemokratiska partiet i Finland”.²⁴⁹ Senare betraktade AST sexlingarna som ”kommunister under socialdemokratisk täckmantel”. Denna information hade fåtts från ”sakkunnigt finskt håll”, alltså troligtvis från kollegerna i Stapo.²⁵⁰

I januari 1941 besökte Kaisu-Mirjami Rydberg Sverige. Då var AST redo eftersom Stapo hade förvarnat dem om hennes besök och begärt att hålla henne under övervakning.²⁵¹ Under sin resa den 27.1 – 1.2.1941 övervakades Rydberg av AST och det konstaterades, att hon träffat den tidigare nämnda redaktören Anders Johansson, som jobbade på den tidigare nämnda tidningen *Arbetaren*. AST klassificerade Johansson som en ren kommunist. Johansson lär vid något föredrag ha sagt, att vinterkriget:

*Vore ett verk av [finska] nazistiskt inställda krigshetsare bland militären och den borgerliga "militärjuntan"...*²⁵²

Syftet med detta besök var att fullgöra tryckningen av *Vapaa Sana*. Det konstaterades dock, att tidningen inte ännu var riktigt färdig. Av Rydbergs övriga verksamhet under sin resa kom det fram, att hon inte kommit med några värst hätska utfall mot finska förhållanden. AST tolkade, att hon var en ”modererad kommunist” eller ”vänsterorienterad”.²⁵³ Om *Vapaa Sana* senare verkligen trycktes i Sverige, står oklart. I alla fall i mitten av februari 1941 hade tryckningen ännu inte fullgjorts, även om AST konstaterade, att arbetet var i full gång.²⁵⁴

Under tiden från den 11 till den 16 april 1941 besökte Cay Sundström Sverige. AST varnades igen av Statspolisen och de kunde hålla Sundström under noggrann uppsikt. Enligt AST:s bevakning, verkar Sundström inte ha förhandlat om *Vapaa Sanas* utgivning under denna resa, även om han hade träffat de tidigare nämnda Anders Johansson och Karl Allan Eriksson. Huvudsyftet med hans resa verkar ha varit ett föredrag Sundström höll vid den franska vänsterföreningen Clartés tillställning den 13

---

²⁴⁹ EK-Valpo I, Hmp Wiik (3917a), PM från Sverige 6.12.1940.

²⁵⁰ Säpo, äldre aktsystemet XV B, Finland. Oppositionen inom den finska socialdemokratin, PM av Sven Hoffman, 13.2.1941.

²⁵¹ SOU 1946:93, 95; Säpo, Hd 795/41 Caisy Mirjami Rydberg, PM 27.1.1941.

²⁵² Säpo, Hd 795/41 Caisy Mirjami Rydberg, PM om Rydbergs övervakning 1.2.1941.

²⁵³ Säpo, Hd 795/41 Caisy Mirjami Rydberg, PM om Rydbergs övervakning 1.2.1941 & PM av Sven Hoffman 10.2.1941.

²⁵⁴ Säpo, äldre aktsystemet XV B, Finland. Oppositionen inom den finska socialdemokratin, PM ang. Allan Eriksson och *Vapaa Sana*, 16.2.1941; EK-Valpo I, Hmp Sundström (A:2590c), brev från Stockholm 12.5.1941.

april 1941. Enligt AST:s informatör besöktes tillställningen av en del kommunister samt sammanlagt ca 80 personer. Sundströms tal var fullt av kritik mot det finska socialdemokratiska partiet, Finlands utrikespolitik och på det efter vinterkriget rådande krigstillståndet, vilket minskade på de medborgerliga rättigheterna osv. Utöver detta träffade Sundström under sina dagar i Stockholm på diverse människor här och där, men ingenting märkvärdigt lär ha kommit ur dessa möten. Informationen av Cay Sundströms bevakning skickade AST senare i maj till Stapo.²⁵⁵

Sandlerkommissionen påstår, att AST inte informerade Stapo om vad som kommit fram under övervakningen av Sundström och Rydberg under deras resor i Sverige. Detta är ett felaktigt påstående. I Stapos arkiv finns från Sverige erhållna uppgifter om såväl Sundströms och Rydbergs förehavanden och även om Wiik resa i december 1940. T.ex. om Sundströms resa i april 1941 fick Stapo av AST ett PM på tre sidor samt tillhörande bilagor.²⁵⁶ Sandlerkommissionens missbedömning beror möjligtvis på att dessa till Finland sända handlingarna, av någon anledning, inte fanns i AST:s arkiv. En annan möjlighet är också att de svenska poliserna ljugit och velat dölja denna episod för kommissionen.

Under fortsättningskriget hårdnade klimatet mot sexlingarna och liknande personer som stod vänster om socialdemokratin. I augusti 1941 fängslades hela gruppen och den 24.2.1942 dömdes de alla till långa tukthusstraff för förberedelse för högförräderi. Motiveringen till deras domar var, att de agiterat mot Finlands intresse och landets försvarsvilja samt eggat upp motsättningar mellan finländarna, vilket sågs som att de direkt hjälpt Sovjetunionens strävanden.²⁵⁷ Samarbetet mellan AST och Stapo rörande sexlingarna fortsatte ännu efter gruppens fängslande ända till våren 1942. Det handlade närmast om utrönandet av gruppens kontakter i Sverige och Finland. Detta samarbete faller dock utanför denna studies tidsram.²⁵⁸

Utöver det direkta samarbetet med svenskarna höll Stapo ett strängt öga på sexlingarna under tiden från våren 1940 till dess, att de fängslades i augusti 1941. Sexlingarna skuggades på gatan, deras korrespondens öppnades, telefonavlyssning förekom och

---

²⁵⁵ EK-Valpo I, Hmp Sundström (A:2590d), PM om Sundströms resa, 16.4.1941; Hmp Sundström (A:2590d), Rapport från V.B. 13.4.1941.

²⁵⁶ EK-Valpo I, Hmp Sundström (A:2590d), PM om Sundströms resa, 16.4.1941 & Hmp Wiik (3917a), Er. sal. VP/KD N:o 11/2 12.5.1941.

²⁵⁷ EK-Valpo I, Hmp Wiik (3917b), beslut från Åbo hovrätt 24.2.1942; Rentola 1994, 338.

²⁵⁸ Se Säpo, P-akt 4598 Carl Johan "Cay" Sundström, Anthonis brev till Lundqvist 17.3.1942 & Löfvings PM 16.1.1942; SOU 1946:93, 96-98.

dessutom skickade Stapo informatörer till deras tillställningar – för att nämna de vanligaste åtgärderna Stapo grep till. Om detta vittnar de rätt så omfattande personmappar av de flesta sexlingar, vilka finns i Stapos arkiv.²⁵⁹ Undantaget utgör dock Kaisu-Mirjami Rydberg samt Johan Helo. Av dem finns det vare sig personmappar eller personkort. Detta förfaller mycket märkligt och orsaken ligger möjligtvis i att deras mappar kanske medvetet förstördes under den röda Statspolisens tid.

Samarbetet mellan Stapo och AST angående sexlingarna löpte bra. Stapo informerade AST redan i ett tidigt skede – sommaren 1940 – om sexlingarnas förehavanden och efter det bytte poliserna information vid behov. Samarbetet var i varje fall betydligt mer omfattande, än sandlerkommissionen eller övrig forskning kommit fram till.²⁶⁰ Sexlingarna var egentligen ett typiskt fall av politiska oliktankare, vilka inte hade det så lätt under krigsåren i Finland eller överhuvudtaget under åren 1918-1944. Deras mycket kritiska inställning till Finlands officiella politik såväl under krigstid som också under fredstid ansågs vara rent kommunistisk och tjäna Sovjetunionens intressen. Framförallt Cay Sundström var mycket hätsk i sina uppträdanden och Stapo klassificerade honom som en kommunist.²⁶¹ Sundström själv förnekade detta, och sade sig följa ”socialdemokratins program och stadgar”.²⁶² Det misstänktes även, att Sundström skulle ha besökt Sovjetunionen i slutet av år 1940 samt att han skulle ha hållit kontakt med den sovjetiska legationen i Finland och främjat Kominterns revolutionära strävanden.²⁶³ Enligt Jukka Seppinen hade Sundström under 1930-talet mycket kontakt med den Sovjetiska legationen.²⁶⁴ Förutom kanske Sundström, var sexlingarna dock inga officiella kommunister och det har inte kommit fram, att de andra skulle ha utfört uppdrag, t.ex. spionage, för Sovjetunionens räkning eller några andra ordinära olagligheter.²⁶⁵ De gjorde sig skyldiga till så kallade politiska brott eller åsiktsbrott i förmån för Finlands fiende, vilket ansågs mycket graverande och därför krävde Statspolisens yttersta uppmärksamhet. Och precis som med Niilo Wälläri, var även den svenska säkerhetstjänsten villig att hjälpa Stapo på alla sätt de kunde.

---

²⁵⁹ Se EK-Valpo I, Hmp Sundström (A:2590a-e) & hmp Wiik (3917a-b), hmp Meltti (A:4074) & hmp Ampuja (3978) & hmp Räisänen (976a-b)

²⁶⁰ Jmfr. SOU 1946:93, 95-98.

²⁶¹ EK-Valpo I, hmp Ek, Anders (11376) pm, 16.1.1942, sid. 1.

²⁶² EK-Valpo I, Hmp Sundström (A:2590e), pressöversikt, 27.10.1944.

²⁶³ EK-Valpo I, hmp Ek, Anders (11376) pm, 16.1.1942, sid. 1; SK, vol F1:4, sexlingarna, PM om korrespondens mellan AST och Stapo ang. sexlingarna 14.12.1945, sid. 3.

²⁶⁴ Seppinen 2006, 79.

²⁶⁵ Seppinen 2006, 96-100.

Vad gäller samarbetet mellan Statspolisen och den svenska säkerhetspolisen rörande dessa finska kommunister och andra vänsterorienterade oliktankare, kan det påpekas att det löpte friktionsfritt. Detta bekräftar det i teorikapitlet (1.2.1.) nämnda faktum, att samarbete inom kontraspionage föredras mellan underrättelse- och säkerhetstjänster. I detta fall var AST mycket villig, att hjälpa till och bekämpa dessa personer, som ansågs tjäna fientliga intressen gentemot Finland, d.v.s. förråda Finland – enligt tidens mått uttryckt – även om de inte direkt hotade Sverige. Vad gäller samarbetet rörande Niilo Wälläri, har denna avhandling funnit en del ny information. Rörande sexlingarna har denna studie påvisat, att samarbetet var mer omfattande än tidigare forskning kommit fram till.

4.3 En klassisk spionhistoria

En stor del av samarbetet mellan AST och Stapo rörde sig om finländska kommunister eller andra personer på vänsterkanten, som reste till Sverige i mer eller mindre skumma ärenden. Dock gick det emellanåt den andra vägen, d. v. s. att svenskar reste eller ämnade resa till Finland för att begå verksamhet som inte alltid tålde dagsljus. Mången gång dirigerades denna verksamhet från den sovjetiska legationen med dess många ”sidokontor”, vilka var verksamma hela kriget igenom i Stockholm. I det följande behandlas ett omfattande fall, vilket även hade omfattande förgreningar i Finland.

En av de mest flitiga sovjetiska spiondirigenter i Sverige under kriget var Viktor Starostin, som jobbade under täckbefattning som chef för den ryska resebyrån Intourist. Förövrigt användes Intourist flitigt som täckmantel av den sovjetiska underrättelseverksamheten världen över. Under krigsåren var dock Intourists lagliga verksamhet rätt så onödigt – det fanns ju inte just någon möjlighet, att resa till det krigstida Sovjetunionen – vilket bara bekräftar dess verkliga karaktär. Om Starostin kan sägas allmänt, att han lär ha varit en både skicklig och våghalsig spion, som var svår att övervaka för det svenska kontraspionaget. Starostin använde metoder såsom att i farten hoppa på och av bussar och spårvagnar, vilket ledde till, att de svenska spanarna ofta tappade bort honom. Dock kunde hans våghalsighet och tidvisa oförsiktighet leda till, att hans verksamhet avslöjades.²⁶⁶

---

²⁶⁶ Se Forsberg 2003, 180-183; Grigorjev 2008, 161-163; Björkman 2006, 244.

I december 1940 fick AST de första upplysningarna om att Starostin dirigerade en grupp personer, vars syfte var att resa omkring i Sverige och Finland för att samla information. Senare kom det fram, att denna så kallade resegruppen bestod av tre personer, Nils Erik Norgren, Sven Eugen Svensson och Karl Hugo Bjurling. Både Norgren och Bjurling hade bakgrund i spritsmuggling medan Svensson var hade flera gånger varit anställd som servitör i olika restauranger i Finland. Ytterligare en person, skräddaren Schmulje Josef Lieberman fungerade som en så kallad levande brevlåda²⁶⁷ mellan gruppen och Starostin, som var en stamkund i Liebermans skrädderi.²⁶⁸ Roten till avslöjandet av resegruppen kom från en svensk flygofficer, löjtnant Per Sterner, som i vinterkriget tjänstgjort som frivillig. Han hade tillfångatagits, tillsammans med sin kollega, fänrik Arne Jung, av röda armén och genom dödshot och misshandel tvingats till spion för Sovjetunionens räkning. Väl hemma i Sverige, kontaktades han av ryssarna, vilka, enligt överenskommelsen, begärde information. Flygofficern beslöt sig dock för att ”svika” sina ryska uppdragsgivare och berättade allt för det svenska kontraspionaget. Därefter kom det fram, att Sterners kontaktperson var den ovannämnde Karl Bjurling.²⁶⁹ Även en rapport från NKVD:s chef Lavrentij Berija bekräftar fångandet av Sterner och Ljung.²⁷⁰

Starostin och hans ”resegrupp” sattes genast i December 1940 under omfattande spaning, vilket visade sig bli en enorm uppgift för AST. Till övervakningen befalldes allt som allt 8 konstaplar och trots antalet hade de svårt att hålla igång en kontinuerlig övervakning, eftersom övervakningsobjekten var så många. Under processen uppkom otaliga nya ledtrådar och misstankar på personer, vilka givetvis måste granskas, vilket blev en tidskrävande uppgift. Dessutom kom det en hel del andra problem. Konstaplarna hade stora problem med att dölja sina identiteter, eftersom de måste vistas timtals på ett och samma ställe. Detta ledde till, att AST hyrde bostäder och lokaler av välvilliga personer. Kylan under vintern 1940-41 var också ett problem, eftersom det också satte krav på spanarnas klädsel, vilka måste kunna fortsätta spaningen under alla omständigheter, även inomhus.²⁷¹ AST:s spaning verkar dock ha varit lyckad, vilket

---

²⁶⁷ En levande brevlåda syftar på en person som fungerar som mellanhand eller kurir mellan två spioner. Genom en levande brevlådan kan underrättelseofficern och hans agenter kommunicera med varandra utan att behöva träffa varandra och därmed riskera sin säkerhet.

²⁶⁸ Forsberg 2003, 182-184, Björkman 2006, 242-243.

²⁶⁹ Meurling 1952, 239-241; Björkman 2006, 242; Björkman 2007, 251-256.

²⁷⁰ Vihavainen & Saharov 2009, 339-340, Berijas rapport till centralkommittén, 21.1.1940.

²⁷¹ Björkman 2006, 242-243.

bevittnas av det faktum, att ingen av de anhållna medgav sig känna till någon av de polismän som bevakat dem under 8 månader.²⁷²

Säkerhetstjänstens bevakning kom snabbt på spåren. Det konstaterades, att Bjurling och Norgren under perioden från december 1940 till maj 1941 rest flera gånger till norrländska orter för att skaffa fram militära uppgifter. Resekostnaderna betalades av Starostin. Bjurling hade dessutom flera gånger träffat flygofficeren Per Sterner, och från honom fått militär information – vilken givetvis hade fabricerats av det svenska kontraspionaget. Det konstaterades också, att Lieberman gjort någon spioneriresa till Norrland under sommaren 1940, under täckmanteln att öppna en skrädderifilial på bekostnad av Starostin.²⁷³

Förutom de otaliga resorna till olika orter i Sverige företog ”resegruppen” även flera resor till Finland – än en gång med Starostins finansiering – med uppgift, att införskaffa uppgifter angående militära och politiska förhållanden samt uppgifter om folkförsörjningen. Vid de senare resorna verkar tyngdpunkten ha varit att spionera på de tyska trupperna i Finland. Enligt AST:s uppgifter gjordes den första finlandsresan strax efter vinterkriget i mars 1940 av Nils Norgren. I april reste Norgren igen till Finland. Norgrens resor följdes av Bjurling i Oktober 1940, då han reste två gånger till Finland. Till slut blev Sven Svensson den främsta finlandsresenären, då han mellan oktober 1940 och juni 1941 företog tillsammans 8 resor till Finland, av vilken den sista tillsammans med Norgren.²⁷⁴ Norgrens och Bjurlings spioneriresor under år 1940 verkar ha undgått Stapos intresse. Dock antyder uppgifterna om, att Stapo misstänkte Norgren för kokainsmuggling då han var i Finland i mars 1940.²⁷⁵ Det var först Svensson resor, som väckte Stapos uppmärksamhet, till följd av en förvarning, som AST givit till Stapo²⁷⁶. Allt sedan februari 1941 sattes Svensson under övervakning under sina resor i Finland.²⁷⁷

Det finns ett flertal bevarade övervakningsrapporter i Stapos arkiv vilka belyser Svenssons och Norgrens ageranden i Finland. Morgonen den 25 februari 1941 anlände Svensson till Åbo med båt. Han uppgav sig vara en försäljare, som sålde reservdelar till

---

²⁷² Björkman 2006, 250.

²⁷³ Björkman 2006, 241.

²⁷⁴ Björkman 2006, 238-240.

²⁷⁵ EK-Valpo I, pääosaston henkilökortit, L:78.1 Norgren, Nils Erik & L:11.14 Bjurling, Karl Hugo.

²⁷⁶ EK-Valpo II, Asiamapit 3287, Vakoiluasiat, Radiotoiminta (1945-1948), XXIII C 1, Lundqvists brev till Aaltonen, 24.2.1941.

²⁷⁷ Se EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson.

bilar. Efter en dags vistelse i Åbo, åkte Svensson redan samma kväll till Helsingfors med tåg. Under den korta vistelsen i Åbo uppträdde Svensson mycket konspirativt och försiktigt. Enligt övervakarna lär han ofta ha tittat bakom sig då han rörde sig på gatorna. Detta till trots, lär han också ha varit synligt berusad hela tiden.²⁷⁸ I Helsingfors träffade Svensson en viss Leopold Dankovski, med vilken han ofta sågs vara tillsammans med, upprepade gånger i berusat tillstånd. Dankovski var en polack, som tjänat som frivillig i vinterkriget och som då jobbade på Hotell Seurahuone. Svensson konspirativa beteende upprepades i Helsingfors, emedan han ofta försökte undvika möjliga övervakare med överraskande manövrar.²⁷⁹ Under tiden mellan den 28.2 och 2.3 vistades Svensson i Lahtis. I Lahtis övernattade han vid Hennala kasernområde hos en viss major Tauno Salonen, vars fru enligt uppgifter var Svensson syster. Detta ledde till, att Statspolisen måste dela på övervakningsuppgiften med högkvarterets övervakningsbyrå, eftersom Stapos befogenheter inte gällde på militärområden. Major Salonen ansvarade för luftförsvaret i Lahtisnejden.²⁸⁰ 2.3 återvände Svensson till Helsingfors och träffade återigen Leopold Dankovski. Den 4.3 reste Svensson till Åbo varifrån han avreste till Sverige redan samma dag. För övrigt fick Stapo fram, att Svensson var i konstant penningbrist, levde ett alkoholiserat liv och lär under sina tidigare vistelser i Finland fått sparken från sin arbetsplats misstänkt för någon sorts försnillning. Han lär också ha haft ett olyckligt äktenskap.²⁸¹

Nästa gång anlände Svensson till Finland den 5 maj 1941 i Torneå.²⁸² Under de första dagarna verkar Stapos bevakning ha missat honom, men under senare utredningar konstaterades det, att Svensson varit i Vasa den 7.5 i egenskap som försäljare av reservdelar. Han hade dock inte haft någon kontakt med företag inom bilbranschen. Hans egentliga syfte var möjligtvis, att träffa två sovjetiska legationsmän, Aleksander Mihantjev och Anton Tsausenko, vilka hade vistas på samma hotell som Svensson. Några direkta bevis för detta lär dock inte ha funnits.²⁸³ Enligt Mika Waltari reste dessa ryska herrar som ”ingenjörer” till Vasa i maj 1941, för att granska Värtisiläs

---

²⁷⁸ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, Ilmoitus N:o 42/1941, om Svenssons övervakning 25.2.1941.

²⁷⁹ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, Ilmoitus N:o 833, 3.3. 1941, om Svenssons övervakning.

²⁸⁰ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, ilmoitus N:o 829, 3.3.1941, om Svensson övervakning i Lahtis.

²⁸¹ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, Ilmoitus N:o 833, 3.3. 1941, om Svenssons övervakning.

²⁸² EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, lista på Svenssons resor in och ut från landet.

²⁸³ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, VP.KD N:o 572/1884.1941, Topias Torkkelis brev från Vasa-avdelningen till huvudavdelningen, 17.5.1941.

maskinfabrik, i enlighet med bestämmelserna i fredsfördraget i Moskva. Enligt Waltari var dessa ingenjörer egentligen på spioneriuppdrag. Waltari nämner dock inte, att de skulle ha haft någon kontakt till Svensson eller någon annan svensk.²⁸⁴ Svensson lämnade Vasa den 8.5 och 10.5 fick Stapo veta, att han vistades igen i Helsingfors och till följd av det sattes han under bevakning. Under följande dagars bevakning kom det fram, att Svensson återigen träffade Leopold Dankovski och spenderade fuktiga stunder med denna i olika restauranger. Dessutom besökte Svensson åter Lahtis och major Salonen och Svenssons syster, fru Salonen. Det konstaterades, att Svensson, precis som under sin tidigare resa, emellanåt bar på konstiga papperspaket vilka han möjligtvis gav vidare till andra personer. Den 13.5 reste Svensson till Åbo för att åka vidare till Sverige.²⁸⁵

Dessa övervakningsrapporter över Svensson vistelse i Finland skickade Stapo vidare till Sverige.²⁸⁶ Redan tidigare hade svenskarna varnat Stapo om att Svensson på något sätt är inblandat i spionage för Sovjets räkning och begärt, att Svensson skulle övervakas.²⁸⁷ Då Sven Svensson, tillsammans med Erik Norgren, igen återkom till Finland den 13.6.1941, blev Stapo åter på förhand varnad av AST.²⁸⁸ Detta besök följde samma mönster, som Svenssons tidigare besök. Svensson träffade återigen Dankovski flera gånger, emellanåt tillsammans med Norgren, och de sågs ofta syssla med sin tidigare uppmärksammade favoritsyssla, d.v.s. dryckenskap. Än en gång sågs både Svensson och Norgren emellanåt bära på konstiga papperspaket. Herrarna träffade också Norgrens syster Sara Krotkow, som var ”känd” för Statspolisen. Något verkligt graverande angående Svensson och Norgren lär Stapo inte ha fått reda på. 17.6 återvände Svensson och Norgren till Sverige via Åbo²⁸⁹

Den 26 juni 1941, då fortsättningskriget hade inletts skickade Karl Löfving till Erik Lönn ett sammandrag av informationen från Stapos övervakning av Svensson och Norgren under deras sista resa till Finland i juni 1941. Sammandraget finns inte bevarat, men i följebrevet är Löfving optimistisk:

---

²⁸⁴ Waltari 1942, 175-176.

²⁸⁵ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, Ilmoitus N:o 1757, 12.5.1941 & Ilmoitus N:o 1804, 15.5.1941.

²⁸⁶ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, Karl Löfvings brev till Erik Lönn, 26.5.1941.

²⁸⁷ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, Aaltonens brev till underavdelningarna, 15.5.1941.

²⁸⁸ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, anmälan om Lönnns telefonsamtal, 12.6.1941.

²⁸⁹ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, Ilmoitus N:o 2125, 16.4.1941 & N:o 2137, 17.6.1941 och Ilmoitus N:o 2153, 18.6.1941 ang. Svenssons och Norgrens övervakning.

”...Då det numera blivit pass- och visumtvång för resor mellan Sverige och Finland torde dylika apokryfiska individers resor av och an bliva färre. Nu äro vi igen i krig. Men humöret är vida förhoppningsfullare än senast.”²⁹⁰

Efterklokt kan det påpekas, att Löfving var en aning överoptimistisk gällande apokryfiska personers resor – och naturligtvis också gällande kriget. Konspirativa personers resande kom att sysselsätta Stapo och AST i mängder även under fortsättningskriget. Denna ”resegrupps” apokryfiska aktioner slutade dock i augusti 1941, då AST anhöll dem, och i september 1941 dömdes Svensson, Norgren, Bjurling och Lieberman till långa straff för spionage för Sovjetunionens räkning. I pressen konstaterades det, att de handlat endast ur ekonomiska motiv.²⁹¹ Samarbetet mellan AST och Stapo angående resegruppen fortsatte med smärre efterforskningar även efter gruppens anhållande. Under sin resa till Stockholm 19.12.1941 fick Karl Löfving veta bl.a., att Sven Svensson förnekade, att han hade haft några medhjälpare i Finland.²⁹²

Resultatet av resegruppens spionage verkar inte ha varit så lyckat. Svenssons kontakter med och besök hos major Salonen i Hennala kasern var i sig oroväckande även om Salonens fru var Svenssons syster. En sovjetspions kontakter med finska officerare var vid denna tidpunkt alltid farliga. Även Svenssons möjliga umgänge med sovjetiska legationsmän i Vasa var naturligtvis misstänksamma. Enligt bevarade källor lär dock resegruppen inte ha fått tag någon känslig information i Finland. I Sverige verkar resegruppen inte heller ha fått fram något graverande, eftersom AST lyckades infiltrera deras svenska kontakt, den nämnde svenska officeren, Per Sterner, som Bjurling höll kontakt med. I sig var dock resegruppens agerande allvarligt, eftersom de medvetet givit sig in på spionage för den sovjetiska spionchefens Starostins räkning. Samarbetet mellan Statspolisen och AST lär ha fungerat bra. Parterna gav varandra all den begärda informationen rörande resegruppen. Fallet med Starostins resegrupp har behandlats av flera svenska skribenter såsom av Leif Björkman, Per Meurling och Tore Forsberg. Resegruppens förehavanden i Finland har dock endast nämnts ytligt av tidigare forskning.²⁹³ Denna avhandling har därmed funnit ny information om resegruppens finlandsresor och deras bevakning i Finland.

---

²⁹⁰ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, Löfvings brev till Lönn, 26.6.1941.

²⁹¹ EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, pressavskrift 21.8.1941; Björkman 2006, 238-239.

²⁹² EK-Valpo I, Henkilömapit, Hmp 11354 Svensson, Löfvings brev till Stapos avd. i Åbo 30.12.1941.

²⁹³ se Björkman 2006, 248.

Fallet med Starostins ”resegrupp” innehåller otaliga exempel på klassiska spionagemetoder. Den judiska skräddaren Josef Liebermans förfall i Starostins klor är ett typiskt exempel på, hur mutor och utpressning används vid agentvärvning. Starostins föregångare vid Intourist hade varit en av Liebermans stamkunder vid dennes skrädveri. Herren hade ofta betalat lite för mycket, med hänvisning att pengarna ”säkert skulle komma till användning”. Dessutom bjöd han sin skräddare på dyra middagar. Då Intourist -chefen skulle återvända till Moskva, lovade han rekommendera skrädveriet för sin efterträdare Starostin. Dessutom sade han sig skicka hälsningar till Liebermans syster, som bodde i Sovjetunionen. Starostin fortsatte med denna så kallade kultivering och utöver det bad han även använda skrädveriet som sin postadress. Dessutom föreslog Starostin t.o.m. – som tidigare påpekats – att finansiera öppnandet av skrädverifilialer i andra städer – passande nog i garnisonsstäder. P.g.a. skuld känsla och indirekt hot mot sin syster blev Lieberman småningom så innestlad i Starostins nät, att ingen återvändo fanns, och han tvingades utföra uppdrag efter uppdrag för Kremles räkning.²⁹⁴ Starostin och hans grupp använde också så kallade döda brevlådor²⁹⁵, osynligt bläck, chiffer med ytterst vanliga böcker som nyckel, meddelanden och tecken i telefonkiosker och i allmänna annonser samt olika täckbenämningar på mötesplatser osv.²⁹⁶ Även dessa är alla typiska metoder, som har använts, och används ännu idag av troligen flera underrättelsetjänster världen över.²⁹⁷

Förutom ”resegruppen” hade Viktor Starostin även andra järn i elden. Då han övervakades i samband med resegruppen, kom det fram, att han även dirigerade en annan person, Sven Teodor Engström. Engström, som tidigare jobbat på fästningsverken vid Kalix, hade sålt kartor och ritningar av fästningarna till Starostin i

---

²⁹⁴ Björkman 2006, 249-250.

²⁹⁵ En död brevlåda syftar på en hemlig plats, där en spion kan lämna ett objekt, t.ex. ett dokument eller pengar, för att upplöckas av en annan spion. Syftet är att spionerna inte behöver träffa varandra och därmed riskera sin säkerhet. En typisk död brevlåda är t.ex. en cylinder nergrävd i marken på ett undanskymt ställe.

²⁹⁶ Björkman 2006, 245-249.

²⁹⁷ Ett exempel på det senare är fallet med den estnische toppspionen Herman Simm. Simm jobbade under 1990- och 2000-talen på höga befattningar inom den estniska förvaltningen, bl.a. som polischef samt förbindelseofficer med Nato. Samtidigt var Simm också spion för Ryssland. Kommunikationen mellan Simm och hans ryska uppdragsgivare sköttes med döda brevlådor, tecken i lyktstolpar och andra klassiska metoder. Simm hade redan under 1980-talet, då han jobbade som vanlig polis, värvats av KGB. Detta faktum utnyttjades av den ryska underrättelsetjänsten SVR, då de – enligt Simms egen utsago – genom utpressning värvade honom under mitten av 1990-talet. Simms bakgrund i KGB kom inte fram för de estniska myndigheterna, vilket fick grova följder. Simm hann lämna ut otaliga mängder hemliga dokument innan han avslöjades år 2008. Det finns antydningar om att Herman Simm samtidigt skulle ha spionerat även för tyskarna, men detta är ett ämne esterna ogärna talar om. Om Herman Simm se Lucas 2012, 268-309.

maj 1941. Dessutom hade Starostin även givit 15 000 finska mark till Engström, med uppdrag att resa till Finland i spionerisyfte.²⁹⁸ Dessa resor blev dock aldrig av. Engströms brott ansågs till den mån graverande, att han i november 1941 dömdes till livstids straffarbete – det högsta straffet för politiska brott i Sverige under krigsåren. I samband med Engström-affären väcktes även misstankar mot en viss möbelhandlare, Aron Witz, för att fungera som så kallad ”levande brevlåda” åt Starostin. Detta kunde dock aldrig bevisas.²⁹⁹ Till slut tog även Starostins saga slut i Sverige. Hans diplomatiska immunitet skyddade honom mot rättsåtgärder, men han tvingades lämna landet någon gång i slutet av 1941 eller i början av 1942. Orsaken till hans utvisande har inte gått att fastställa, men möjligtvis kan svenskarna ha utpressat honom om hans möjliga kontakter med prostituerade.³⁰⁰ Som kuriositet kan nämnas, att enligt en NKVD – rapport blev Starostin under vinterkriget anfallen av en gäng svenska ”huliganer” utanför Intourist – kontoret, då stället pryddes av dekorationer för att fira Röda Arméns årsdag. Enligt rapporten skulle Starostin ha blivit slagen. Till allt råga på, hade den svenska polisen inte gjort något åt saken.³⁰¹ Om rapporten är sanningsenlig, berättar den kanske något om svenskarnas inställning till Sovjetunionen vid denna tidpunkt.

Om Viktor Starostins agerande kännetecknades av klassiska spionmönster, så i lika hög grad var handlandet av flygofficeren Per Sterner ett exempel på typisk offensiv kontraspionage. I vanliga fall handlar kontraspionage om att avvärja och avveckla motståndarens underrättelsehot i ett tidigt skede. Offensiv kontraspionage har däremot syftet att infiltrera motståndarens attacker och organisationer och låta ”spelet” fortsätta till sin egen fördel.³⁰² Enligt vissa källor sköttes Per Sterners, och hans fångkollega, flygofficer Arne Jungs handlande av den svenska försvarsmaktens underrättelsechef överste Carlos Adlercreutz, med direkt tillstånd av statsminister Per Albin Hansson. Liksom Sterner hade Jung också tvingats till spionage under fångenskapen i Sovjetunionen. Syftet för Adlercreutz var, att genom dem, och i samarbete med AST kartlägga de sovjetiska spionnäten i Sverige. Arne Jungs nerver höll inte för det konspirativa spelet, men Per Sterner blev guldvärd för det svenska kontraspionaget. I flera månaders tid, från december 1940 till juni 1941, agerade Sterner som dubbelagent åt svenskarna. Under denna tid matade han de ryska spionerna med disinformation samt

---

²⁹⁸ 15000 finska mark år 1941 motsvarar ungefär 3680 euro i 2011-års penningvärde. Beräknat med hjälp av statistikcentralens tabeller. $15000(\text{mk } 1941) * 0,2455 (\text{koefficient}) = 3682,5 (\text{€ } 2011)$; http://www.stat.fi/til/khi/2012/khi_2012_2013-01-15_tau_001.html (läst 15.4.2013).

²⁹⁹ Björkman 2006, 273-276; Forsberg 2003, 180-182.

³⁰⁰ Grigorjev 2008, 163-164.

³⁰¹ Vihavainen & Saharov 2009, 391, rapport 26.2.1940.

³⁰² Lowenthal 2006, 145.

sanningsenlig, men oväsentlig information – s.k. hönsmat. Samtidigt fick svenskarna en djup inblick i Starostins spionnät. Sommaren 1941 drogs Sterner ur spelet med resegruppen. Adlercreutz ansåg, att han blivit alltför viktig för ryssarna och en fortsättning av spelet var högsta grad riskabelt. Genom Sterners handlande lyckades AST spränga förutom resegruppen också en hel del andra av Starostins spionaffärer samt även spionaffärer, som sköttes av Starostins efterträdare Vassili Sidorenko. Som tack för sina tjänster utsågs Sterner år 1942 till riddare av Kungliga Wasaorden, med motiveringen ”för väl förrättade allmänna värv och uppdrag”. De egentliga orsakerna hölls strängt hemliga, naturligtvis.³⁰³

Utöver dessa behandlade fall, fanns det även en hel del andra personer, vilka rörde sig i Finland på Sovjetunionens räkning. Dessa verkar dock ha undgått säkerhetspolisernas vakande öga, då de varit i Finland. Enligt vissa uppgifter tjänade under vinterkriget, en viss Allan Nyblad som frivillig vid det svenska batteriet. Han var känd som kommunist och därför väckte det en viss uppmärksamhet då han tog värvning. Han misstänktes också ha sysslat med sabotage under vinterkriget. Det påstås, att han skulle ha organiserat signaleldar runt sitt batteri vid nattetid, så att fiendens plan skulle hitta fram.³⁰⁴ Uppgifterna om Nyblads sabotage under vinterkriget är dock obekräftade och i Statspolisens arkiv finns inget nämnt om dessa.³⁰⁵ Nyblads aktiviteter blev kända senare, då han åren 1941-42, tillsammans med sin bror Knut Nyblad, spionerat för Sovjetunionens räkning. De jobbade som ordonnanser vid Försvarets Radioanstalt, FRA, i Sverige, och i samband med att de fraktade uppsnappade telegram mellan FRA:s olika lokaler, lät de också ryssarna ta del i dem. De dömdes båda till straffarbete i 12 år.³⁰⁶ De märkliga med Allan Nyblad var, att som en känd kommunist fick han både ta värvning i vinterkriget och senare arbeta för den svenska signalspaningen.

Ett annat fall, som kan nämnas är fallet med David Belin. Som anställd vid Sveriges allmänna Exportförening, hade Belin vid flera repriser under 1920-, 30- och 40-talen haft kontakt med den Sovjetiska legationen och delgivit dem information rörande näringslivet. 1940 fick han i uppdrag av Sovjetunionen, att hitta någon som var villig att resa till Finland. Till detta uppdrag värvade han en viss redaktör, Nils Holmberg, som i november-december 1940 reste till Finland, med främsta uppgift, att spionera på de

---

³⁰³ se Björkman 2007, 251-265.

³⁰⁴ Björkman 2006, 326; Meurling 1952, 214-215

³⁰⁵ EK-Valpo I, Pääosaston henkilökortit, L:79.6 Nyblad, Allan.

³⁰⁶ Björkman 2006, 318-323.

tyska trupperna i landet. Våren 1941 anhölls Belin och Holmberg av AST. Belin dömdes till fängelse, medan Holmberg inte bestraffades, eftersom det inte kunde konstateras, att medvetet tjänat en främmande makt.³⁰⁷ Både AST och Stapo verkar inte ha fått reda på Holmbergs resa förrän efteråt och något samarbete mellan dem lär inte ha begåtts i detta fall.³⁰⁸

Ur verksamheten i förmån för Sovjetunionen, vilken säkerhetspoliserna bekämpade tillsammans kan skönjas två skilda drag. Delvis var det frågan om finländska kommunister eller andra personer på vänsterkanten som hade ärenden i Sverige. Dessa personer, såsom sexlingarna eller Niilo Wälläri, sysslade inte egentligen med något olagligt. Deras brott var närmast det, att deras åsikter inte tålades av den finska regeringen och de övriga ledande kretsarna. Under krigets hårda år, sågs alla ”sovjetvänliga” åsikter som ytterst graverande och myndigheterna, såsom Statspolisen, höll noga kontroll på sådana personer. I Sverige var de finländska oliktankarna inte brottslingar, men trots det, hjälpte den allmänna säkerhetstjänsten så gått den kunde den finska Statspolisens i dess strävanden att kontrollera och tysta ner dessa regimkritiker. Några hinder i detta samarbete lär enligt källorna inte ha funnits, även om de svenska poliserna delvis påstod så efter kriget.

För det andra handlade samarbetet om personer vilka bedrev spionageverksamhet i Sverige eller i Finland, vilken mången gång dirigerades av de sovjetiska underrättelsemännen i Stockholm. Denna verksamhet var klart olaglig i båda länderna och då denna verksamhet kom till kännedom, agerade både AST och Stapo med kraft emot dessa spioner. Samarbetet mellan AST och Stapo verkar också ha fungerat bra. Alltid avslöjades detta spionage inte förrän senare, då det kom upp i samband med någon annan verksamhet, såsom fallet var med Allan Nyblads påstådda sabotageverksamhet under vinterkriget. Möjligtvis kan det finnas fall av sovjetisk spionage riktat mot Finland eller Sverige under dessa år, vilka ännu inte har avslöjats. Kommande forskning i de ryska arkiven kunde kanske belysa detta ärende.

Sammanfattningsvis kan tolkas, att den sovjetstyrda illegala verksamheten och den verksamhet, som ansågs sovjetvänlig – vilken AST och Stapo bekämpade tillsammans – vara rätt så omfattade under den undersökta tidsperioden. Verksamhet i förmån för Finlands fiende Sovjetunionen ansågs naturligtvis mycket graverande av den finska

---

³⁰⁷ Björkman 2006, 259-262; Meurling 1952, 89-92.

³⁰⁸ EK-Valpo I, henkilökortit, L:10.19 Belin, David Aleksander & L:27.8 Holmberg, Nils Wilhelm.

Statspolisen. Även den svenska säkerhetstjänsten tog denna verksamhet på allvar, även om den alltid inte var direkt olaglig i Sverige. I likhet med Statspolisen i Finland, gillades inte sovjetvänliga åsikter hemskt mycket inom den Allmänna Säkerhetstjänsten.

5. För eller emot tyskarna

I detta kapitel behandlas säkerhetspolisernas gemensamma åtgärder mot den tyska verksamheten. Till skillnad från Sovjetunionen, ansågs Tyskland för det mesta vara en vänligt sinnad nation av både Finland och Sverige under den undersökta tidsperioden. Under 1930-talet förekom det både i Finland och Sverige starka sympatier för Tyskland, i synnerhet inom polisen och de militära kretsarna. Dessa sympatier hade ofta sin bakgrund långt före det tredje riket och var i sig inte direkt knutna till nazismen. Undantaget utgjorde hösten 1939 och framförallt vinterkriget, då Tysklands och Finlands förhållande, p.g.a. Molotov-Ribbentrop – pakten, var kyligt. Efter vinterkriget började Finlands och Tysklands förhållande småningom värmas upp för att under våren 1941 uppgå i vapenbrödraskap. Sverige var däremot i ett pressat läge efter den tyska invasionen i Danmark och Norge på sommaren 1940 och tvingades till kraftiga eftergifter gentemot Tyskland. I detta läge tillät Sverige tyskarna, att transitera sina trupper och materiell genom Sverige till Norge, och senare även till Finland.³⁰⁹ Även Sveriges järnmalmsutförsel till Tyskland och vissa andra överrenskommelser var betydande eftergifter gentemot Tyskarna.³¹⁰ Dessa politiska förhållanden påverkade även säkerhetspolisernas arbete. Förövrigt är det säkerhetspolisiära samarbetet mellan Finland och Sverige rörande det tyska spionaget under II världskriget ett närmast outforskat ämne. I det följande görs ett försök, att hitta något ljus i detta mörker.

I det Tredje riket var underrättelse- och säkerhetsorganisationerna många, mansstarka och med vida befogenheter, att förutom det egentliga underrättelsearbetet, även bedriva en omfattande terror och förtryck mot det egna folket och mot de erövrade länderna. Det anses dock, att p.g.a. den hårda konkurrensen emellan organen var deras effektivitet inte så hög som de enligt resurserna borde ha varit. Den mest betydande underrättelseverksamheten bedrevs främst på två skilda håll. För det första hade den av Heinrich Himmler ledda organisationen SS, dvs. *Schutzstaffel*, sina egna underrättelse- och säkerhetsorgan. De viktigaste var statspolisen Gestapo (*Geheime Staatspolizei*) och säkerhetstjänsten SD (*Sicherheitsdienst*). Dessa lydde under den 1939 grundade rikssäkerhetsmyndigheten RSHA (*Reichssicherheitshauptamt*), som leddes av Reinhard Heydrich tills han mördades år 1942. Heydrich var även chef och grundare för SD. Chef för Gestapo var Heinrich Müller och chef för SD:s utlandsverksamhet var Walter

---

³⁰⁹ Carlgren 1973, 185.

³¹⁰ Carlgren 1973, 212-214.

Schellenberg. Statspolisen Gestapo utgjorde tillsammans med kriminalpolisen (*Kriminalpolizei, Kripo*) en enhet som kallades för säkerhetspolisen (*Sicherheitspolizei, Sipo*).³¹¹ I vissa källor likställs *Sicherheitspolizei* felaktigt med Gestapo. I verkligheten skötte Gestapo och *Kripo* om den operativa verksamheten, *Sipo* var bara en administrativ paraplyenhet.

Den tyska krigsmakten, *Wehrmacht*, hade naturligtvis sin egen militära underrättelseverksamhet, vars centrala aktör var organisationen *Abwehr*. *Abwehr* leddes av amiralen Wilhelm Canaris³¹² ända till februari 1944 då han föll i onåd hos den tyska ledningen. Senare samma år tog SD över *Abwehrs* uppgifter. Inom *Wehrmacht* hade även alla försvarsgrenar sina egna underrättelseorgan. Landstridskrafternas underrättelseorganisation på östfronten hette *Fremde Heere Ost* och på västfronten hette motsvarande organisation *Fremde Heere West*. Luftstridskrafternas, *Luftwaffes*, underrättelseorgan hette *Fremde Luftmächte* och sjöstridskrafternas, *Kriegsmarines* kallades *Fremde Marine*. Dessutom hade *Kriegsmarinen* även ett signalspaningsorgan kallat *B-dienst* och den av Herman Göring ledda luftfartsministeriet hade också ett forskningsorgan kallat *Forschungsamt*, vilken även var verksam inom underrättelseverksamhet.³¹³

RSHA:s underrättelserepresentanter anmäldes inte officiellt till de finska myndigheterna. Det är därför ganska svårt att uppfatta hur de verkligen var organiserade i Finland. Enligt vissa skribenter leddes RSHA:s, och därmed även Gestapos och SD:s verksamhet i Finland av Sturmbannführer SS (motsvarar major) Alarich Bross. Dock anses det också att Bross bara var partiets, NSDAP:s övervakningsman som inte deltog i själva underrättelsearbetet. Bross lär ha haft flera underordnade i Finland. Det finns också antydningar över att pressattachén Hans Metzger skulle ha varit Bross chef i Finland.³¹⁴

---

³¹¹ SOU 1946:93, 37-39.

³¹² Canaris beskrivs som en hängiven anti-nazist som redan i ett tidigt skede trodde att Tyskland skulle förlora andra världskriget. Under kriget hade Canaris kontakter till de västallierade, kontakter som gynnade de västallierade och som Canaris hemlighöll från Hitler. Canaris var också medveten om konspirationen och mordförsöket på Hitler i juli 1944, *Operation Valkyrie*, även om han inte personligen deltog i sammansvärjningen. Detta ledde till hans slutliga fall. Canaris hängdes i koncentrationslägret i Flossenbürg i April 1945, bara en månad före krigsslutet, Laukkanen 2003, 162; Waller 2011, 263.

³¹³ Laukkanen 2003, 162-165.

³¹⁴ Laukkanen 2003, 171-171.

Abwehr och det tyska militära underrättelseväsendet hade varit verksamt i Finland sedan länge. Lydande under Abwehr hade Tyskland naturligtvis militärattachéer i Finland. Under åren 1940-41 hette den tyska militärattachén Horst Rössing. Som Marinattaché fungerade amiral Reimar von Bon. Det verkliga hemliga underrättelsearbetet sköttes av kommandörkapten Alexander Cellarius. Han ledde Abwehrs organ, *Kriegsorganisation*, i Helsingfors, det 1940 grundade *Abwehr KO Finnland*, som kom att kallas *Büro Cellarius*. Büro Cellarius var verksam inom underrättelsearbete, kontraspionage och sabotage bakom frontlinjerna. Utöver Helsingfors hade Büro Cellarius även verksamhet i andra städer, såsom i St Michel och i Rovaniemi. Cellarius ledde även Abwehrs verksamhet i Estland sedan 1941.³¹⁵ Även försvarsgrenarnas egna underrättelseorgan och de övriga tyska underrättelseorganen hade en viss verksamhet i Finland.³¹⁶

Sedan 1942 hade Tyskland en officiell polisattaché i Stockholm. Denna post sköttes av SD och den innehades av Dr August Finke. Trots tjänstbefattningen, hade denna post mera och göra med SD:s verkliga uppgifter, dvs. underrättelseverksamhet än med polisiära uppgifter, och Finke var de facto RSHA:s underrättelsechef i Sverige. Finke lär ha haft ett 30-tal medhjälpare och informatörer i diverse kretsar inom Sverige. Redan före inrättandet av polisattaché – verksamheten, hade SD haft en fast närvaro i Sverige. Från krigets början till 1942 leddes denna verksamhet av Hans Georg Wagener, vars täckbefattning var att fungera som representant för NSDAP:s tidning *Völkischer Beobachter*.³¹⁷

I Sverige hade Abwehr en liknande organisation och verksamhet som i Finland. Den svenska stationen kallades för *Büro Wagner* efter dess ledare överste och doktor Hans Wagner. Enligt senare bedömningar var Büro Wagners verksamhet i Sverige rätt så småskaligt och bestod av en handfull officer och biträden. Dock var Büro Wagner ändå en central aktör, eftersom de hade ett brett kontaktnät bland svenskarna. Büro Wagner sysslade främst med kontraspionage och dess verksamhet riktades främst mot aktiviteter riktade mot Tyskland, inte mot Sverige.³¹⁸ Abwehrchefen Wilhelm Canaris själv hade i början av kriget försäkrat, att Abwehrs verksamhet i Sverige inte var riktat mot svenska intressen.³¹⁹ Dessa visade sig dock vara tomma ord, eftersom det mot slutet av kriget

---

³¹⁵ Laukkanen 2003, 166-168.

³¹⁶ Laukkanen 2003, 165.

³¹⁷ McKay 1993, 197-198.

³¹⁸ McKay 1993, 160-162; Agrell 2006, 51-53.

³¹⁹ McKay 1993, 158.

hade kommit fram fler fall av spionage vilka var delvis riktade även mot Sverige. Å andra sidan behövde Tyskarna kanske inte spionera så aktivt i Sverige. Genom sina goda kontakter till det välvilliga svenska etablissemanget kom de ändå över informationen de ville ha.³²⁰

5.1 Petsamo i blickpunkten

På grund av Lapplands egendomliga natur och samekultur men också p.g.a. dess (militär)strategiska läge och dess råvaror har området ofta varit av stort intresse för utländska makter. Främmande länders intresse har inte bara gestaltat sig genom turism, forskningsresor och dylika vänskapliga förehavanden. Spionage har också förekommit i mängder. Sovjetunionen var alltid intresserad av Lappland och även så Tyskland alltsedan första världskriget ända till tredje rikets kollaps. Också västländerna Storbritannien, Frankrike och USA har tidvis visat intresse för Lappland.³²¹ Västländerna hade sina Murmansklegioner och interventionsplaner, Tyskland ville ha råvaror och anfallsområden österut och Sovjetunionen försökte, bland många andra uppgifter bekämpa dessa planer. Även under Kalla krigets början organiserade USA, Storbritannien och Norge spaningsresor från Lappland till Sovjetunionen, till vilka finska krigstida långspanare värvades. Lägg till ännu kommunismens starka fotfäste i Lappland och den under förbudslagen florerande gränsöverskridande spritsmugglingen, så är det förståeligt, att Finland, Sverige och Norge och dess säkerhetspoliser haft händerna fulla i Lappland. Ett område i Lappland, som blev föremål för främmande länders särintresse, var det under Dorpatfreden 1920 till Finland givna Petsamo med dess isfria hamn till ishavet.

Under hösten 1939 avslöjades en stor spionhärva i Petsamo i vilken sedermera över 20 finländare och utlänningar dömdes för spionage för Sovjetunionens räkning. I vissa fall hade spionaget pågått i årtal. Bland de dömda och misstänkta fanns både lokala samiska renskötare såväl som personal från den finska försvarsmakten och gränsbevakningen. Denna härva kom senare att kännas med namnet den stora spionaffären i Petsamo (Petsamon suuri vakoilujuttu), och den har omgärdats med en hel del mystik och intriger. En del av de misstänkta dog under mystiska omständigheter redan under de pågående utredningarna eller under de följande åren. Som exempel kan

---

³²⁰ Agrell 2006, 51.

³²¹ Uola 2010, 277; Varjo 1980, 225.

nämnas jägarkaptenen Hjalmar Pajakka (född Id), som fungerade som chef för gränskompaniet i Petsamo. Han förhöordes som huvudmisstänkt i Petsamohärvan under november 1939. Förhöret fick ett abrupt slut, då förhørsledaren, Statspolistjänstemannen Sulo Auers pistol avfyrades mot Pajakka med dödlig verkan. Auer påstod, att han haft sin pistol i handen och till följd av någon fysisk konfrontation med Pajakka, skulle han i misstag ha avfyrat pistolen. Dock påstås det också, att Auer skulle på högre befallning ha mördat Pajakka. Någon exakt klarhet i incidenten har inte fåtts, men senare dömdes Auer för oförsiktighet i tjänst till en villkorlig dom. Pajakkas, och några andra misstänkta död och en hel del andra mystiska händelser, har gett upphov till vilda tolkningar, politiskt färgade skildringar, konspirationsteorier och mytbildning rörande Petsamoaffären, i vilken någon slutlig klarhet kanske aldrig fås.³²²

Förutom Sovjetunionen var även många andra länder intresserade av Petsamo. På intresset pekar också, att flera länder hade konsulat i Petsamo. Förutom Sovjetunionen hade även Tyskland, Stor-Britannien och Sverige konsulat i Petsamo. Den tyska författaren och upptäcktsresenären Vitalis Pantenburg gjorde under 1930-talet över 10 resor till Finland och Lappland. Under dessa resor besökte han Petsamo åtminstone en gång, år 1937. Förutom sina oskyldiga sysslor, fungerade Pantenburg även som spion, som samlade militära uppgifter. Pantenburg ansågs dock vara en såtillvida stark finlandsvän, att hans verksamhet sågs mellan fingrarna av de finska myndigheterna. Högst troligen riktades inte hans verksamhet mot Finland i sig, utan mot Sovjetunionen. Han umgicks med höga finländska officerare, såsom med Lapplands gränskommendör och jägaröversten Oiva Willamo, och han fick t.o.m. följa med militärövningar. Pantenburg var verksam även i andra länder, som inte såg med blida ögon på hans förehavanden. Under våren 1939 utvisades han från Norge till följd av spionage. Stapo var också medveten om denna incident.³²³ Förhållningssättet ändrades dock efter Molotov-Ribbentrop –pakten då Pantenburg ombads lämna landet. Under fortsättningskriget tjänade Pantenburg under Luftwaffe i det belägrade Norge. Pantenburg skrev under sitt liv även flera böcker rörande Finland.³²⁴

En del av det tyska spionaget i Finland dirigerades från Stockholm via den tyska legationen. Precis som sovjetlegationen och de andra krigförande ländernas legationer

---

³²² Om den stora spionaffären i Petsamo se t.ex. Varjo 1980, 233-262; Uola 2010, 252-276.

³²³ EK-Valpo II, EK-Valpo II, Asiamapit 3287, Vakoiluasiat, Radiotoiminta (1945-1948), XXIII C 1, notis från Tulenkantajat, 17.3.1939.

³²⁴ Om Pantenburg se Uola 2010, 277-284.

var den tyska legationen med dess många sidokontor i Stockholm också ett häktiskt spionnäste. En av de flitigaste tyska spiondirigenter under kriget verkar ha varit kaptenen och marinattachén samt sedermera amiralen Otto Werner Steffan.

Under hösten 1939 och under våren 1940 avslöjade AST två spionaffärer, i vilka kapten Steffan verkar ha fungerat som uppdragsgivare. Fallen rörde sig om främst svenska medborgare med tyskt ursprung, vilka spionerat på militära förhållanden i landet, hamntrafik osv. Dessa två fall hade även vissa förgreningar till Norge, som då ej ännu hade invaderats av Tyskland. Sammanlagt blev 7 personer dömda till kortare fängelsestraff i samband till dessa spionfall.³²⁵ Marinattachén Otto Steffan utvisades senare under år 1940.³²⁶

I samband med dessa fall kom det fram, att en viss före detta tysk och dåvarande svensk medborgare, Erich Jakob Kroeck även hade värvats av kapten Steffan. Vid denna tidpunkt, december 1939, fanns inga bevis mot Kroeck. Kroeck hade vid förhör medgivit, att han tidigare sysslat med underrättelseverksamhet för tysk räkning, men att han avslutat verksamheten då den nya spionlagen trätt i kraft den 17.10.1939. Då inga bevis hade hittats mot Kroeck, hade AST frigivit honom i början av januari 1940.³²⁷ Det lär senare ha kommit fram, att Kroeck skulle ha fungerat som ”talangscout” åt kapten Steffan, vilket torde ha medfört skada för svenska intressen.³²⁸ Senare, under hösten 1940 kom det fram för AST, att en viss svensk med namnet Sven Fredriksson sysslat med spionage rörande Petsamo. Enligt bevarade källor lär Fredriksson inte själv ha rest till Petsamo, men det bevisades, att han utfrågat personer, som vistas i Petsamo om militära förhållanden och hamntrafik osv. I december 1940 dömdes Fredriksson till fängelse för olovlig underrättelseverksamhet.³²⁹ Fredriksson lär inte ha varit i Petsamo, men Erich Kroeck fann sin väg till Petsamo i början av oktober 1940, och det visade sig, att han inte övergivit sin spionageverksamhet.³³⁰

I oktober 1940 fick Karl Löfving brev från överkonstapel Thorsten Söderström i vilket Söderström berättar, att Kroeck i oktober hade rest till Petsamo för att, enligt egen uppgift anlägga livsmedels- och fiskindustri i området. I brevet berättades det vidare, att

---

³²⁵ Se Steffan fallen I och II i Björkman 2006, 165-170.

³²⁶ Forsberg 2003, 108.

³²⁷ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Söderströms brev till Löfving 14.11.1940; Björkman 2006, 166-167.

³²⁸ Forsberg 2003, 104.

³²⁹ Björkman 2006, 184-185.

³³⁰ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Söderströms brev till Löfving 14.11.1940.

Kroeck erhållit penningsummor från den tyska legationen samt handlingar, som berättigade honom att resa omkring i Lappland och Norge. Söderström berättade vidare, att Kroeck dessutom varit oerhört tacksam mot honom, angående hans behandling under den tid han var anhållen av AST.³³¹ Söderström bifogade dessutom ett privat brev av Kroeck i vilket Kroeck berättade till Söderström om hans förhållanden i Petsamo. Brevet bevittnar också om den till synes stor tacksamhet Kroeck kände för Söderström:

Under tunga omständigheter lärde vi känna varandra, men det gläder mig att ha gjort Er bekantskap och jag hyser stor aktning för Er. Då jag även fick en flyktig inblick i Ert hem, ber jag om mina varmaste hälsningar till Er hustru och son, liksom jag även hälsar Er själv som

Er tillgivne

*E. Kroeck.*³³²

Det t.o.m. vänskapliga och privata förhållande mellan den misstänkte tyske spionen Kroeck och den svenske kontraspionen Söderström är mycket intressant. Sannolikt försökte de båda utnyttja den nära kontakten de skapat mellan varandra för sina yrkesmässiga ändamål. Kroeck visade sig i alla fall ha ett visst spelöga genom att fjäska med Söderström – en person som i framtiden ändå kanske kunde vara hans yrkesmässiga motpart. I vilket fall som helst är förhållandet ändå intressant och det berättar kanske om Sveriges och Tysklands vänliga förhållande vid den tiden. Knappast skulle en misstänkt sovjetspion ha haft ett närmast vänskapligt förhållande med en svensk säkerhetspolis?

Det bevarade materialet i Stapos arkiv bevittnar, att efter Söderströms brev började Stapo hålla ett öga på Kroecks förehavanden i Lappland. Kroeck bodde i hamnbyn Limhammar i Petsamo, men var även ofta på resande fot. Hans främsta officiella uppgift verkar ha varit att organisera livsmedeltillföring, framförallt fisk, för Wehrmachts bruk. I december 1940 kom det fram, att Erich Kroeck träffade Gebietskomisar Wilhelm Laqua i Salmijärvi by i Petsamo. Laqua, som under fortsättningskriget ledde *Einsatzkommando Finnland* – enheten, var stationerad i Kirkenes på den Norska sidan och jobbade för den tyska säkerhetspolisen (*Gestapo* och *Sicherheitsdienst*). Mötet med Laqua gjordes helt öppet i och med att den lokala Stapo-tjänstemannen i Salmijärvi Tauno Heliara var närvarande. Enligt Heliaras slutsatser var

---

³³¹ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Söderströms brev till Löfving 14.11.1940.

³³² EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Kroecks brev till Söderström 25.10.1940.

det klart, att Kroeck jobbade för det tyska *Sicherheitspolizei* sedan en tid bakåt och mötet hade Laqua organiserat så, att Kroeck avsiktligt skulle avslöjas, d.v.s. ”brännas” inför Stapo. Vidare resonerade Heliara, att Kroecks uppgifter i Petsamo var framförallt, att följa med engelsmännens ärenden men även svenskarnas handlanden, eftersom han var bosatt hos den svenska konsuln i Limhammar. Till slut föreslog Heliara, att Stapo skulle vänta med åtgärder mot Kroeck, eftersom Stapo hade en chans, att utnyttja Kroecks verksamhet mot engelsmännen.³³³ Kroecks planer på fiskindustriälaggningar var i sig själv inte heller så oskyldiga som de låter. Enligt brittiska uppgifter hade Tyskarna redan åren 1936-37 försökt anlägga fiskindustri i Petsamo, och enligt vissa åsikter, skulle denna industri även ha kunnat fungera som kuliss för underrättelsearbetet i och med att läget gav dem möjlighet, att övervaka Sovjetunionen och dess fartygstrafik. Fiskerianläggningarna kunde även ha använts som baser för tyskarnas operationer mot Murmansk.³³⁴

Senare under vintern 1940-41 kom Kroeck flera gånger på besök hos Heliara och berättade till synes öppet om sina förehavanden. Kroeck sade sig ha hamnat på dålig fot med den svenska konsuln Andersson, med det resultatet, att de båda skyllde varandra för att vara spioner, Kroeck för tyskarna och Andersson för Sovjetunionen. Kroeck berättade även om ett tillfälle, då han under en resa i Norge följde efter två sovjetiska diplomater och hjälpte till att avslöja deras skumma affärer. Kroeck hade även uppgivit för Heliara, att han gärna står till tjänst både för det tyska *Sicherheitspolizei* och för Statspolisen i Finland, eftersom de båda har samma intresse gentemot det engelska och sovjetiska spionaget.³³⁵ I slutet av februari 1941 fick Stapo post från Thorsten Söderström. I brevet berättar Söderström, att svenskarnas misstankar väckts på nytt gentemot Kroeck. Under en resa i Tyskland under hösten 1940 misstänkte svenskarna, att Kroeck skulle ha träffat ”ledande personer inom den tyska underrättelsetjänsten” samt att dessa skulle ha givit uppdrag åt Kroeck i Petsamo.³³⁶ Söderströms brev lär ha bekräftat för Stapo vad de redan visste om Kroeck.

Av Erich Kroecks fortsatta förehavanden under våren och sommaren 1941 bevittnar det bevarade materialet i Stapos arkiv inget om. Den tillgängliga informationen ger utan

---

³³³ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Er.sal.K.D. No 73/67 1940, 19.12.1940, Heliaras anmälan till huvudavdelningen.

³³⁴ EK-Valpo I, 996 Er. sal. K.D. No 9/42 1942, 23.4.1942, Kauhanens PM om englands spionage åren 1936-37, sid 9.

³³⁵ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Er.sal.K.D, No 6/58 1941, 8.2.1941, Heliaras anmälan till huvudavdelningen.

³³⁶ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Söderströms brev 18.2.1941.

tvekan vid handen, att Kroeck, vid sidan av sina officiella sysslor, jobbade för det tyska *Sicherheitspolizei*. Hans verksamhet verkar dock inte i större skala ha varit riktad mot Finland eller skadat finska intressen, eftersom Stapo inte ingrep i hans verksamhet. Närmast försökte Stapo dra nytta av Kroecks verksamhet. Detta var också i linje med tyskarnas allmänna förhållningssätt, eftersom de vid denna tidpunkt höll på att värma upp det tysk-finska vapenbrödrskapet och spionskandaler länderna emellan var inte önskvärda. Kroeck verkar även ha haft någon mäktig kraft bakom sig, eftersom han, enligt Heliara var den enda utländska civilpersonen, som fick röra sig fritt på de lokala krigsområdena under krigstid.³³⁷

Även om information om Erich Kroecks förehavanden under våren och sommaren 1941 inte är kända, kan det dock konstateras, att något dramatiskt bör ha skett mellan honom och vissa tyskar. Under sommaren kontaktade den tyska militära underrättelsetjänsten *Abwehr* Statspolisen med begäran, att Kroeck skulle förpassas ut ur Finland, eftersom han blivit en icke-önskvärd person för dem. Någon orsak till detta finns inte i de bevarade källorna. Stapo agerade dock på *Abwehrs* begäran och anmälde för Kroeck, att han borde vänta på sina uppehållstillstånd i sitt hemland. Dessutom vägrade Stapo att bevilja några nya uppehållstillstånd till Kroeck.³³⁸ Enligt SS-mannen Wilhelm Laqua fanns det inget ”sakligt skäl” till *Abwehrs* handlande och troligtvis ville *Abwehr* sätta skulden på Kroeck för sina egna misstag. Enligt Laqua var Kroeck helt ”i sin ordning”.³³⁹ Vad som nu än var den egentliga orsaken till attityden mot Kroeck, är det i sig inget konstigt, att *Abwehr* och SS hade meningsskiljaktigheter. Under så gått som hela det Tredje Rikets existens var *Abwehr* och SS starka konkurrenter och ständigt i luven på varandra.³⁴⁰

Erich Kroeck gav dock inte upp och han uppgav för Heliara, att han tänkte kräva upprättelse från *Abwehr* för sin behandling.³⁴¹ Under fortsättningskriget var Kroeck också mycket energisk i dessa strävanden. Tidvis fick han besöka Finland under åren

---

³³⁷ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Ilm. No 1806/28.9.1942, Heliaras anm. ang. Kroeck 25.9.1942.

³³⁸ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, VPKD No 353/953 1941, Risto Linnas brev till huvudavdelningen 5.8.1941.

³³⁹ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, ILM. No 3642/27.9.1941, Heliaras anmälan till huvudavdelningen ang. Kroeck; EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Heliaras anmälan 25.8.1941.

³⁴⁰ Den av Wilhelm Canaris ledda *Abwehr* försökte undvika att delta i nazisternas raspolitik och repressioner medan det ”renläriga” SS var i främsta rum, att förverkliga denna politik. Den hemligt antinazistiska och västvänliga Canaris förde ständiga tvekamper med RSHA:s chefer, med Reinhard Heydrich och Ernst Kaltenbrunner i spetsen.

³⁴¹ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Heliaras anmälan 25.8.1941.

1941-43 för korta besök³⁴², men för det mesta vistades han troligtvis i Sverige. I Stapos arkiv finns flera bevarade brev som Kroeck skrivit från Stockholm till ett par privatpersoner i Finland under åren 1942-1944. I breven förgrymmas Kroeck över sin situation och lovar utkräva rättelse av diverse instanser i Tyskland, Sverige och Finland.³⁴³ Enligt Stapo var Kroecks syfte med breven att klaga till Stapo över sitt behandlande och försöka få rättelse. Kroeck antagligen gissade, att hans brev skulle fastna i Stapos censur – vilket de också gjorde.³⁴⁴

Om Erich Kroecks öden under fortsättningskriget är det inte skäl att gå närmare in på inom ramen för denna studie. Dock kan det nämnas, att Kroeck besökte Finland för sista gången under hösten 1943, samt att de finska myndigheterna – Stapo, utrikesministeriet och försvarsmakten - inte var villiga att bevilja honom tillstånd, att resa in i landet efter det.³⁴⁵ Fallet med Erich Kroeck är dock intressant. En uttrycklig spion för SS som han t.o.m. enligt egen utsaga var, fick han ändå vistas rätt så fritt i Finland och Sverige under åren intill fortsättningskrigets början. Svenskarna ”förlät” hans tidigare spionageverksamhet intill hösten 1939, då den nya spionlagen trätt ikraft, och sedan blev Kroeck en tämligen nära bekant med den svenska kontraspionen överkonstapel Thorsten Söderström. I Finland ”brändes” Kroeck avsiktligt för Stapo och förutom att hålla ett öga på honom, vidtog Stapo inga åtgärder mot Kroeck. Först efter *Abwehrs* negativa anmälan mot Kroeck under sommaren 1941, skärpte Stapo sin attityd mot honom. Detta förfarande vittnar möjligen om, att de svenska och finska säkerhetspoliserna inte uppfattade tyskarna och deras verksamhet som något farligt hot under dessa år. En sovjetspion skulle knappast ha fått ett lika mildt bemötande. Det verkar dock som om Kroeck inte skulle ha fått mycket till stånd som spion, och kanske därför behövdes inga kraftiga åtgärder. Det egentliga samarbetet mellan AST och Stapo rörande Erich Kroeck var enligt bevarade källor rätt så småskaligt och inget utöver det vanliga. Dock är Kroecks sysslor i Finland och samarbetet mellan Stapo och AST rörande Kroeck ett ämne, som tidigare forskning inte lyft fram.

---

³⁴² EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Sammanställning av Kroecks resor in i Finland åren 1940-43.

³⁴³ Se EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck.

³⁴⁴ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Ilm. No 73/13.1.1943, ang. Kroeck.

³⁴⁵ EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, Sammanställning av Kroecks resor in i Finland åren 1940-43; EK-Valpo I, hmp 11395 Kroeck, VPKD No 297/1379 1944, 3.2.1944.

5.2 Övrigt tyskt spionage

Utöver Petsamo och Lappland var tyskarna naturligtvis också intresserade av en hel del andra saker i Finland och Sverige och en hel del personer värvades för diverse uppdrag. Vinterkriget verkar ha varit en gemensam nämnare för många av dessa personer. Då andra världskriget började, var Sveriges uttryckliga tanke, att hållas utanför krigshandlingarna. Vinterkriget väckte dock starka sympatier hos svenskarna gentemot det finska broderfolket. Även en del inom det ledande skiktet, såsom utrikesminister Rickhard Sandler och många höga militärer förespråkade, att Sverige skulle skicka reguljära truppstyrkor till Finlands hjälp eller med andra ord försvara Sverige i Finland. Med statsminister Per Albin Hansson i spetsen beslöts det dock, att hålla Sverige utanför kriget. Inte ens västmakternas interventionsplaner fick Sverige att byta åsikt, trots att finländarna spelade med det kortet. Sverige gav dock en omfattande materiell hjälp till Finland och uppsatte en frivilligkår, som till slut svälde upp till över 8000 personer och som hann med i striderna i Lappland under slutet av kriget.³⁴⁶

Under vinterkriget tjänade förutom svenskar en hel del andra utländska frivilliga i Finlands färger. Alla vänskapliga och sympatiska motiv till trots, var de utländska underrättelsetjänsterna inte sena, att utnyttja situationen. Det visade sig, att en del av de utländska frivilliga även sysslade med spionage vid sidan om krigandet, eller så användes dessa frivilliga till spionage senare om de stannade kvar i Norden efter kriget. Det var framförallt Tyskland och Storbritannien som utmärkte sig i dessa sysslor.³⁴⁷ Även Finlands fiende Sovjetunionen värvade utländska frivilliga för spionage och sabotage. Utlänningarnas intressen riktade sig naturligtvis mot Sovjetunionen och dess krigsmakt, men även rent finska förhållanden var av intresse. De frivilliga spionerade även på andra krigsfrivilliga.³⁴⁸

I december 1939 anlände friherren Berndt Magnus Stackelberg (f. 14.8.1901 i Rapattila) till Åbo från Tyskland. Enligt Stackelbergs senare berättelse, kom han till Finland, för

---

³⁴⁶ Carlgren 1973, 81-82; Meinander 1999, 198-201.

³⁴⁷ Ett känt fall i Sverige vilket involverade även brittiska frivilliga var det så kallade Rickman-fallet. I april 1940 anhölls den brittiske medborgaren Alfred Rickman tillsammans med en hel del andra personer misstänkta för att ha planerat sabotera de tyska malmtransporterna, t.ex. genom olika sprängningar. Rickmans verksamhet dirigerades från den brittiska legationen och till verksamheten värvades även 8 stycken brittiska frivilliga från vinterkriget (se Björkman 2006, 94-98). Även om Rickmans sabotage inte direkt berörde Finland, följde Statspolisen dock med händelseförloppet; se t.ex. EK-Valpo, pääosaston henkilökortit, L:12.18., Bristow, Harry.

³⁴⁸ Se bl.a. Ek-Valpo II, amp 3291 Vakoiluasiat, radiotoiminta (1945-1948), XXIII J1, pm ang eng. frivilliga 13.3.1946.

att tjäna i den svenska frivilligkåren i vinterkriget.³⁴⁹ Den finske medborgaren och bereste mannen Stackelberg verkade vara en person med ett snäppet vildare, men även enkelspårigare karaktär. På båten hade Stackelberg gjort bekantskap med en på båten tjänande servitris, en viss fröken Alfhild Sjöblad. Senare berättade Sjöblad om sin kontakt med Stackelberg och denna berättelse föll i Stapos öron, antagligen via någon informatör:

...På fartyget hade baronen [Stackelberg] ett kärleksförhållande med fröken Sjöblad. Då hade baronen berättat, att han sysslar med spionageärenden och hotat skjuta fröken Sjöblad, om hon anmälde det för någon...

... Under Tyskland-Finland resan hade baronen sällskapat med henne [Sjöblad] och de hade även förlovat sig. Då hade baronen berättat, att han vore på spionageuppdrag för Tysklands räkning. (övers. från finska)³⁵⁰

Enligt det bevarade materialet ledde denna anmälan, av okänd anledning, inte till några åtgärder från Stapos sida. Detta verkar konstigt, eftersom förhållandet med Tyskland under det pågående vinterkriget inte var det bästa möjliga och påståenden om tyskt spionage borde ha väckt intresse hos Statspolisen. En annan förklaring kunde vara, att materialet rörande Stackelberg har försvunnit, men inga bevis för detta finns att hitta. Möjligt är också, att Stapo inte litade på denna båtservitris berättelse och därför inte vidtog åtgärder. En förklaring kan också vara, att Stackelbergs övervakande överläts till de militära myndigheterna, då han tjänstgjorde i vinterkriget. Det finns dock ingen bevarad kontakt mellan Stapo och försvarsmakten, som skulle styrka detta.³⁵¹

Hur som helst reste Stackelberg efter vinterkriget den 18 maj 1940 över till Stockholm, och i Sverige fick hans tidigare påståenden kött på benen. Stackelberg anhölls i början av Oktober 1940 av AST och under loppet av utredningarna konstaterades det, att Stackelberg hade värvat sig i tysk underrättelsetjänst. Hans uppdragsgivare påstods vara den finske konsuln i Stettin och tyske medborgaren, Ernst Wulle, som Stackelberg hade träffat vid en resa till Tyskland. Wulle jobbade alltså för det tyska underrättelseväsendet

³⁴⁹ EK-Valpo I, hmp A:4461 Stackelberg, förhörprotokoll 18-24.4.1946.

³⁵⁰ *...Laivalla oli paroonilla (Stackelberg) rakkaussuhde neiti Sjöblad in kanssa. Tällöin parooni oli kertonut puuhailevansa vakoiluhommista, uhaten ampua neiti Sjöblad in, jos tämä jotain ilmoittaisi asiasta...
...Saksan-Suomen matkan aikana oli parooni seurustellut hänen (Sjöblad) kanssaan heidän mennessä kihloihin. Tällöin oli parooni kertonut olevansa vakoilutehtävissä ja vakoilevansa Saksan hyväksi, EK-Valpo I, hmp A:4461 Stackelberg, VPKD No 79/602 1940, 26.2.1940, anm. ang Stackelberg.*

³⁵¹ Se EK-Valpo I, hmp A:4461 Stackelberg.

vid sidan av sina konsulära sysslor. Stackelberg hade fått som uppgift, att gentemot betalningar anskaffa och fotografera den ”ryska coden”. Någon närmare förklaring ges inte för detta begrepp, men ”coden” torde syfta på något chiffreringssystem, som Sovjetunionen använde. Stackelberg skulle naturligtvis också hålla ett öga på andra angelägenheter, som kunde intressera hans uppdragsgivare. Som kurirer och täckadresser till Tyskland använde Stackelberg två andra tyskar, Johann Koch och Leopold Bleiss. I november 1940 utvisades alla dessa tre personer från Sverige och Stackelberg återvände till Finland.³⁵²

Stackelberg verkade inte ha fått just något till stånd genom sitt spionage, vilket framgår ur AST:s promemoria, som Stapo fick från Sverige i December 1940:

*Stackelberg har icke haft möjlighet, att införskaffa några upplysningar av värde och har så att säga i samtliga rapporter ”kokat soppa på spik”. Vad beträffar anskaffandet av den ryska coden har han lämnat sin uppdragsgivare en hel del fantastiska och sanningslösa uppgifter... Han lyckas dupera sin uppdragsgivare så grundligt, att denne t.o.m. översänder kamera, plåtar och kassetter för fotografering av coden.*³⁵³

Efter sin återkomst bosatte sig Stackelberg i Björneborg och började jobba som banktjänsteman. Det finns inga antydningar om att Stapo denna gång heller skulle ha vidtagit åtgärder mot Stackelberg.³⁵⁴ Ej heller finns det information om, att den finske konsuln och tyske spionen Ernst Wulle skulle ha fått några problem med den finska staten. Kanske det gryende vapenbrödrskapet än en gång ledde till, att dessa tyskar inte sågs som ett hot?

Om Stackelbergs senare öden kan nämnas, att han år 1941 tog värvning hos *Waffen SS* – trupperna i Tyskland och tjänstgjorde ända till krigets slut i dessa trupper, alltså också under den tid, då Finland och Tyskland krigade mot varandra i Lapplandskriget. Efter kriget fängslades han av amerikanerna och 1946 beslöt han och gavs tillstånd, att återvända till Finland. Då togs han i fängsligt förvar av Stapo misstänkt för landsförräderi och förhördes. Ur förhørsprotokollet framgår inte, om Stapo skulle ha konfronterat Stackelberg med hans tidigare spionageverksamhet. Det låter konstigt, att

---

³⁵² Björkman 2006, 182-183.

³⁵³ EK-Valpo I, hmp A:4461 Stackelberg, Er. sal. VPKD No 53/11 1940, 28.12.1940, PM från Sverige.

³⁵⁴ Ibid.

Statspolisen, som då glidit i kommunisternas händer, inte verkade vara intresserade av Stackelbergs tidigare kontakter till det tyska underrättelseväsendet.³⁵⁵ Fallet med Stackelberg låter mycket konstigt och det kanske torde kräva en närmare undersökning. Möjligtvis kanske några handlingar rörande honom av någon anledning försvunnit från arkiven.

Ett av de mest färggranna och äventyrliga spionfallen i Sverige under krigsåren var fallet med tysken baron Eberhard von Schoeler (f. 17.7.1896 i Tyskland). Detta fall hade också beröringspunkter med Finland. I slutet av mars 1940 anlände en man till Sverige som uppgav sig vara den finske medborgaren Uno Lindqvist. Hans pass var dock föråldrat och han togs till närmare granskning. Det visade sig, att mannen i själva verket var den tyske medborgaren Eberhard von Schoeler. Von Schoeler hade tidigare, år 1927 utvisats från Sverige p.g.a. passförfalskning. Von Schoeler förklarade nu, att han tjänstgjort som frivillig i vinterkriget och var på väg hem till Tyskland. Von Schoeler nekade all inblandning i något illegalt och han utvisades till Tyskland några dagar senare. Von Schoeler var dock inte benägen att lyda svenska order, och det kom snart fram, att han återigen befann sig i Sverige, under den tidigare identiteten Uno Lindqvist. Von Schoeler/Lindqvist efterlystes och 23.5.1940 greps han i Stockholm. Vid detta tillfälle erkände von Schoeler, att han jobbade för det tyska *Abwehr* och hans uppgift var, att undersöka svenskarnas försvarsförmåga och -vilja vid en möjlig brittisk invasion i norra Sverige. I detta syfte, hade han besökt Norrland i slutet av april.³⁵⁶ Enligt Grigorjev skulle von Schoeler ha lugnat tyskarna med information om, att den svenska försvarsförmågan var god, oberoende varifrån anfallet skulle komma. Enligt Grigorjev skulle von Schoeler vid resa i Norrland ha använt en hel del klassiska spionmetoder, såsom fört ”oskyldiga” samtal med bipasserande personer, tjuvlyssnat på andras samtal samt nattliga fotograferingar av den svenska infrastrukturen.³⁵⁷

Von Schoeler medgav också, att hans uppgift var, att infiltrera de franska underrättelsenäten i Sverige. Då nappade AST på kroken och beslöt, att låta von Schoeler ta kontakt med fransmännen, i syfte av, att avslöja den franska verksamheten. Redan samma dag, 23.5, skulle von Schoeler träffa sin franska kontakt, herr Viller, på Karlaplan i Stockholm. Enligt Grigorjev var denna Viller i själva verket herr Schmidlin och han jobbade vid den franska legationen. Naturligtvis vimlade stället av AST:s

---

³⁵⁵ EK-Valpo I, hmp A:4461 Stackelberg, förhörprotokoll 18-24.4.1946.

³⁵⁶ Björkman 2006, 179-181; Forsberg 2003, 102-103.

³⁵⁷ Grigorjev 2008, 75-76.

personal då mötet skulle ske, men trots det lyckades von Schoeler komma undan i herr Villers bil efter en våghalsig flykt längs gatorna i Stockholm. Denna operation, som organiserades i all största hast, blev ett snöpligt fiasko för AST. Von Schoeler hade försvunnit igen. Antagligen hade AST också undervärderat von Schoelers förmåga i konspirativ verksamhet.³⁵⁸

Von Schoeler hann dock inte vara länge på flykt. Den 1 juni 1940 greps han vid den norska gränsen uppträdande under passet ”Uno Riipinen”. Denna gång tog AST inga risker och beslöt, att ställa tysken inför rätta. Vid förhör medgav von Schoeler allting – eller så lät han i alla fall svenskarna tro det. Han hade beordrats av en *Abwehr*-officer ”Ewan”, att rycka in i vinterkriget, med uppgift att spionera främst på sovjetunionens stridssätt samt även den finska försvarsmaktens krigspotential. Efter vinterkriget hade han beordrats de redan tidigare nämnda uppgifterna i Sverige. Till slut dömdes Schoeler till straffarbete i 3 år och 6 månader.³⁵⁹

Stapo var också på noterna med von Schoelers äventyr, även om något större samarbete inte verkar ha skett med AST. En hel del av materialet rörande von Schoeler kan vara försvunnet från Stapos arkiv och det är svårt att säga hur omfattande samarbetet verkligen hade varit. Med tanke på von Schoelers spioneri under vinterkriget, var han ändå viktig ur Stapos synvinkel. I början av Juni 1940 fick Stapo i alla fall ett telefonmeddelande från Sverige, i vilket det berättades om hans anhållande och spionmisstankarna. Även om det uttryckligen inte sägs så, har samtalet högst troligt kommit från AST.³⁶⁰ Även von Schoelers tidigare anhållningar och hans falska identiteter kom till Stapos vetande. Under hösten 1940 skickade Stapo även en del av Schoelers personliga ägodelar till AST, då von Schoeler satt anhållen i fängelse.³⁶¹ Om Schoelers möjliga spionage under vinterkriget fick Stapo senare också en del antydningar om. von Schoeler lär i förtroliga samtal ha berättat, att han ”för skojs skull spionerat lite grann”, men att verksamheten endast varit riktat mot en del utlänningar som tjänade i vinterkriget. Källan till denna information finns ej att hitta, men möjligtvis kan den ha kommit från någon informatör.³⁶²

---

³⁵⁸ Björkman 2006, 180; Grigorjev 2008, 77-78.

³⁵⁹ Björkman 2006, 180-182.

³⁶⁰ Ek-Valpo I, 942 ilmoitukset 1940, ilm. No 908/3.6.1940.

³⁶¹ Ek-Valpo I, L:108.8, personkort, von Schoeler.

³⁶² Ek-Valpo II, amp 3288 Vakoiluasiat, radiotoiminta(1945-1948), XXIII H1, ilm. 14.2.1945.

Under utredningarna i fallet kom det fram, att von Schoeler var ärketypen av en äventyrlig våghals, som var färdig att göra det mesta för ärans och spänningens skull. Under förhören lär han gladeligt ha erkänt sin egen betydande roll i det skedda, kanske för att vinna respekt hos sina svenska ”kolleger”. Enligt Grigorjev, skulle von Schoeler ha sysslat med en hel del fiffel och skumma privata affärer redan före krigsåren. Även hans barontitel lär ha varit rena påhittet.³⁶³ Även den finska Statspolisen fick flera antydningar om herr von Schoelers karaktär. Von Schoeler vistades under 1920-talet i Finland och hade redan då fallit i Detektiva Centralpolisens blickpunkt. Enligt DC:s och Stapos rapporter var von Schoeler en ”perfekt äventyrstyp”, som t.o.m. hade satt sin egen dödsannons i tidningen, i syfte att utpressa pengar av sina föräldrar. Även annat fiffel, såsom olovliga penninginsamlingar hörde till hans repertoar. Under vinterkriget tjänstgjorde von Schoeler i avdelning Sisu, och även där kom hans karaktärsdrag fram:

*Använde en nazistledares hatt och bar hakkors på sin uniform, vilket väckte agg framförallt inom de anglosaxiska kretsarna. Intrigerade mot avdelningens chef kapten Nordlund och avskedades från avdelning Sisu och förpassades den 22.3.40 via Åbo till Sverige...
...Känner väl till politiska ärenden och underrättelseverksamhet. Verkar passlig för hemlig underrättelsetjänst.(övers. från finska)³⁶⁴*

Om fallen rörande Erich Kroeck, Berndt Stackelberg och Eberhard von Schoeler har det skrivits tidigare. Leif Björkman har nämnt dessa fall. Om den färggranna von Schoelers äventyr har dessutom bl.a. Tore Forsberg och Boris Grigorjev skrivit om. Ingen av dessa skribenter har dock berört dessa tyska spioners verksamhet i Finland samt samarbetet mellan Stapo och AST rörande dessa spioner.

Den tyska underrättelseverksamheten i Finland och Sverige åren 1938-1941 lär enligt bevarade källor ha varit rätt så omfattande. Både i Stockholm och i Helsingfors lär tyskarna haft aktiva spioncentraler. De finska och svenska myndigheternas inställning till Tysklands verksamhet var dock förhållandevis vänlig. Sverige var ända till krigets

---

³⁶³ Grigorjev 2008, 75-76.

³⁶⁴ *Esiintyi natsijohtajan lakissa ja käytti puvussaan hakaristimerkkiä herättäen paha verta varsinkin anglosaksisissa piireissä. Vehkeili osaston komentajaa, kapt. Nordlund'ia vastaan ja erotettiin Osasto Sisusta ja passitettiin 22.3.40 Turun kautta Ruotsiin...
...On hyvin perillä poliittisista asioista ja tiedustelutoiminnasta. Vaikuttaa sopivalta salaisen tiedustelun palvelukseen; Ek-Valpo I, 948 ilmoitukset 1940, ilm. No 3854/31.12.1940.*

vändpunkt i Stalingrad rätt så undfallande gentemot Tyskarna. Finland och Tyskland tog distans efter Molotov-Ribbentrop -pakten, men efter vinterkriget började deras förhållande småningom att värmas upp för att intill fortsättningskriget uppgå i vapenbrödraskap. Detta rätt så varma förhållande speglas även i säkerhetspolisernas förhållande gentemot tyskarna. Tyskarnas verksamhet sågs till en viss del mellan fingrarna av både Stapo och AST. T.ex. verkar Erich Kroeck ha varit på god fot – åtminstone tidvis – med både Stapos och AST:s tjänstemän, även om de klart visste att han var en spion. Detta förhållande förtydligar än en gång det faktum, att det är politiken, som sätter ramarna för underrättelseverksamheten. Vad gäller själva samarbetet mellan Stapo och AST rörande det tyska spionaget var det enligt de behandlade fallen rätt så småskaligt. Den väsentliga informationen verkar ha växlats, men hemskt energiskt var samarbetet inte. I alla fall i jämförelse med bekämpandet av sovjetverksamheten, bekämpades den tyska verksamheten på sparlåga.

6. Från Sverige till Finland och vidare till förintelsen

Under fortsättningskriget utlämnades en stor mängd utländska medborgare till Tyskland av de finska myndigheterna. En stor del av dessa bemöttes med döden i de tyska koncentrations- och förintelselägren. Det utlämnade var både flyktingar som utlämnades den polisiära vägen - en uppgift som sköttes av Statspolisen - samt även krigsfångar, vilka handskades av de militära organen. Det stod klart för de berörda finska myndigheterna vad för öde väntade på de utlämnade personerna i Tyskland. Oklart är däremot ännu, om landets högsta ledning - presidenten, regeringen och överbefälhavaren - visste om dessa utlämningar och dess följder. Högst troligtvis visste de i alla fall något.³⁶⁵ Såsom kutymen var, fick Finland i gengäld en hel del flyktingar och krigsfångar från de tyska myndigheterna. Denna dystra angelägenhet i Finlands historia har blivit föremål för en hel del forskning under de senaste 10-20 åren.

I juni 1941 kom Stapo överrens med Tyskarna om samarbete i de ockuperade sovjetiska områdena i Lappland. Stapos män skulle fungera bl.a. som tolkar, förhörspersoner och hjälpa till med sorteringen av krigsfångar och andra internerade.³⁶⁶ Senare, under hösten 1941 kom Stapo överrens med Tyskarna om utlämningen av flyktingar från Finland till tyskarna. I samband med detta, blev det också klart för Stapo vad för öde som väntade dessa personer. Stapos passkontrollant Olavi Viherluoto reste till Tallinn i oktober 1941. Där fick han bl.a. höra av sina estniska kolleger – som då var tyskarnas vasaller – om tyskarnas metoder:

Alla manliga judar har skjutits. Efter invaderingen av Dorpat, sköts 2600 judar och kommunister. I Dorpat svält en stor mängd alldeles små judeflyktingar ihjäl...(övers. från finska)³⁶⁷

Antalet flyktingar som utlämnades den polisiära vägen är ännu oklart. Elina Sana har enligt sina beräkningar kommit till den slutsatsen, att antalet är mellan 120-130. Dessa utlämnades i huvudsak under åren 1941 och 1942 och det rörde sig främst om sovjetiska eller forna ryska medborgare, men även enstaka andra nationaliteter. Några enstaka personer utlämnades ännu efter det. Sana medger dock, att siffran kan vara avsevärt

³⁶⁵ Silvennoinen 2008, 337-338

³⁶⁶ Silvennoinen 2008, 200 & 207-208.

³⁶⁷ *Kaikki miespuoliset juutalaiset on ammuttu. Tarton valtauksen jälkeen ammuttiin 2600 juutalaista ja kommunistia. Tartossa kuoli suuri määrä aivan pieniä juutalaispakolaisia nälkään...* Se Silvennoinen 2008, 238-243.

lägre, eller högre om det kommer fram dokument som bestyrker det. I vilket fall som helst är siffran betydligt högre än utlämningen av 8 judar till tyskarna, som Statspolisen beskylldes för i rättegången mot dess chef Arno Anthoni efter kriget. En rättegång, som till slut frikände Anthoni.³⁶⁸

Enligt olika beräkningar utlämnade försvarsmakten mellan 2000 och 3000 krigsfångar till de tyska myndigheterna under fortsättningskriget. Den totala siffran är svår att beräkna och möjligtvis kan det röra sig om ännu flera personer.³⁶⁹ Utlämningarna koncentrerades till de första krigsåren. Efter Tysklands krigslycka vänt i början av 1943 minskade utlämningarnas antal drastiskt. Dock fortsatte den i smärre skala ända till krigets slut.³⁷⁰ Enligt beräkningar hörde 520 av dessa utlämnade till sk. politiska krigsfångar, d.v.s. politiska kommissarier, politruker och andra ”fanatiska kommunister” samt officerare. Bland dessa fanns även de utlämnade judiska krigsfångarna, vilka var nästan 50 till antalet. Dessa 520 fångars utlämning sköttes av högkvarterets övervakningsavdelning och de överräcktes direkt till Gestapo.³⁷¹ Det står klart att det, i enlighet med Hitlers så kallade kommissarieorder³⁷², gick dåligt för de ”politiska krigsfångarna” i tyskarnas händer. Som utbyte för dessa ovan nämnda utlämnade flyktingar och krigsfångar utlämnade tyskarna under fortsättningskriget bl.a. 12000 ingermanländare till Finland.³⁷³

En av dessa, som utlämnades till Tyskland under fortsättningskriget var den före detta tyske medborgaren och juden Hans Eduard Szybilski (f. 29.08.1907 i Elberfeld, Tyskland). Till Finland kom han från Sverige och hans historia började långt före fortsättningskriget. Fallet Szybilski faller inte inom någon av de tidigare kategorierna, eftersom han inte verkade vara politiskt aktiv på något sätt.

Hans Szybilski anlände till Sverige från Tyskland den 20 februari 1937, enligt sin egen mening som representant för ett engelskt företag, som sålde regnkappor. Den 6 juni 1938, efter att hans uppehållstillstånd tagit slut, förpassades han tillbaka till Tyskland. Han lämnade dock Tyskland efter bara tre dagar för att via Danmark och

---

³⁶⁸ Sana 2003, 293-295. Silvennoinen 2008, 307-315.

³⁶⁹ Se Sana 2003, 350-356; Lindstedt 2004, 149.

³⁷⁰ Sana 2003, 350-353 & 357.

³⁷¹ Sana 2003, 354; Lindstedt 2004, 150-52; Silvennoinen 2008, 226.

³⁷² De 6 juni 1941 gav Hitler order om behandlingen av civilbefolkningen i de ockuperade områdena på östfronten. Enligt ordern skulle alla politiska kommissarier skjutas, även om de bar militäruniform; Sana 2003, 309-310.

³⁷³ Silvennoinen 2008, 293.

Norge komma tillbaka till Sverige den 9.9.1938. Emedan hans uppehållstillstånd tog slut, reste han över till Finland 30.11.1938. Från Finland sökte han åter igen uppehållstillstånd i Sverige, men hans ansökan avslogs 18.1.1939.³⁷⁴ Senare påstod Szybilski till Stapo, att han hotats av de tyska myndigheterna. Redan före år 1937 hade han förhört ett par gånger av Gestapo p.g.a. sin judiska tro och på sommaren 1938, då han förpassades från Sverige, hotades han spärras in på koncentrationsläger om han inte omedelbart lämnade landet. Han fick heller aldrig återvända till Tyskland³⁷⁵

Någon orsak till uppehållstillståndets avslag i Sverige finns inte att hitta. Vid detta tillfälle verkar varken den svenska eller den finska polisen ha haft något graverande information angående Szybilski. Om svenskarna eller finnarna hade kontakt med tyskarna angående Szybilski finns inte heller någon information om. Stapo gav även på våren 1939 sitt godkännande till Szybilskis ansökan om uppehållstillstånd i Finland.³⁷⁶ I juli 1939 förhördes Szybilski rutinmässigt av Stapo angående hans uppehälle i Finland. Szybilski berättade om hans ovannämnda behandling i Tyskland. Han sade sig nu representera ett svenskt företag och fick en tillräcklig lön för att kunna uppehålla sig själv. Szybilski sade sig hoppas kunna stanna i Finland, eftersom alla andra vägar tycktes vara stängda. Om Szybilskis bakgrund kom det inte fram något politiskt eller kriminellt. Stapos tjänsteman anmärkte även, att Szybilskis berättelse verkade sanningsenlig.³⁷⁷

Under hösten 1939 började lyckan vända för Hans Szybilski. Den 2 oktober 1939 anmälde sig konstapel Johan Nilsson från Stockholm hos byråinspektör Robert Paulsson vid socialstyrelsen. Nilsson berättade om sin bekant, fröken Hilma Hallén, i vars pensionat i Stockholm Hans Szybilski bott under sommaren 1937. Hallén hade märkt, att Szybilski, tillsammans med en tysk medborgare Gerhard Herzfeld (f. 2.3.1912) ”sysslat med flygfotografering” samt framkallning av filmer. Fotografierna hade rört sig om fabriker, hamnar, flygfält mm. Dessutom hade Hallén även sett dem avsända fotografier utomlands. Hallén hade tagit i förvar en del av Szybilskis filmer och sedan på hösten 1939 enligt ”uppmaningen till allmänheten att se upp med utlänningar” anmält ärendet för konstapel Nilsson.³⁷⁸

---

³⁷⁴ SK, vol F1:4, Förbindelser med finska polismyndigheter, Szybilski, pm 19.9.1946.

³⁷⁵ EK-Valpo I, Hmp 11391 Szybilski, anmälan från Åbo till huvudavdelningen, 13.7.1939.

³⁷⁶ EK-Valpo I, Hmp 11391 Szybilski, anmälan från Åbo till huvudavdelningen, 23.6.1939.

³⁷⁷ EK-Valpo I, Hmp 11391 Szybilski, anmälan från Åbo till huvudavdelningen, 13.7.1939.

³⁷⁸ Säpo, H.A 365/47 Hans Szybilski, pm 3.10.1939 av ”Rolf”(= Robert) Paulsson.

Denna anmälan fick fart på Paulsson. Redan samma dag, efter att han fått besked om att Szybilski vistades i Finland, ringde Paulsson ”en högt uppsatt finsk polistjänsteman”, troligen Stapos vicechef Bruno Aaltonen, och berättade om flygfotografierna och misstankarna mot Szybilski.³⁷⁹ Nästa dag, 3.10.1939, skickade Paulsson även en promemoria angående fallet till Stapo vilken anlände 5.10.1939. Promemorian finns inte bevarad i Stapos arkiv, men den är antecknad i diariet.³⁸⁰ Den 3.10.1939 förhöordes Szybilski återigen av Stapo i Åbo. Szybilski förnekade alla misstankar om några flygfotografier och sade sig aldrig ha ägt en kamera. Han medgav, att han skickat vissa brevöversändelser utomlands, men att dessa varit till släktingar eller rört sig om arbetsärenden. Han upprepade också, att han aldrig sysslat med politisk verksamhet. Han sade att hans arbetsförhållande med det svenska företaget hade upphört och han försökte få anställning på ett företag i Helsingfors. Han medgav att han fick ett månatligt understöd från en viss judisk flykting i Stockholm, Alfred Luft, som kompenserar för att Luft övertagit Szybilskis representationsuppgifter för det engelska företaget Szybilski tidigare jobbat för. Szybilskis berättelse övertygade inte Stapo:

Enligt Åbo-avdelningen verkar inte Szybilski vara en riktigt pålitlig man eller så är han en judisk ”klipparty” [sic]. Hans rätta plats borde kanske vara i koncentrationslägret, men ett sådant har inte ännu byggts för flyktingar. Hans ansökan om uppehållstillstånd borde ändå godkännas, eftersom i nuläget kan han inte förpassas till något annat land...(övers. från finska)³⁸¹

Då vinterkriget utbröt den 30.11.1939, möjligen som en följd av denna information, sattes Hans Szybilski i skyddshäkte 17.12.1939 med motiveringen:

Avsänt information från Finland, vilken kan skada dess yttre säkerhet. Anmält, att han får pengar från Sverige.³⁸²

---

³⁷⁹ EK-Valpo I, Hmp 11391 Szybilski, anmälan från Åbo till huvudavdelningen, 4.10.1939; SK, vol F1:4, Förbindelser med finska polismyndigheter, Szybilski, pm 19.9.1946.

³⁸⁰ EK-Valpo I, 984 Erittäin salainen kirjediaari (1939), s. 14; Säpo, H.A 365/47 Hans Szybilski, pm 3.10.1939 av ”Rolf”(= Robert) Paulsson.

³⁸¹ *Turun osaston mielestä ei Szybilski vaikuta oikein luotettavalta mieheltä tai sitten hän on juutalainen ”klipparityyppi”. Hänen oikea paikkansa ehkä olisi keskitysleiri, mutta sellastahan ei ole vielä pakolaisia varten aikaansaatu. Mihinkään muuhun maahan ei häntä nykytilanteessa voitane toimittaa, joten ainakin oleskeluanomukseensa pitäänee myöntyä...* EK-Valpo I, Hmp 11391 Szybilski, anmälan från Åbo till huvudavdelningen, 4.10.1939.

³⁸² *Lähetänyt Suomesta tietoja, jotka voivat vaarantaa sen ulkonaista turvallisuutta. Ilmoittanut saavansa käyttövaroja Ruotsista;* EK-Valpo I, Hmp 11391 Szybilski, anmälan till inrikesministeriet, 23.12.1939.

Utöver att kontakta kollegerna i Finland, tog Robert Paulson och säkerhetstjänsten i Sverige också själv itu med Szybilski ärendet. Säkerhetstjänsten, eller Paulson själv³⁸³, förhörde både Szybilskis påstådda kumpan Gerhard Herzfeld och pensionatägaren Hilma Hallén. Hallén korrigerade sina tidigare ord – eller så var det konstapel Nilsson som hade misstagit sig på Halléns ord - och sade, att hon inte sett Herzfeld syssla med fotografierna. Däremot berättade Hallén, att Szybilskis tyska fästmö kom på besök för cirka tre veckor under sommaren 1937, enligt Hallén före Gerhard Herzfeld kom till pensionatet. Dessa två hade hon sett syssla med fotografierna. Hallén sade, att Szybilski först varit konspirativ med fotografierna och försökt dölja dem, men senare hade hon sett dem bara ligga framme på bordet. Hallén hade även frågat Szybilski om fotografierna, och denne hade uppgivit, att han skickade fotografierna till vänner och släktingar för att de skulle få se på hur Sverige såg ut. Då Szybilskis fästmö reste tillbaka till Tyskland misstänkte Hallén, att hon tagit med sig en del fotografier. I samband med det lär Szybilski ha berättat för Hallén, att det blivit slut mellan dem och tillagt:

att fästmön "fått betalt av tyska socialstyrelsen för att resa till Sverige som spion" 384

Herzfeld å sin sida förnekade bestämt, att han skulle ha sysslat med fotografierna samt att inte var ett dugg intresserad av fotografering. Han uppgav dock ha sett dessa foton, föreställande samhällen, byar och fabriker osv., på Szybilskis bord. Szybilski hade uppgivit för honom, att han hade hämtat fotografierna från ett tyskt filmreklamföretag. När Szybilski och Herzfeld sedan flyttade in på samma rum, antagligen efter att Szybilskis fästmö avrest till Tyskland, såg Herzfeld inte mycket av dessa fotografier mera. För övrigt uppgav Herzfeld, att han kommit till Sverige på våren 1937 som representant för ett företag i Wien, som sålde kontorsartiklar. Han sade sig ha träffat Szybilski i Sverige på våren 1937, som också representerade samma företag. Efter att Szybilski och Herzfeld bott i samma rum på pensionatet en tid, hade deras kontakt upphört efter en tid, enligt Herzfeld p.g.a. Szybilskis intrigerande. I november hade Herzfeld rest till Finland och kommit tillbaka till Sverige i Mars 1938, efter att ha beviljats uppehållstillstånd igen. Under år 1938 hade Herzfeld träffat Szybilski vid

---

³⁸³ Förhörprotokollet över förhöret på Herzfeld är undertecknat av en R. Paulson, möjligen Robert Paulson och det är hållet på kriminalstatspolisens station. Även promemorian över Halléns förhör bär samma underteckning, se Säpo, H.A 365/47 Hans Szybilski, PM ang. Szybilski och Herzfeld, av R. Paulsson, 16.10.1939; Säpo, H.A 365/47 Hans Szybilski, förhörprotokoll med Herzfeld, 13.10.

³⁸⁴ Säpo, H.A 365/47 Hans Szybilski, PM ang. Szybilski och Herzfeld, av R. Paulsson, 16.10.1939.

något tillfälle, men de hade inte umgåtts nämnvärt. Till slut sade Herzfeld, att han hatade Tyskland, och han försökte få sitt tyska medborgarskap upphävt.³⁸⁵

Säkerhetstjänsten tog också kontakt med försvarsstaben för att få klarhet i flygfotografiernas ursprung. Akterna över dessa kontakter finns inte bevarade, men enligt Sandlerkommissionen undersökningar efter kriget, härstammade fotografierna inte från försvarsmaktens arkiv. En del av fotografierna avbildade svenskt territorium, dock inte försvarsanläggningar. Det är dock inte helt säkert om detta faktum var klart redan på hösten 1939, då fotografierna granskades för första gången. Vidare påpekades det, att flygfotografering vid den tidpunkten inte var olagligt. Utförande av flygfotografier ur landet blev olagligt först på hösten 1940. Men, såsom kommissarie Otto Danielsson påpekade för Sandlerkommissionen efter kriget, förändrades synen på flygfotografier under kriget när deras värde för ett anfallande flygförband blev klart.³⁸⁶

Efter utredningen i fallet tog säkerhetstjänsten den 22 december 1939 kontakt med Statspolisen i Helsingfors och begärde att Szybilski skulle förhöras angående de uppgifter, som kommit fram i Sverige. Överkonstapel Thorsten Söderströms brev till Karl Löfving har inte hittats vare sig i Finland eller i Sverige och det exakta innehållet är därför okänt.

Stapo förhörde Szybilski den 19 januari 1940 i Ekenäs fångläger och i Löfvings svarsskrift till Söderström nämner Löfving, att Szybilski ansågs till den grad misstänkt, att han efter vinterkrigets utbrott togs i skyddshäkte. I förhöret förnekade Szybilski alla anklagelser om flygfotografering och sade sig inte känna igen de för honom uppvisade fotografierna. Szybilski förstod inte heller hur dessa fotografier kunde ha kommit till hans rum. Han påstod dessutom, att Gerhard Herzfeld inte heller hade något med flygfotografier att göra. Om Szybilskis fästmöjs möjliga spionage nämns ingenting i de finska uppgifterna. Kanske Söderström inte nämnde dessa i sitt brev?³⁸⁷

Efter denna brevväxling finns det inga tecken på att Stapo eller AST skulle ha haft något vidare samarbete angående Hans Szybilski, en åsikt som även bekräftas av sandlerkommissionen.³⁸⁸ Stapo hade dock ännu en del otalat med Szybilski. Efter

---

³⁸⁵ Säpo, H.A 365/47 Hans Szybilski, förhørsprotokoll med Herzfeld, 13.10.

³⁸⁶ Säpo, H.A 365/47 Hans Szybilski, PM till SK av O. Danielsson, 12.10.1946; Säpo, H.A 365/47 Hans Szybilski, Försvarstabens inrikesavdelning till SK, 20.9.1946.

³⁸⁷ EK-Valpo I, Hmp 11391 Szybilski, förkortning av Löfvings brev till Söderström 29.2.1940.

³⁸⁸ SOU 1946:93, 116.

vinterkriget slut frigavs Szybilski ur skyddshäktet i maj 1940, tillsammans med många andra flyktingar, som inte blivit åtalade eller dömda för några brott. Efter frigivningen blev Szybilski inkallad som arbetspliktig, men visade sig vara ovillig och tredskande.³⁸⁹ Den 5.8.1942 ansökte Szybilski om ständigt vistelsetillstånd hos inrikesministeriet.³⁹⁰ Därefter, den 26 oktober 1942 avtog inrikesministeriet Szybilskis ansökan och han beordrades lämna landet omedelbart med följande motivering:

*...undersökt detta ärende och beslutat, att inte bifalla Hans Szybilskis ansökan om förlängning av vistelsetillståndet, eftersom han inte gett en tillfredställande orsak till hans vistelse och därför att hans vistelse här inte heller anses önskad...(övers. från finska)*³⁹¹

Strax därefter förflyttades Szybilski från Hogland, där han tjänade sin arbetsplikt, till Helsingfors länsfängelse. Den 6 november 1942 förflyttade Stapos tjänstemän Szybilski, tillsammans med en del andra flyktingar ombord på s/s Hohenhorn. Två dagar senare kom de iväg, och den 8 november utlämnades flyktingarna till tyska SS-män i Tallin.³⁹²

Efter utlämningen till tyskarna finns det mycket lite information om Szybilskis fortsatta öden. Sandlerkommissionen för fram uppgiften, att Szybilski, efter utlämnandet, skulle ha skjutits i Tallin tillsammans med 2500 andra judar.³⁹³ Elina Sana håller inte med och har i sina undersökningar lyft fram ett uttalande av Georg Kollman, som var en de få överlevande flyktingar som utlämnades från Finland till Tyskland. Han utlämnades i samma parti som Hans Szybilski den 6 november 1942. Enligt Sana hade Kollman efter kriget skrivit till Szybilskis svåger och berättat, att Szybilski, vid okänd tidpunkt, i Auschwitz hade skjutits vid ett flykttförsök – ett tidstypiskt uttryck för en slumpmässig avrättning.³⁹⁴ Hur som helst överlevde Hans Szybilski inte tyskarnas fångenskap.

---

³⁸⁹ SK, vol F1:4, Förbindelser med finska polismyndigheter, Szybilski, Stapos chef Otto Brusins uttalande 19.9.1946.

³⁹⁰ EK-Valpo I, Hmp 11391 Szybilski, Szybilskis ansökan, inkommit 17.8.1942.

³⁹¹ *...tutkinut tämän asian ja harkitsee oikeaksi, koska hakija Hans Szybilski ei ole esittänyt riittävää selvitystä Suomessa oleskelunsa tarpeellisuudesta ja koska hänen oleskeluaan täällä ei myöskään voida pitää suotavana, hyljätä kysymyksessä olevan oleskelun pidennyshakemuksen...;* EK-Valpo1, Hmp 11391 Szybilski, Inrikesministeriets svar, 26.10.1942.

³⁹² EK-Valpo I, Hmp 11391 Szybilski, reseskildring, 13.11.1942; Rautkallio 2004, 399.

³⁹³ SOU 1946:93, 116.

³⁹⁴ Se Sana 2003, 230.

Ärendet rörande Hans Szybilski är intressant ur många infallsvinklar. Misstankarna avseende Szybilskis möjliga spionageaktiviteter verkar, enligt bevarade källor, vara baserade på främst andrahands information. Några direkta bevis verkar inte ha funnits. Pensionatägaren Hilma Hallén; konstapel Johan Nilsson, som framförde Halléns anmälan till socialstyrelsen och Szybilskis affärskumpan vid en tid, Gerhard Herzfeld talar alla om flygfotografierna, som Hallén och Herzfeld sett hos Szybilski, och postförsändningarna utomlands. Hallén uttalade sig också om Szybilskis fästmö ”spionage”, som Szybilski talat om för henne. Rörande vissa detaljer skiljer sig dessa uttalanden från varandra, av förståeliga skäl, eftersom de gavs över två år senare än de påstådda händelserna. Dock verkar det troligt, att Szybilski vid någon tidpunkt hade innehaft flygfotografier, eftersom både Hallén och Herzfeld, oberoende av varandra, nämnde dessa. Förståeligt är att de svenska myndigheterna väckte misstankar mot Szybilski. Uttalanden om flygfotografier, dess sändning utomlands – även om detta inte var olagligt vid denna tidpunkt - och Szybilskis fästmö påstådda ”spionaktiviteter” är helt tillräckliga skäl till misstankar. Det konstiga är, att denna andra hands information skickades vidare till ett annat land, Finland.

Socialstyrelsens byråchef Robert Paulssons agerande är också intressant. Genast efter att ha fått den första anmälan av konstapel Nilsson, utan att desto mera kontrollera fakta, ringde han till Stapo. Det exakta innehållet i samtalet är okänt, men det föranledde Stapo, att förhöra Szybilski om flygfotografierna. Då sandlerkommissionen förhörd Paulsson efter kriget kom han inte alls ihåg namnet Szybilski. Paulsson förnekade anklagelserna, att han skulle ha informerat Stapo om Szybilski. Inte heller kom Paulsson ihåg konstapel Nilssons anmälan, men om Herzfeld hade han något vagt minne, dock inte att det skulle ha rört sig om några flygfotografier.

*Jag har ganska gott minne, och jag skulle kunna säga på en gång, om jag kunde erinra mig namnet Szybilski, men det kan jag faktiskt inte.*³⁹⁵

Den för spionage för tysk räkning dömde Paulssons minne bör tas med en nypa salt. Minnet kanske avsiktligt svek vid detta tillfälle.

Paulssons telefonsamtal och därpå följande Stapos förhör av Szybilski ledde till, att Szybilski togs i skyddshäkte under vinterkriget. Under förhöret i oktober 1939

---

³⁹⁵ SK, vol F3:2, Protokoll över förhör med Paulsson, 18.10.1945, s. 102-106.

förnekade Szybilski alla anklagelser om flygfotografierna – vilket inte är något konstigt, om han verkligen var en spion. Den enda nya information, som kom fram under förhöret var, att Szybilski fick pengar från Sverige av en viss Alfred Luft, som då inte ännu kunde identifieras, samt att Szybilski skickat vissa brevöversändelser utomlands. Det är i sig förståeligt, att detta väckte misstankar hos Stapo. De finska kommunisterna hade ju sedan länge skickat pengar och information via Sverige. Efter kriget berättade Stapos krigstida tjänsteman Erik Jaarma, som mindes fallet Szybilski, för sandlerkommissionen om grunderna för skyddshäktet. Enligt Jaarma, förpassades alla kommunister, de som hade kommunistiskt förflutet eller de som misstänktes för illegal verksamhet till skyddshäktet.³⁹⁶ Påståenden om flygfotografierna och Szybilskis fästmö – även om de baserade sig på andra hands information – kunde mycket väl räcka till misstankar om spionage. Penningöversändelserna från Sverige kunde också ha väckt misstankar om kommunistiska kopplingar, eftersom en stor del av penningflödet till de finska kommunisterna kom från Moskva via Sverige. Flygfotografierna kunde även ge upphov till misstankar om Szybilskis möjliga kopplingar till Wollweberaffären, eftersom flygfotografier om hamnar och dylika anläggningar kunde anses värdefulla för sabotageorganisationen. De bevarade källorna vittnar inte om att Stapo skulle ha satt Szybilski under spaning eller att hans kommunikationsmedel skulle ha övervakats. Detta verkar motstridigt om Szybilski verkligen misstänktes för spionage eller kommunistisk verksamhet.

Om grunderna för Szybilskis och andras utvisning ur landet och utlämnandet till tyskarna under fortsättningskriget berättades Erik Jaarma följande:

... orsaken till utvisningen av dessa judar var, att de varit särskilt starkt engagerade inom den kommunistiska rörelsen huvudsakligast i hemlandet. ...En del hade dessutom bedrivit kommunistiskt propaganda i Finland³⁹⁷

Det bevarade materialet ger inga bevis om Szybilskis kommunistiska verksamhet vare sig i Finland, Sverige eller i något annat land. Som sagts, vittnar det bevarade materialet inte heller om några kontakter med de tyska myndigheterna angående utrönandet om Szybilskis möjliga kommunistiska verksamhet. Än en gång baserade sig dessa misstankar – om än kanske befogade – på andra hands information.

---

³⁹⁶ SOU 1946:93, 116-117; SK, vol F1:4, Förbindelser med finska polismyndigheter, Szybilski, Erik Jaarmas uttalande, 19.9.1946.

³⁹⁷ Ibid

Sandlerkommissionen var särskilt intresserad av huruvida informationen från Sverige påverkade de finländska myndigheternas – dvs. Statspolisens – agerande gentemot Hans Szybilski. Statspolisens dåvarande chef Otto Brusin sade till sandlerkommissionen, att handlingarna inte påvisade att uppgifterna från Sverige skulle ha påverkat de finska myndigheternas beslutsfattande. Han medgav dock, att de svenska uppgifterna bestyrkte finnarnas uppfattning om Szybilskis skadliga verksamhet under krigstid. Erik Jaarma mindes också, att svenska uppgifter inte skulle ha påverkat Szybilskis eller andras utvisning ur landet under fortsättningskriget. Även Arno Anthoni hördes i saken, men han kom inte ihåg Hans Szybilski.³⁹⁸ Uttalanden, som tjänstemännen gav till Sandlerkommissionen efter kriget bör tas kritiskt. Säkerhetspoliserna hade möjligtvis som avsikt, att försvara sina egna ageranden, och de finska poliserna kanske försökte hålla ryggen gentemot dess svenska kolleger. I Szybilskis fall verkar detta uppenbart, eftersom, enligt bevarade källor, kom de flesta skadliga uppgifter om Szybilski från Sverige. Endast uppgiften om Szybilskis penningförsändelser från Sverige fick Stapo själv tag på. En annan fråga Sandlerkommissionen dryftade var, om svenska uppgifter vidarebefordrades till Tyskland av finnarna. Stapos tjänstemän förnekade detta efter kriget.³⁹⁹ Tyskarna ville dock ha all information, inklusive förhørsprotokoll mm. angående de utlämnade personerna.⁴⁰⁰ I Hans Szybilskis fall går det inte att säga, om ofördelaktiga uppgifter rörande honom, av vilka en stor del inhämtats från Sverige, hamnade i Tyskarnas händer. Forskning i de tyska arkiven skulle kanske kunna belysa denna fråga.

Vad gäller samarbetet i sig, var fallet Szybilski inget utöver det vanliga. Samarbetet var rätt så småskaligt bestående endast av ett telefonsamtal och någon enstaka brevväxling. Liknande förfrågningar rörande mer eller mindre misstänksamma personer och flyktingar förekom ständigt mellan Statspolisen och den allmänna säkerhetstjänsten.⁴⁰¹ Samarbetet verkar, enligt bevarade källor, ha löpt utan friktion och förtroendeproblem – till den grad, att även okontrollerad andrahands information gavs ut till den andra parten. Det märkvärdiga med fallet Hans Szybilski var hans slutliga öde – att bli utlämnad till en säker död i tyskarnas händer. Informationen ur säkerhetspolissamarbetet – andra hands information och mer eller mindre befogade

---

³⁹⁸ SOU 1946:93, 116; SK, vol F1:4, Förbindelser med finska polismyndigheter, Szybilski, Otto Brusins och Erik Jaarmas uttalande, 19.9.1946.

³⁹⁹ SOU 1946:93, 53.

⁴⁰⁰ Silvennoinen 2008, 241.

⁴⁰¹ Se EK-Valpo I, Erittäin salainen kirjediaari, åren 1939-1940.

misstankar, men inga bevis – bidrog utan tvekan till Szybilskis öde. Naturligtvis kunde svenskarna inte veta detta, och inte finnarna heller vid denna tidpunkt före och under vinterkriget, då samarbetet föregicks. Beslutet om utlämningarna gjordes först långt senare. Sandlerkommissionens bedömning om Szybilski affären lyder enligt följande:

Finska statspolisens misstänksamhet mot Szybilski torde åtminstone delvis ha föranletts av telefonmeddelandet den 2 oktober 1939... Det material, som vid polisanmälan förebragts mot Szybilski synes nämligen ha varit av den art att misstanke mot Szybilski för spionageverksamhet lätt kunnat uppstå. Utredningen har emellertid visat att den möjligheten är för handen att Szybilski oberättigat anmälts till polisen för spionageverksamhet. Klarhet har i detta avseende ej kunnat vinnas.⁴⁰²

Sandlerkommissionens bedömning är rätt så korrekt, med den skillnad, att Stapos misstankar verkade, enligt bevarat material, ha uppkommit nästan helt på basen uppgifter från Sverige.

Hans Szybilskis historia har uppmärksamats av senare skribenter. Förutom Sandlerkommissionen har även Mert Kubu tagit upp Szybilski och påpekar i sin sedvanliga stil:

Det var den svenska säkerhetspolisens och naziagenten Paulssons förtjänst, att Valpo utlämnade Szübilski⁴⁰³

Elina Sana håller med Kubu och påpekar, att Szybilskis öde är ett exempel på hur Robert Paulssons och Arno Anthonis samarbete fungerade i praktiken under fortsättningskriget.⁴⁰⁴ Båda dessa uttalanden är rätt långsökta och Elina Sanas också felaktig. Samarbetet rörande Szybilski begicks under hösten 1939 och vintern 1940, alltså långt före Arno Anthoni tillträdde sin tjänst 31.1.1941. Mert Kubu ger också en generell bedömning om kontakterna mellan Stapo och AST och i rörande Szybilski har den icke källhänvisande journalisten i alla fall delvis rätt:

---

⁴⁰² SK, vol F1:4, Förbindelser med finska polismyndigheter, Szybilsk, uttalande betecknad

”Undersökningskommissionen”, ej daterat.

⁴⁰³ Kubu 1971, 121.

⁴⁰⁴ Sana 2003, 228.

De finska polismännen kommunicerade med Säpo [sic] i "kollegiala" brev fulla av rykten, sanningar och halvsanningar. Genom att man visste att breven hemligstämplades i Sverige var det riskfritt att sända rent sladder, okontrollerade uppgifter och information.⁴⁰⁵

Såsom påpekats, har förutom Sandlerkommissionen även flera andra skribenter, såsom Elina Sana, Hannu Rautkallio och Mert Kubu, lyft fram Szybilskis öde. I denna avhandling har ärendet med Hans Szybilski behandlats mer omfattande än tidigare. Dessutom gör denna avhandling gällande, att den finska Statspolisens misstankar mot Szybilski härstammade, för det mesta, från information fått från den svenska säkerhetspolisen – information som baserade sig närmast på obevisbara vittnesmål och rykten. Denna information låg sedan som grund för Szybilskis utlämnande till Tyskland under fortsättningskriget.

---

⁴⁰⁵ Kubu 1971, 97.

7. Generella drag i samarbetet.

Studien har hittills koncentrerat sig på en kvalitativ undersökning av kontakterna och samarbetet mellan Statspolisen i Finland och den Allmänna Säkerhetstjänsten i Sverige i vissa specifika fall utgående från en politisk uppdelning. I det följande granskas samarbetet på ett mer generellt plan tillsammans med en kvantitativ utredning.

Sandlerkommissionen förhörde ett flertal svenska såväl som finska säkerhetspoliserna efter kriget. Ur detta förhörsmaterial kan en generell bild målas upp över samarbetets art. Det bör dock igen påpekas, att Sandlerkommissionens förhör inte nödvändigtvis är de mest tillförlitliga källorna. Poliserna kanske förskönade vissa, ur eftervärlden sett otrevliga episoder. Dessutom verkar det som om minnet skulle ha svikit för en del av de förhörda – avsiktligt eller oavsiktligt.

Om tjänstemännen inte förfrågades om något specifikt fall, så talades det i dessa förhör mycket allmänt om förhållandenas art. Och det verkar som om förhållandet följt den tidigare – under 1920- och 1930-talen – utstakade vägen, om vilken redogjorts tidigare. Till exempel chefen för Stockholms övervakningsområde, polisintendent Martin Lundqvist sade att samarbetet varit ”relativt omfattande” och ”till stort värde” för svenskarna samt att Svenskarna intill fortsättningskriget varit ”mycket generösa” gentemot Finländarna.⁴⁰⁶ Stapos chef efter kriget Otto Brusin sade som sin åsikt, att ”kärnpunkten” i samarbetet rörde kampen mot kommunismen.⁴⁰⁷

Stapos byråchef Aarne Kovero kom efter kriget med ett intressant påstående för kommissionen då han hävdade, att han inte trodde det hade förekommit någon kontakt mellan Stapo och AST i fråga om övervakning av nazister. I detta samband förklaras det inte närmare om det härrörde sig om övervakning av inhemska nazister eller tyskar. Vad gäller övervakningen av tyskar eller för tysk räkning verkande personer, har denna avhandling bevisat att Koveros påstående varit antingen en lögn, glömska eller så visste Kovero verkligen ingenting om ämnet.⁴⁰⁸ Även Martin Lundqvist kom med en intressant kommentar, vars trovärdighet kan bestridas:

---

⁴⁰⁶ SK, vol F 1: 4, ang. Förbindelse med finsk polis, Lundqvists redogörelse, 26.10.1945; SK, vol F3: 2, förhörprotokoll med Lundqvist, 15.3.1945, sid 20.

⁴⁰⁷ SK, vol F 1: 4, ang. Förbindelse med finsk polis, referat av samtal med Brusin och Kovero, 31.10.1945.

⁴⁰⁸ SK, vol F 1: 4, ang. Förbindelse med finsk polis, referat av samtal med Brusin och Kovero, 31.10.1945.

Den princip jag följt har varit, att i den mån det i Sverige har försiggått verksamhet, som är brottsligt i Sverige, och denna verksamhet haft förgreningar i Finland, har det icke ansetts olämpligt att ha kontakt med finska statspolisen.⁴⁰⁹

I fallet med t.ex. Niilo Wälläri eller sexlingarna sysslade dessa inte med några olagligheter i Sverige. De hade dessutom kommit lagligt in i Sverige. Ändå övervakades de av den svenska säkerhetspolisen och det ansågs lämpligt, att lämna över informationen till den finska Statspolisen.

Samarbetet mellan Stapo och AST under II världskrigets första skede handlade om informationsbyte. Informationer byttes genom brevväxling, telefonsamtal samt några enstaka tjänsteresor. Telefonsamtalens kvantitet går inte att beräkna, eftersom de inte registrerades av Statspolisen. Av samtalen ges bara hänvisningar i det övriga arkivmaterialet. Brevväxlingen däremot bokfördes, och brevväxlingen utomlands antecknades i diariet för Statspolisens topphemliga brev (erittäin salainen kirjediaari)⁴¹⁰.

Ur diariet för topphemliga brev har uträknats följande siffror. År 1938 finns det 55 stycken anlända brev från den svenska polisen och 58 avsända brev till den svenska polisen.⁴¹¹ Under år 1939 fram till krigsutbrottet i september är siffrorna 43 anlända och 33 avsända brev. Från krigsutbrottet, hösten 1939, 1.9 – 31.12, finns 16 anlända brev och 12 avsända brev.⁴¹² År 1940 är respektive siffror 51 anlända brev och 24 avsända brev⁴¹³. Siffrorna för år 1941 ända till den 22 juni är 12 anlända och 3 avsända brev.⁴¹⁴ I medeltal för tiden från 1938 fram till krigsutbrottet hösten 1939 skickade den svenska polisen Stapo 4-5 brev per månad medan Stapo skickade svenskarna 4-5 brev per månad. Under krigstiden minskade korrespondensen. Då skickade svenskarna till Stapo 3-4 brev per månad och Stapo skickade 1-2 brev till den svenska polisen. Det bör påpekas, att all brevväxling, särskilt avsända brev, inte alltid nödvändigtvis antecknades i diariet. Därför är de anlända breven under krigstiden ca dubbelt till antalet jämfört med de avsända breven. Det bör också påpekas, att en del av brevväxlingen skedde till och från chefen för utlänningsbyrån vid den svenska socialstyrelsen, Robert Paulsson.

⁴⁰⁹ SK. vol F3: 2, förhörprotokoll med Lundqvist, 15.3.1945, sid 19.

⁴¹⁰ Se EK-Valpo I, 984, 985 & 986 Erittäin salainen kirjediaari, 1939-1941.

⁴¹¹ EK-Valpo I, 982 Erittäin salainen kirjediaari 27.11.1937-21.3.1938, s. 8-48 & 983 Erittäin salainen kirjediaari 1.4.1938-31.12.1938, s. 1-9.

⁴¹² EK-Valpo I, 984 Erittäin salainen kirjediaari 1939, s. 12-16.

⁴¹³ EK-Valpo I, 985 Erittäin salainen kirjediaari 1940, s. 1-12.

⁴¹⁴ EK-Valpo I, 986 Erittäin salainen kirjediaari 1941, s. 1-3.

Paulsson, som tidigare var chef för Statens polisbyrå för övervakning av utlänningar i riket, hörde inte till den Allmänna säkerhetstjänsten under kriget. Brevväxlingen med Paulsson rörde sig dock om liknande polisiära ärenden, i vilka Stapo korresponderade med AST. Därför har brevväxlingen med Paulsson räknats med i dessa siffror.

Denna, i diariet registrerade brevväxling kan ses som omfattande till antalet. I medeltal korresponderade Stapo och AST varje vecka med varandra under den undersökta tidsperioden. Möjligtvis kan korrespondensen ha varit ännu större, eftersom alla brev inte nödvändigtvis registrerades i diariet. Även om den inte är fullständig, ger den diarieförda korrespondensen en bra fingervisning om kontakternas kvantitet. Till detta bör läggas även telefonkontakten, vilken torde ha varit regelbunden. Innehållet i detta informationsbyte kan skådas i de tidigare behandlade fallen. Utöver dessa, följde samarbetet liknande drag. Det rörde sig om förfrågningar om resenärer, flyktingar och övriga, som misstänktes för spionage, kommunism eller annan oppositionell verksamhet och andra politiskt misstänksamma personer. Ett typiskt drag var också förfrågningar om brev som fastnat i censuren eller om ofördelaktiga skrivelser i pressen.⁴¹⁵

I jämförelse kan konstateras, att Statspolisen inte hade en lika omfattande korrespondens med något annat land. Undantaget till detta – under vissa perioder – utgör Tyskland. Korrespondensen med kollegerna i Tyskland var omfattande ända till hösten 1939 – tidvis lika omfattande som med svenskarna. Molotov-Ribbentrop – pakten medförde dock, av förståeliga politiska skäl, att korrespondensen tunnade ut och upphörde helt under hösten 1939. Under sommaren 1940 började den igen och ökade i omfattning år 1941 i.o.m. det gryende finsk-tyska vapenbrödrskapet.⁴¹⁶ Ur denna statistik kan göras den tolkning, vilken också styrks av andra källor, att den finska Statspolisens närmaste utländska samarbetspartner under åren 1938-1941 var den svenska säkerhetspolisen i Sverige – med socialstyrelsens Robert Paulsson inberäknad.

En liknande statistisk undersökning har inte gjorts angående AST:s korrespondens. Enligt sandlerkommissionen hade den svenska säkerhetspolisen det ”livligaste” samarbetet med Finland före krigsutbrottet 1939. Efter krigsutbrottet 1939 var samarbetet med Norge och Danmark närmare än med Finland, men den tyska ockupationen sommaren 1940 medförde, att kontakterna upphörde med Norge och

---

⁴¹⁵ Se EK-Valpo I, 995, Erittäin salaiset lähetetyt kirjeet (1937-1944), N:o 16943, Löfvings brev till Söderström, 9.12.1939.

⁴¹⁶ Se EK-Valpo I, 982, 983, 984, 985 & 986 Erittäin salainen kirjediaari, 1938-1941;

minskade med Danmark. Dock var samarbetet med Stapo under de första krigsåren ”också ganska omfattande”.⁴¹⁷ Med tyskarna hade AST en hel del kontakt, framförallt angående Wollweberaffären, men dessa kontakter var politiskt ansträngda.

---

⁴¹⁷ SOU 1946:93, 48-51.

8. Slutsatser

Med facit i hand kan slutsatsen dras, att Statspolisen i Finland och den Allmänna Säkerhetstjänstens med dess föregångare i Sverige hade ett nära och mycket fungerande samarbete under den undersökta tidsperioden från 1938 ända till fortsättningskriget på sommaren 1941. I det stora hela var samarbetet omfattande, förtroligt och i vissa fall till och med rätt så personligt. Den begärda informationen delgavs den andra parten och i enstaka fall rörde sig den utbytta informationen om mer eller mindre okontrollerad andra hands information. Några hinder för detta informationsbytet – vare sig politiska eller professionella – har inte påträffats. Någon gemensam operativ verksamhet, lik sådan som förekom i enstaka fall tidigare under 1920- och 1930-talen, har inte påträffats under den undersökta tidsperioden. Dock har det funnits flera fall, då den ena parten ber den andra parten sätta någon resenär under spaning, eller i varje fall varnat för någon skum resenär. I dessa fall har spaning utförts och enligt källorna, har den inhämtade informationen delgivits den andra parten. Som exempel kan nämnas Viktor Starostins resegrupp, som den finska Statspolisen övervakade, efter att ha blivit förvarnad av den Allmänna säkerhetstjänsten. Resultatet av övervakningen skickades sedan över till Sverige. Liknande skedde med de så kallade sexlingarna då de reste till Sverige. Efter varning av Statspolisen övervakades de av den Allmänna säkerhetstjänsten. Resultatet av denna övervakning skickade svenskarna över till kollegerna i Finland.

För det mesta handlade säkerhetspolisernas samarbete om bekämpning av sovjetstyrd verksamhet eller verksamhet som ansågs gynna Sovjetunionen. Dels var det frågan om rent spionage eller sabotage, såsom fallet med Viktor Starostin och hans ”resegrupp” eller Wollweberaffären. I dessa fall har avhandlingen fått fram ny information angående Stapos och AST samarbete. Framförallt gällande fallet med Starostins resegrupp, har denna avhandling funnit mycket ny information om resegruppens förehavanden i Finland, den finska Statspolisens övervakning av denna grupp samt om det säkerhetspolisiära samarbetet kring denna resegrupp.

Dels var det också frågan om finska vänsterorienterade människor – kommunister eller andra – såsom sexlingarna eller Niilo Wälläri, vars verksamhet ansågs gynna Sovjetunionen. När dessa personer, av olika anledning, reste till Sverige hölls de under spaning av svenskarna, även om deras verksamhet inte var olaglig i Sverige. Den svenska säkerhetspolisen verkade inte ha några hinder för att övervaka dessa finska

oliktänkare. Tidigare forskning har behandlat dessa fall till en viss del. Vad gäller fallet med sexlingarna kan det påpekas, att samarbetet mellan Statspolisen och den Allmänna Säkerhetstjänsten har varit mer omfattande än tidigare forskning kommit fram till.

Den andra delen av samarbetet berörde bekämpandet av verksamhet i förmån för Tyskarna. Jämfört med den sovjetiska verksamheten, sågs den tyska verksamheten till en viss del mellan fingrarna av säkerhetspoliserna och bekämpandet utfördes på sparlåga. Samtidigt samarbetade både den finska och den svenska säkerhetspolisen med deras tyska kolleger. Som exempel kan nämnas Erich Kroeck vars spionageverksamhet var känd för både AST och Stapo, men trots det fick han röra sig fritt och till och med umgås med svenska och finska säkerhetspoliser. Samarbetet mellan säkerhetspoliserna angående den tyska verksamheten var rätt så småskaligt. Dock förekom det säkerhetspolissamarbete angående bekämpandet av det tyska spionaget – ett faktum som tidigare forskning inte lyft fram.

Slutligen har samarbetet berört ett udda fall, nämligen fallet med juden Hans Szybilski. I sig var samarbetet rörande Szybilski rätt så småskaligt. Det märkvärdiga med Szybilski är dock hans öde att bli utlämnad till förintelsen i Tyskland – ett öde, vilket enligt bevarade källor orsakades av information, som uppkommit genom det säkerhetspolisiära samarbetet mellan Finland och Sverige. Dessutom verkade det inte ha funnits några direkta bevis för misstankarna mot Szybilski. Trots bristande bevisföring, utlämnades Szybilski till en säker död i tyskarnas händer.

Samarbete rörande bekämpning av den västallierade verksamheten verkar inte ha förekommit mellan den svenska och den finska säkerhetspolisen. De västallierade ländernas, och framförallt Storbritanniens underrättelseverksamhet var nog aktivt närvarande i Norden före och under andra världskriget. Någon brittisk illegal gränsöverskridande verksamhet mellan Finland och Sverige verkar dock inte ha förekommit under den undersökta tidsperioden.

Underrättelsesamarbete baserar sig på nytta och förtroende – både professionell och politisk. Dessa faktorer kommer bra fram i samarbetet mellan de finska och svenska säkerhetspoliserna. Under krigsåren var det lätt att fortsätta med det förtroliga samarbetet, som byggts upp under 1920- och 1930-talen – ett samarbete, vilket visat sig vara nyttigt för båda parterna. Den politiska välviljan var också stor mellan

”broderländerna” Finland och Sverige, även om det säkerhetspolitiska läget tidvis var mycket olikt. Det goda politiska förhållandet var en förutsättning för ett gott säkerhetspolisiärt samarbete. Den politiska aspekten påverkade också fiendebilden. Sovjetunionen och kommunismen ansågs som det största hotet i Finland och i Sverige var dessa inte heller hemskt omtyckta. Därför hölls denna verksamhet i stränga tyglar. Under åren 1938-1941 ansågs Tyskland för det mesta vara en vänligt sinnad nation i Finland och Sverige, åtminstone bland polisen och de militära kretsarna. Detta speglar sig även i säkerhetspolisernas tidvis halvhjärtade bekämpning av den tyska illegala verksamheten. Dock bekämpades även det tyska spionaget, vilket bevisar, att de svenska och de finska säkerhetspoliserna inte var helt undfallande gentemot Tyskarna.

Sammanfattningsvis kan påpekas, att Sovjetunionen, och det som ansågs gynna Sovjetunionen, var det största gemensamma hotet för den svenska och den finska säkerhetspolisen under åren 1938-1941. Och inför det gemensamma hotet löpte samarbetet väl. Tyskland var ett hot av mindre omfattning och samtidigt även en samarbetspartner.

Den politiska dimensionen inom underrättelseverksamhet kommer fram även under fortsättningskriget, då förutsättningarna för samarbetet mellan de svenska och finska säkerhetspoliserna ändrades. Svenskarna misstänkte, att finnarna kunde vidarebefordra utbyten information till Tyskarna. Enligt utsagor efter kriget dämpade detta faktum på svenskarnas samarbetsiver. Då informationsbyte skedde med Finland under fortsättningskriget, frågade de svenska poliserna om lov från politiskt håll – eller så påstod de i varje fall efter kriget. Nödvändigtvis fanns det inga yrkesmässiga hinder, för ett lika omfattande samarbete under fortsättningskriget. De var de politiska aspekterna, som möjligtvis tunnade ner samarbetet under fortsättningskriget. Kommande forskning får ta itu med samarbetet under fortsättningskriget och dess jämförande med samarbetet före fortsättningskriget. En intressant fråga rörande samarbetet under fortsättningskriget är, om de svenska poliserna verkligen alltid frågade lov av sina politiska överordnade, då de kommunicerade med deras finska kolleger? Eller var samarbetet under fortsättningskriget verkligen mindre omfattande än det varit under tidigare perioder?

Det militära underrättelsesamarbetet mellan Finland och Sverige under II världskriget är även ett intressant ämne. Förutom vad gäller Stella Polaris – operationen, är detta ett tämligen utforskat ämne. Med tanke på säkerhetspolissamarbetets omfattning under

åren 1938-1941, kan det kanske antas, att det militära underrättelsesamarbetet mellan Finland och Sverige även var på en omfattande nivå under II världskriget. Kommande forskning får även ta itu med detta ärende.

Käll- och litteraturförteckning

KÄLLOR

Riksarkivet, Helsingfors

Detektiva centralpolisens / Statspolisens arkiv (EK-Valpo I & II)

EK-Valpo I

Henkilömapit
Asiamapit
Erittäin salaiset kirjeet
Erittäin salaisen kirjediaari

EK-Valpo II

Henkilömapit
Asiamapit

Riksarkivet, Stockholm

Allmänna säkerhetstjänstens arkiv, Arninge (AST)

Sandlerkommissionens arkiv, Marieberg (SK)

Statens polisbyrå för övervakning av utlänningar i riket, Marieberg (SP)

Korrespondens

Säpo och dess föregångares arkiv, Arninge (Säpo)

Personakter
Sakakter

Källpublikationer

Lebedeva & al. 2002

N. Lebedeva, K. Rentola & T. Saarela (red.)
”Kallis toveri Stalin” Komintern ja Suomi,
Helsingfors 2002.

Vihavainen & Saharov 2009

T. Vihavainen & A. Saharov (red.),
Tunteaton Talvisota, Neuvostoliiton salaisen
poliisin kansiot, Porvoo 2009.

Tidningar och Tidskrifter

Helsingin Sanomat 2010

Historiallinen Aikakauskirja 2004

International Journal of Intelligence and Counter Intelligence 2003 och 2012

Kanava 2009

Tieteessä Tapahtuu 2009

Källor på Internet

European Commission Final report on Echelon (2001/2098(INI), 11.7.2001,

<http://cryptome.org/echelon-ep-fin.htm>, (senast sedd 9.8.2011.)

FORSKNINGSLITTERATUR

Andrew & Gordievski 1991

C. Andrew & O. Gordievski, *KGB*, (översatt
och förkortad) Keuruu 1991

Agrell 1998

W. Agrell, *Konsten att gissa rätt:*
Underrättelsevetenskapens Grunder,
Stockholm 1998.

Agrell 2003

W. Agrell, *Venona – spåren från ett*
underrättelsekrig, Lund 2003.

- Agrell 2006 W. Agrell, *Stockholm som spioncentral*, Lund 2006.
- Agrell 2009 W. Agrell, *Underrättelseanalysens metoder och problem-Medan klockan tickar...*, Malmö 2009.
- Apunen & Wolff 2009 O. Apunen & C. Wolff, *Pettureita ja patriootteja. Taistelu Suomen ulko- ja puolustuspolitiikan suunnasta 1938-1948*, Historiallisia tutkimuksia 244, Helsinki 2009.
- Björkman 2006 L. Björkman, *Säkerhetstjänstens egen berättelse om spionjakten krigsåren 1939-1942. Så gick det till när säkerhetstjänsten skapades*, Stockholm 2006.
- Björkman 2007 L. Björkman, *Det svenska vinterkriget 1939-1940. Spioner, Kontraspioner, Intrigörer och Krigsfångar*, Stockholm 2007.
- Carlgren 1973 W. M. Carlgren, *Svensk utrikespolitik 1939-1945*, Stockholm 1973.
- Carlgren 1985 W. M. Carlgren, *Svensk underrättelsetjänst 1939-1945*, Helsingborg 1985.
- Eliasson 2006 U. Eliasson, *I försvarets intresse. Säkerhetspolisens övervakning och registrering av ytterlighetspartier 1917-1945*, Riga 2006.
- Flyghed 1992 J. Flyghed, *Rättstat i Kris. Spioneri och sabotage i Sverige under andra världskriget*, Stockholm 1992.
- Forsberg 2003 T. Forsberg, *Spioner och spioner som spionerar på spioner. Spioner och kontraspioner i Sverige*, Stockholm 2003.
- Frick & Rosander 2004 L. W. Frick & L. Rosander, *Bakom hemligstämpeln. Hemlig verksamhet i Sverige i vår tid*, Lund 2004.
- Grigorjev 2008 B. Grigorjev, *Mötesplats Stockholm. Underrättelsekriget i Sverige 1939-45*, (övers.), Nacka 2008.

- Heiskanen 1988 R. Heiskanen, *Saadun tiedon mukaan... Päämajan johtama tiedustelu*, Helsinki 1988.
- Hentilä 2009 S. Hentilä, ”Från Självständighetsförklaringen till fortsättningskriget slut 1917-1944” i O. Jussila, S. Hentilä & J. Nevakivi, *Finlands politiska historia 1809-2009*, 3:e upplagan, H:fors 2009.
- Herman 1996 M. Herman, *Intelligence power in peace and war*, Cambridge 1996.
- Hietaniemi 1989 T. Hietaniemi, ”Valtiollinen Poliisi ja Talvisota”, T. Hietaniemi & L. Riska (red.), *Tuntematon Talvisota*, Helsinki 1989.
- Keegan 2007 J. Keegan, *Sodan Tiedustelu* (övers.), Jyväskylä 2007.
- Kubu 1971 M. Kubu, *Gustav Möllers hemliga polis. En bok om spionaget i Sverige under andra världskriget*, Halmstad 1971.
- Lackman 1994 M. Lackman, ”Etsivä Keskuspoliisi 1919-1937”, M. Simola & J. Salovaara (red.), *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919-1994*, Helsingfors 1994, s. 11-100.
- Lackman 2009 M. Lackman, ””Ensimmäisen tasavallan” turvallisuuspoliisi 1918-1944”, M. Simola (toim.), *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949-2009*, Hämeenlinna 2009, 199-248.
- Laukkanen 2003 E. Laukkanen, ”Saksan tiedustelu Suomessa” I M. Karjalainen (red.), *Salaisen Sodan Sivut, Tiedustelua, vakoilua ja salatoimintaa jatkosodassa*, MPKK, Sotahistorian laitos, Helsingfors 2003.
- Lefebvre 2003 S. Lefebvre, ”The Difficulties and Dilemmas of International Intelligence Cooperation”, *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence* 4/2003, 527-542

- Lindstedt 2004 J. Lindstedt, “ Juutalaisten vankien luovutukset”, *Historiallinen aikakauskirja*, 2/2004,
- Lowenthal 2006 M. M. Lowenthal, *Intelligence – From Secrets to Policy*, (3rd edition), Washington, DC 2006.
- Martelius 1994 J. Martelius, ””Leinon vankien” pidätys ja luovutus Neuvostoliittoon”, i M. Simola & J. Salovaara (red.), *Turvallisuuspoliisi 75 år 1919-1994*, Helsingfors 1994, s. 164-169.
- McKay 1993 C.G. McKay, *From Information to Intrigue, Studies in Secret Service Based on the Swedish Experience 1939-45*, London 1993.
- Meinander 1999 H. Meinander, *Finlands Historia 4*, Helsingfors 1999.
- Meurling 1952 P. Meurling, *Spionage och Sabotage i Sverige*, Stockholm 1952.
- Mäkelä 1964 J. L. Mäkelä, *Salaista Palapeliä. Tiedustelupalvelua ja tapahtumia talvisodan ja jatkosodan vaiheilta*, (3. painos), Porvoo 1964.
- Ottosson & Magnusson 1991 J. Ottosson & L. Magnusson, *Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget*, Stockholm 1991.
- Paul 2005 J-P. Paul, *Tiedustelu 2000-luvulla*, Helsinki 2005.
- Parikka Altenstedt 2010 J. Parikka Altenstedt, *Operaatio Stella Polaris. Suuri suomalainen vakoilutarina*, Borgå 2010.
- Rautkallio 2004 H. Rautkallio, *Holokaustilta pelastetut*, Helsinki 2004.
- Rentola 1994 K. Rentola, *Kenen Joukoissa Seisot? Suomalainen kommunismi ja Sota 1937-1945*, Juva 1994.
- Rentola 2009a K. Rentola, ”Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949-1991”, M. Simola (red.), *Ratakatu 12*.

- Suojelupoliisi 1949-2009*, Hämeenlinna 2009, 9-192.
- Rentola 2009b K. Rentola, ”Punainen Valpo”, M. Simola (red.), *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949-2009*, Hämeenlinna 2009, 249-254.
- Rentola 2009c K. Rentola, ”Voiko salaisen palvelun historiaa lainkaan tutkia?”, *Kanava* 6/2009, 308-312.
- Rentola 2009d K. Rentola, ”Tiedustelun historian ongelmia”, *Tieteessä Tapahtuu* 7/2009, 3-6.
- Rislakki 1982 J. Rislakki, *Erittäin salainen – Vakoilu Suomessa*, Helsinki 1982.
- Sana 2003 E. Sana, *Luovutetut. Suomen ihmislouvatukset Gestapolle*, Helsinki 2003.
- Seppinen 2006 J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917-1991, Strategia ja Toiminta*, Jyväskylä 2006.
- Shulsky & Schmitt 2002 A. Shulsky & G. Schmitt, *Silent Warfare. Understanding the world of intelligence*, (3rd edition), Washington, DC 2002.
- Silvennoinen 2008 O. Silvennoinen, *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933-1944*, Helsinki 2008.
- Simola 2009 M. Simola, ”Suojelupoliisin organisaatio 1992-2009”, i M. Simola (red.), *Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949-2009*, Hämeenlinna 2009, s. 255-270.
- Tigerstedt 1943 Ö. Tigerstedt, *Statspolisens slår till: Kampen mot sovjetspionaget i Finland 1919-39*, 3:e upplagan, Helsingfors 1943.
- Tigerstedt 1944 Ö. Tigerstedt, *Hemliga Stämplingar*, Helsingfors 1944.
- Uola 2010 M. Uola, *Vallankumouksellisia, vakoilijoita ja aseveljiä: myyttejä ja tosiasioita Lapin historiasta 1910-luvulta 1940-luvulle*, Helsinki 2010.

- Varjo 1980 ”Veijo Varjo” (pseudonym, egentligen Matti Arjanne), *Miehet Pimeästä – neuvostovakoilu Suomessa*, Tammerfors 1980.
- Waller 2011 D. Waller, *Wild Bill Donovan, The Spymaster Who Created the OSS and Modern American Espionage*, New York, 2011.
- Waltari 1942 M. Waltari, *Neuvostovakoilun varjossa: Helsingin neuvostolähetystö kiihoitus- ja vakoilutoiminnan keskuksena*, Helsingfors 1942.
- Wippl 2012 J. W. Wippl, ”Intelligence Exchange Through InterIntel”, *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence* 1/2012, 1-18.

Publicerade utredningar

- SOU 1946: 93 *Parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst. II betänkande angående Utlämnande av uppgifter om flyktingar*, Statens Offentliga Utredningar 1946: 93, Stockholm 1947.
- SOU 1948: 7 *Parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst. III betänkande angående Säkerhetstjänstens verksamhet*, Statens Offentliga Utredningar 1948: 7, Stockholm 1948.

Otryckta avhandlingar

- Borgersrud 1994a L. Borgersrud, *Wollweber-organisasjonen i Norge, del I, Wollweber-organisasjonen i Norge 1935-45*, doktoravhandling i historie ved Universitetet i Oslo 1994.

- Borgersrud 1994b
L. Borgersrud, *Wollweber-organisasjonen i Norge, del 2, Jakten på Wollweber-organisasjonen 1945-55*, doktoravhandling i historie ved Universitetet i Oslo 1994.
- Helkama-Rågård 2005
A. K. Helkama Rågård, *Det röda hotet från Finland. De finska kommunisterna som ett svenskt säkerhetsproblem 1944-1975*, licentiatavhandling, Politisk Historia, Helsingfors Universitet, 2005.
- Kotakallio 2004
J. Kotakallio, *Suomen ja Ison-Britannian tiedusteluyhteistyö 1918-1927*, Pro gradu -avhandling, Yleinen Historia, Helsingfors Universitet, 2004.
- Memoarer**
- Tuominen 1956
A. Tuominen, *Kremlin kellot, Muistelmia vuosilta 1933-1939*, Helsingfors 1956.